

1

ISSN 0021-6933

LETNIK LXVIII

JEZIK
IN
SLOVSTVO

JEZIK IN SLOVSTVO, letnik LXVIII, številka 1

Glavna in odgovorna urednica
Mojca Smolej (Univerza v Ljubljani)

Uredniki
Aleksander Bjelčevič (Univerza v Ljubljani)
Nataša Pirih Svetina (Univerza v Ljubljani)
Namita Subiotto (Univerza v Ljubljani)
Hotimir Tivadar (Univerza v Ljubljani)

Uredniški odbor
Agnieszka Będkowska-Kopczyk (Univerza v Gradcu)
Monika Gawlak (Šlezijška univerza v Katowicah)
Mira Krajnc Ivič (Univerza v Mariboru)
Boža Krakar Vogel (Univerza v Ljubljani)
Ivana Latković (Univerza v Zagrebu)
Karin Marc Bratina (Univerza v Trstu)
Đurđa Strsoglavec (Univerza v Ljubljani)

Tehnični urednik
Luka Horjak

Jezik in slovstvo, ISSN 0021-6933, UDK 80
<https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo>

Naslov uredništva
Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, jezikinslovstvo@ff.uni-lj.si

Založili
Založba Univerze v Ljubljani (za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani)
Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (za založbo: Jožica Jožef Beg, predsednica)

Izdala
Znanstvena založba Filozofske fakultete UL (za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja UL FF)

Tisk
Birografika Bori d. o. o.

Naklada
400 izvodov

Oblikovanje naslovnice
Đanino Božić

Vključenost v podatkovne baze
dLib – Digitalna knjižnica Slovenije
EBSCO
ERIH PLUS – European Reference Index for the Humanities
MLA – Modern Language Association of America, NY, ZDA
New Contents Slavistics, Otto Sagner, München, Nemčija
Scopus (Elsevier)
Ulrich's Periodicals Directory, R. R. Bowker, NY, ZDA

Naročnina
Revijo je mogoče naročiti ali odjaviti samo ob koncu ali začetku koledarskega leta.
Naročnina za leto 2023 je 20,00 evra. Na leto izidejo štiri številke.
Posamična številka stane 5,00 evrov, dvojna številka 10,00 evrov. Cene vključujejo 5-odstotni DDV.

Revijo sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXVIII

številk 1

VSEBINA

Razprave

- Katarina Marjanovič
Jezikovno procesiranje med naravnim branjem: koregistracija gibanja oči
in nevronske odzive 3
- Barbara Riman in Sonja Novak Lukanović
Slovenski jezik in vloga učiteljev slovenskega jezika na Hrvaškem 19
- Andreja Žele
Naklon kot morfoskladenjska kategorija v slovenščini 35
- Monika Kavalir
Prevodni premiki v bivanjskih stavkih: o samostalniškosti angleščine in
glagolskosti slovenščine 53

Matura

- Tomaž Toporišič
Dogodek v mestu Gogi in model nove drame 69

Intervju

- Mojca Nidorfer
Prejemnica prvega Toporišičevega priznanja red. prof. dr. Lidija Arizankovska 83

Ocene

- Silvija Borovnik
Alojzija Zupan Sosič: A Theory of Narrative. Newcastle upon Tyne: Cambridge
Scholars Publishing, 2022. 93
- Darja Pivk
Anna Gálisová, Adela Ismail Gabríková, Michalela Mošaťová:
Seriózne jazykové hry. Banská Bystrica: Belanium, vydavateľstvo
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2021. 99

- V branje vam priporočamo 101**

JEZIKOVNO PROCESIRANJE MED NARAVNIM BRANJEM: KOREGISTRACIJA GIBANJA OČI IN NEVRONSKIH ODZIVOV

V psiho- in nevrolingvističnih raziskavah jezikovnega procesiranja med branjem se v zadnjem času vse bolj izrazito poudarja pomen, ki ga ima premik od obravnave procesiranja besed v izolaciji, ki je sicer izjemno pripomogla k našemu razumevanju vidne identifikacije besed, k proučevanju bralnega procesa v njegovi naravni obliki, torej med branjem celih stavkov ali daljših besedil. Vendar pa proučevanje nevronske korelate jezikovnega procesiranja med branjem ni enostavno. Trenutno najbolj priljubljena metoda za tovrstne raziskave, elektroencefalografija, vpogleda v korelate jezikovnega procesiranja med naravnim branjem namreč ne omogoča. V prispevku osvetljujemo to problematiko in predstavljamo način, kako lahko s sočasno aplikacijo dveh različnih metod, tako imenovano koregistracijo, preučujemo nevronske korelate jezikovnega procesiranja med naravnim branjem.

Ključne besede: jezikovno procesiranje, bralni proces, hkratno snemanje gibanja oči in elektroencefalografije (koregistracija), nevronske korelate, s fiksacijo izzvani potenciali (FRP)

1 Uvod

V zadnjih desetletjih se na področju psiho- in nevrolingvistike veliko pozornosti namenja raziskavam branja. Trenutno razumevanje bralnega procesa je razdeljeno med dve prevladujoči raziskovalni področji (Marjanovič 2019: 66): prvo se osredotoča na procesiranje individualnih besed, torej besed izven konteksta (npr. Marelli idr. 2015; Rastle idr. 2000), drugo pa na sledenje gibanja oči med branjem besedil (npr. Reichle idr. 1998; Engbert idr. 2005).

Čprav sta obe področji k napredovanju znanja pomembno prispevali, se danes zavedamo, da celotne kompleksnosti bralnega procesa ne moremo razumeti,

dokler ti področji ostajata ločeni. V prispevku obravnavamo to problematiko na primeru nevronske korelativnosti¹ jezikovnega procesiranja (angl. *language-related event-related potentials*) – področju, na katerem se v zadnjih nekaj letih pomen bolj integrativnih pristopov k študijam branja (npr. Rayner in Reichle 2010; Snell idr. 2018) vse bolj poudarja. V nadaljevanju bomo najprej predstavili raziskovalni metodi 1) sledenja gibanju oči, ki omogoča vedenjsko raziskovanjebralnega procesa v njegovi naravni obliki, 2) elektroencefalografije, ki omogoča vpogled v nevronske korelate jezikovnega procesiranja. Nato bomo pojasnili, kako lahko kombinacijo obeh metod uporabimo za raziskovanje nevronske korelativnosti jezikovnega procesiranja med naravnim branjem. Končno se bomo posvetili razlikam med nevronskimi korelati, o katerih poročajo študije, ki naravnega branja ne vključujejo, in tistimi, o katerih poročajo študije, ki takšno branje omogočajo.

2 Študije sledenja gibanju oči

Če želimo bralni proces proučevati v njegovi naravni obliki, je metodološko najbolj očitna izbira sledenje gibanju oči z napravo za sledenje očesnih gibov (angl. *eye tracker*). Ta tehnika omogoča predstavitev celotnih besedil ali stavkov/povedi na zaslonu, medtem ko udeleženci predstavljeno besedilo preprosto berejo. S to metodo tako lahko branje proučujemo v okolju, ki je kar najbližje dejanski, vsakodnevni bralni izkušnji, hkrati pa nam omogoča spremljanje in beleženje celotne kompleksnosti gibanja oči do milisekunde natančno. Osnova te metode je precej preprosta: če bralec med jezikovnim procesiranjem naleti na kakršnekoli težave, na primer na procesiranje dolge ali manj frekventne, redke besede (npr. Paterson idr. 2015; Rayner idr. 2011: 5), razrešuje začasno nejasnost ali nerazumevanje (npr. Rayner in Morris 1991) ali pa se morda sooča z individualnimi bralnimi težavami, kot je na primer disleksija (npr. Prado idr. 2007) ali kognitivni upad (npr. Groznik in Sadikov 2021), se te težave odražajo v odstopanju od običajnega okulomotorne vedenja med branjem (Marjanovič 2019: 11).

Tipično okulomotorno vedenje med branjem lahko s kombinacijo različnih karakterističnih očesnih gibov opišemo precej natančno. Navadno gre za kombinacijo sledečih gibov (Marjanovič 2019: 12): fiksacije (daljši pogledi v isto točko besede, brez premika; običajno trajajo 200–250 ms (Serenio in Rayner 2003: 490); refleksije (ponovne fiksacije na isto besedo, navadno ob daljših (Paterson idr. 2015: 1443) in manj pogostih besedah (Rayner idr. 2011: 2)), sakade (hitri premiki oči od ene točke fiksacije do druge, tipično v razponu 8–9 znakov (Rayner idr. 2001: 46)), preskok besed (pogosto preskakovanje visoko frekventnih ali zelo predvidljivih besed (Rayner idr. 2011: 2)), in regresije (vračanje na že prebrane dele besedila, pojavlja se približno 10–15 % bralnega časa (Rayner 1993: 81)).

¹ Nevronski korelat je možganska aktivnost, ki jo sproži določena izkušnja in ki je hkrati tudi nujno potrebna za ustvarjanje te izkušnje. Na primer nevronski korelat semantičnega jezikovnega procesiranja je možganska aktivnost, ki jo povzroči dostop do semantičnega pomena besede. Ta možganska aktivnost se mora zgoditi, da posameznik semantično procesiranje lahko uspešno izvede.

Čeprav študije z napravo za sledenje očesnih gibov omogočajo proučevanje bralnega procesa v naravni obliki – in ne zgolj med procesiranjem besed v izolaciji – so ravno tovrstne študije potrdile, da so številni fenomeni, o katerih poročajo raziskave obdelave besed v izolaciji (tj. obdelava ene same besede), prisotni tudi pri branju besedil (Marjanovič 2019: 12). Tak primer je zgoraj omenjeni učinek besedne frekvence (angl. *word frequency effect*): dejstvo, da je dolžina fiksacije med branjem odvisna od frekvence, tj. pogostnosti, posamezne besede: besede z nizko frekvenco fiksacijo podaljšajo (npr. Staub 2011: 371; Rayner idr. 2011: 5). Hkrati pa so tovrstne študije naravnega branja razkrile tudi pojave, ki okvire obdelave besed v izolaciji presegajo (Marjanovič 2019: 12). Tak primer je učinek predvidljivosti, odvisne od konteksta (angl. *context-dependant predictability effect*): dejstvo, da besede, ki so v danem kontekstu nepredvidljive, fiksacijo podaljšajo (npr. Rayner idr. 2011: 5).

Druga vrsta učinkov, ki jih navajajo študije sledenja pogledu med naravnim branjem, zaobjema več zaporednih besed v besedilu. Tak primer je dejstvo, da se trajanje fiksacije na besedo $n + 1$ podaljša, kadar je bralcu med branjem besede n onemogočen predogled te besede v parafovei² (angl. *parafoveal preview effect*) (npr. Veldre in Andrews 2018: 74). Podoben pojav, povezan z opisanim učinkom parafovealnega predogleda, je tudi, da kakršnekoli težave pri obdelavi trenutno fiksirane besede n (npr. nepoznana beseda), vplivajo na velikost učinka parafovealnega predogleda na besedo $n + 1$ – težja kot je obdelava besede n , manjši je učinek parafovealnega predogleda na besedo $n + 1$ (npr. Henderson 1990; Veldre in Andrews 2018). Ti učinki, ki presegajo okvire besede v izolaciji, potrjujejo, da naravni bralni proces še zdaleč ne vključuje zgolj identifikacije posamezne besede (kot se tradicionalno domneva v eksperimentalnih zasnovah z besedami v izolaciji) in govorijo v prid izvajanja čim bolj naravno zasnovanih raziskav branja (Marjanovič 2019: 13).

Študije z napravo za sledenje očesnih gibov so izjemno informativne in so pomembno prispevale k našemu razumevanju bralnega procesa. Kljub temu pa imajo s stališča nevrolingvistike tovrstne študije tudi šibko točko – ne omogočajo namreč vpogleda v nevronske korelate. Metodi, ki to omogoča, se bomo posvetili v naslednjem poglavju.

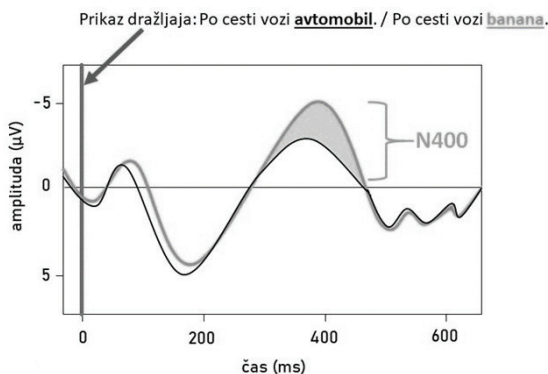
3 Nevronski korelati jezikovnega procesiranja

Med najpogostejše uporabljenimi metodami za raziskovanje nevronskih korelatov jezikovnega procesiranja je elektroencefalografija (EEG), snemanje intrinzične električne aktivnosti možganov z veliko časovno ločljivostjo. Tovrstno snemanje omogoča tudi beleženje majhnih sprememb v potencialu neprekinjenega EEG signala, ki se pojavijo kot odziv nevronov na specifične senzorične dražljaje, tako imenovane dogodke; v primeru branja je tak dogodek navadno predstavitev besede na zaslonu (Marjanovič

² Parafovea oziroma parafovealni vid obsega področje približno 5° levo in desno od točke fiksacije (Rayner 1995).

2019: 17). Nevronski korelati, ki se pojavijo kot odziv na dogodek, pa so t. i. z dogodkom izzvani potenciali (angl. *event-related potentials*, v nadaljevanju ERP).

Pri raziskovanju nevronskih korelatov jezikovnega procesiranja se ta metoda navadno uporablja v kombinaciji s t. i. hitro serijsko vizualno predstavitvijo dražljajev (angl. *rapid serial visual presentation*, RSVP), pri čemer prikaz dražljaja služi kot ERP dogodek. Dražljaji (besede) so prikazani na sredini zaslona, in sicer z vnaprej določenim časom trajanja. V primeru branja stavkov ali povedi se tako vsaka beseda stavka/povedi za določen čas (navadno za 400–500 ms) prikaže na zaslonu – od prve besede do zadnje. Bralcu ob tem ni treba storiti ničesar, besedilo se naprej premika avtomatično, vendar pa zato nad prikazom dražljajev nima nobenega nadzora. Večina našega trenutnega razumevanja nevronskih korelatov branja in – splošneje – jezikovnega procesiranja izhaja iz tovrstnih ERP/RSVP študij. Te so še posebej poglobile poznavanje jezikovnega procesiranja na področju semantičnega in sintaktičnega procesiranja (npr. Kutas in Hillyard 1984; Friederici idr. 1993). Ta pristop je osnovan na ideji, da možganski odziv na ciljni dražljaj v primerjavi s kontrolnim dražljajem odraža procese, ki so povezani s semantičnim pričakovanjem in/ali sintaktičnim pravilom (Marjanovič 2019: 20). To se najpogosteje doseže z uporabo t. i. kršitev (npr. Hagoort 2003; Schacht idr. 2014), kjer predstavljeni stavki kršijo bodisi pomensko pričakovanje (npr. *Po cesti vozi *banana*) ali pa slovnično pravilo (npr. *Po cesti vozijo *kolesar*). Nevronske korelate relevantnega jezikovnega procesiranja se nato s pomočjo stavka s kršitvijo pridobi tako, da se nevronske odzive primerja s tistim, ki ga sproži sicer identičen stavek, vendar brez tovrstne kršitve (npr. v primerjavi z zgornjima stavkoma s kršitvijo, sta stavka brez kršitve sledeča: *Po cesti vozi avtomobil* in *Po cesti vozi kolesar*; glej tudi sliko 1). To služi kot osnova, vsako odstopanje od te osnove pa je odraz jezikovnega procesiranja, ki ga proučujemo (Marjanovič 2019: 21).

Slika 1: Grafični prikaz semantične kršitve, ki privede do ERP korelata N400. Navpičnica prikazuje čas prikaza dražljaja (0 ms), tj. čas prikaza besede *avtomobil/banana*. Črna vijuga prikazuje nevronske odzive ob procesiranju stavka brez kršitve, ki služi kot osnova (tj. stavek *Po cesti vozi avtomobil*). Siva vijuga prikazuje nevronske odzive ob procesiranju stavka s kršitvijo (tj. stavek *Po cesti vozi banana*). Odstopanje sive vijuge od črne vijuge (osnove), obarvano s svetlo sivo, označuje nevronske korelate N400.

ERP korelati, ki se navadno povezujejo z jezikovnim procesiranjem, se razlikujejo glede na polariteto amplitude,³ čas po prikazu dražljaja, ko se pojavijo (t. i. latenca) in porazdelitev po površini glave.⁴ Ti korelati so (Marjanovič 2019: 21): (1) ELAN (angl. *early left anterior negativity*), zgodnji negativni odklon, ki doseže vrh okoli 200 ms po prikazu dražljaja, z levoanteriorno distribucijo (glej tudi sliko 2), in predstavlja odziv na samodejne zgodnje sintaktične procese (npr. Friederici idr. 1993: 185; Friederici 2002: 81; Steinhauer in Drury 2012: 135, 136); (2) LAN (angl. *left anterior negativity*), negativni odklon, ki doseže vrh okoli 400 ms po prikazu dražljaja, z levoanteriorno distribucijo (glej tudi sliko 2), in predstavlja odziv na oblikoskladenjske kršitve, kot so kršitve slovničnega ujemanja⁵ ter kršitve slovničnega časa⁶ in sklona⁷ (npr. Molinaro idr. 2011: 915; Friederici 2002: 81); (3) N400, negativni odklon, ki doseže vrh okoli 400 ms po prikazu dražljaja, s centralnosteriornostjo porazdelitvijo (glej tudi sliko 2), kot odziv na leksikalnosemantične kršitve in anomalije⁸ (npr. Kutas in Federmeier 2011: 13, 17; Federmeier 2007: 491; Hagoort 2003: 884; Perenič in Bon 2015: 143); in (4) P600, pozitivni odklon, ki doseže vrh okoli 600 ms po prikazu dražljaja, s centralnosteriornostjo porazdelitvijo (glej tudi sliko 2), kot odziv na različne kršitve sintaktičnih in morfoskladenjskih značilnosti,⁹ kršitve strukture tematskih pravil,¹⁰ začasne dvoumnosti¹¹ in pomenske anomalije¹² (npr. Friederici idr. 1993: 185; Molinaro idr. 2011: 916; Perenič in Bon 2015: 145). Kljub dejstvu, da vseh mehanizmov še ne razumemo popolnoma, so tovrstne ERP/RSVP študije pomembno prispevale k trenutnemu razumevanju nevronske korelatove semantičnega in sintaktičnega procesiranja, pa tudi k razumevanju jezikovnega procesiranja na splošno.

³ Gre lahko za pozitivni ali negativni odklon ERP korelata. Ta nam poda informacijo o sinhronizaciji nevronov: napetost je večja takrat, ko nevroni delujejo sinhrono, in manjša takrat, ko nevroni delujejo asinhrono (Perenič in Bon 2015: 140).

⁴ Pri tej porazdelitvi se navadno hkrati definira dva vidika: (1) sredinsko (centralno) ali stransko (levo ali desno) in (2) prednjo (anteriorno), sredinsko (centralno) ali bolj zadajšnjo (posteriorno) porazdelitev. Porazdelitev se tako opiše kot npr. centralno-posteriorna, kar nakazuje, da je opazovani korelat najbolj izrazit v sredinskem in zadajšnjem predelu glave, sega torej od sredine proti zadnjemu delu glave in ne proti predenjemu, čelnemu predelu. Glej tudi sliko 2.

⁵ Npr. *Otroci se pogosto *igra na dvorišču*.

⁶ Npr. *Včeraj očeta *ni doma*.

⁷ Npr. *Deklica rada je *banana*.

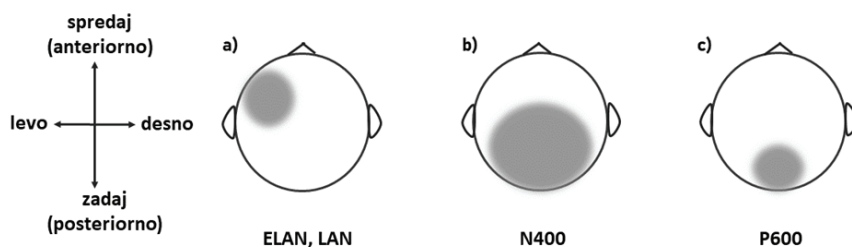
⁸ Npr. *Vsako jutro spijem skodelico *nogavic*.

⁹ Npr. *Janezu je všeč lepa *natakar*.

¹⁰ Npr. **Obilen obrok je pojedel otroke*.

¹¹ Npr. *Miha uživa v peki kruha pa ne mara jesti*.

¹² Npr. *Mačka je ušla miški*.

Slika 2: Grafični prikaz porazdelitve ERP korelatov po površini glave. Prikazani so korelati, ki se običajno povezujejo z jezikovnim procesiranjem in ki so navedeni v besedilu prispevka. Sivo označen predel na površini glave označuje predel porazdelitve posameznega ERP korelata: a) ERP korelata ELAN in LAN (korelata sta prikaza na isti shemi, ker imata podobno porazdelitev; razlikujeta pa se v latenci, tj. času po prikazu dražljaja, ko se pojavi); b) ERP korelat N400; c) ERP korelat P600. Opomba: Grafični prikaz je namenjen lažjemu razumevanju porazdelitve navedenih korelatov. Dejanska porazdelitev po površju glave se od grafičnega prikaza lahko nekoliko razlikuje, saj nanjo vplivajo različni dejavniki, kot je na primer vrsta prikazanega dražljaja.

Vendar pa se tovrstne dobro uveljavljene ERP/RSVP paradigme pomembno razlikujejo od človeške naravne bralne izkušnje (npr. Degno idr. 2018: 454; Dimigen idr. 2011: 553; Metzner idr. 2017: 1250). Prvič, posamezne besede so običajno predstavljene na sredini zaslona, udeleženci pa prejmejo navodila, naj nepremično gledajo v točko na zaslonu, kjer bodo te besede izpisane, in naj se izogibajo mežikanju. Takšno navodilo je ne le nenaravno, temveč predstavlja tudi dodatno kognitivno obremenitev, saj se udeleženci trudijo slediti danemu navodilu in se posledično zavedajo svojih sicer nezavednih očesnih gibov. To pa ima lahko nenadzorovane učinke na opazovane nevronske korelate (Marjanovič 2019: 69). Poleg tega je vsaka beseda prikazana na zaslonu za vnaprej določen čas (običajno okoli 400–500 ms), ki je znatno daljši od trajanja povprečne fiksacije na določeno besedo (običajno 200–250 ms) (npr. Sereno in Rayner 2003: 490). To hitrost branja opazno upočasnji, kar ima lahko nenadzorovane učinke na hitrost procesiranja (Dimigen idr. 2011: 568). Druga pomembna razlika je v tem, kako je med bralnim procesom vsaka posamezna beseda vizualno obdelana. V RSVP paradigmah je bralec prisiljen prebrati vsako besedo v zaporednem vrstnem redu, od prve besede stavka do zadnje. To je v nasprotju z običajnim branjem, pri katerem bralci svobodno določajo ne samo, koliko časa se bodo na posamezne besede fiksirali, ampak tudi, na katero besedo se bodo fiksirali kot naslednjo (Marjanovič 2019: 70). Kot je podrobneje opisano v prejšnjem poglavju, ne beremo nujno zaporedno: na nekatere besede se fiksiramo več kot enkrat, medtem ko druge preskočimo, precej pogoste pa so tudi regresivne sakade proti predhodno fiksiranim besedam (npr. Dimigen idr. 2011: 554). RSVP paradigme tudi ne dovoljujejo predprocesiranja prihajajočih besed v parafovealnem vidu, kar je pri naravnem branju seveda možno (npr. Degno idr. 2018: 454; Dimigen idr. 2011: 554). Zaradi vseh teh razlik so ERP/RSVP paradigme v najboljšem primeru zgolj približek naravnemu bralnemu procesu.

Prav zato je težko, če ne nemogoče, ugotoviti, v kolikšni meri dognanja tovrstnih študij veljajo za naravno branje (Marjanovič 2019: 70). Da bi lahko odgovorili na to vprašanje, bi morali nevronske korelate namreč proučevati med naravnim branjem, česar pa tradicionalna EEG metoda ne omogoča.

4 Hkratno beleženje očesnih gibov in nevronskih korelatov

Če želimo proučevati nevronske korelate med naravnim branjem, nam na pomoč ponovno priskoči naprava za sledenje očesnih gibov. Kot že omenjeno, ta metoda sama po sebi seveda ne ponuja nobenega vpogleda v nevronske aktivnosti, vendar njena visoka časovna ločljivost ponuja priložnost za dragoceno razširitev, ki omogoča povezavo opazovanih gibov oči z nevronskimi korelati – če hkrati snemamo očesne gibe in EEG (Marjanovič 2019: 16).

Morda presenetljivo, a hkratno snemanje očesnih gibov in EEG še zdaleč ni nova metoda – prvič je bila uporabljena že leta 1964, ko so Gaarder idr. (1964) preučevali, ali sakadno premikanje oči sproži specifičen nevronske odziv (Marjanovič 2019: 17). Pri tem je sicer treba upoštevati dejstvo, da so Gaarder idr. (1964) za spremljanje gibanja oči uporabili elektrookulografijo (EOG, tj. elektrode, nameščene pod oko ter levo/desno od očesa), s katerimi so spremljali mežike in sakadične gibe, in ne naprave za sledenje očesnih gibov (Marjanovič 2019: 17). Kljub temu pa so na ta način že pred več kot 50 leti uspešno opisali možganski odziv na sakadni očesni gib in zabeležili, da so značilnosti opazovanih nevronskih korelatov odvisne od svetilnosti predstavljenega dražljaja (Gaarder idr. 1964: 146).

A čeprav povezovanje okulomotornega vedenja z možganskimi odzivi ni nova ideja, se je povezovanje nevronskih korelatov jezikovnega procesiranja z okulomotornim vedenjem med naravnim branjem, ki mu ne sledimo le z elektrodami EOG, temveč z napravo za sledenje očesnih gibov,¹³ pojavilo šele v zadnjih letih (Marjanovič 2019: 17, glej tudi pregledni članek Degno in Liversedge 2020). V teh študijah naravnega branja se signal EEG in gibanje oči snemata istočasno (v nadaljevanju koregistracija), udeleženci pa lahko med izvajanjem naloge – tj. med branjem – oči premikajo svobodno in spontano. S tem koregistracija omogoča, da dogodek v signalu EEG ni zgolj vnaprej določen čas prikaza dražljaja na zaslonu, temveč specifičen gib oči kot na primer fiksacija na ciljno besedo predstavljenega besedila (angl. *fixation-related potentials*, FRPs). Koregistracija obeh metod tako nudi izjemno priložnost za raziskovanje nevronskih korelatov v bolj naravnih bralnih pogojih (Marjanovič 2019: 16).

¹³ Le tako namreč lahko beležimo njihovo celotno kompleksnost.

4.1 Izzivi hkratnega beleženja

Vendar je doslej tovrstnih študij izjemno malo, kar gre med drugim verjetno pripisati dejstvu, da hkratno snemanje gibanja oči in signala EEG prinaša vrsto izzivov. Ti se še dodatno poglobijo, ko tovrstno snemanje vključuje naravno branje. Kot omenjeno zgoraj, je branje v svoji naravni obliki namreč kompleksna kombinacija različnih očesnih premikov. Najbolj očiten izziv, ki ga prinaša paradigma naravnega branja, so zato motnje (artefakti) v signalu EEG, ki so posledica gibanja oči, zlasti sakad (Marjanovič 2019: 18). V tipičnih ERP študijah se težavam z okulomotornimi artefakti lahko izognemo z uporabo RSVP paradigme (npr. Duffy idr. 1989; Morris in Folk 1998). Kot že omenjeno, so v tem primeru posamezne besede večje lingvistične enote (navadno stavka), predstavljene ena za drugo – s konstantnim in vnaprej določenim časom prikaza na zaslonu, ki bralcu prepreči, da bi se na posamezni besedi zadržal toliko časa, kot je potrebno, da brano besedo prosto razišče – tako se preprečijo večja premikanja oči, kot so na primer sakade. Poleg tega so besede navadno prikazane natanko na sredini zaslona, udeleženci pa ob tem prejmejo ne le navodilo, naj svoj pogled fiksirajo na mesto, kjer se bo prikazala beseda, temveč tudi, naj med branjem besede ne mežikajo (Marjanovič 2019: 18).

Jasno je, da se te paradigme pomembno razlikujejo od naše naravne, vsakdanje bralne izkušnje, pri kateri imamo možnost, da se na vsako besedo fiksiramo toliko časa, kolikor potrebujemo, da nekatere besede preskočimo, se v besedilu vrnemo nazaj k začetku ali da določene dele besedila preberemo ponovno – da torej lahko uporabimo, karkoli potrebujemo, da bomo dobro in pravilno razumeli prebrano (Marjanovič 2019: 70). Je torej mogoče hkrati doseči oboje: omogočiti naravno branje in hkrati pridobiti signal EEG, ki je razmeroma brez motečih okulomotornih artefaktov?

Zgodnejše študije s koregistracijo (npr. Kretzschmar idr. 2009) so se tega problema lotile tako, da so analizo podatkov omejile le na tiste elektrode, ki pri beleženju nevronske aktivnosti niso zajele okulomotornih artefaktov, oziroma na tiste, kjer je bil tovrsten šum najmanj izražen. A čeprav ta pristop uspešno odpravi težave, ki jih povzročajo okulomotorni artefakti, hkrati prinaša izgubo precejšnjega dela zbranih podatkov (Marjanovič 2019: 18).

4.2 Metode razločevanja očesnih artefaktov in signala EEG

Na srečo smo bili v zadnjem desetletju priča razvoju več novih metod, ki tovrstnega žrtvovanja podatkov ne zahtevajo. Ena izmed teh metod je z napravo za sledenje očesnih gibov podprta analiza neodvisnih komponent (angl. *independent component analysis*, ICA) (Plöchl idr. 2012). ICA – brez podpore naprave za sledenje očesnih gibov – je algoritem za razdelitev signala iz statistično neodvisnih virov v večkanalnih podatkih (npr. Plöchl idr. 2012: 4). Je učinkovita metoda za

razločevanje očesnih artefaktov in signala EEG, ki izvira iz nevronskega virov (npr. Plöchl idr. 2012: 4; Jung idr. 2000: 164), zato ni presenetljivo, da se v študijah ERP uporablja zelo pogosto (Marjanovič 2019: 19). Kljub temu pa imajo pri analizi ICA pomembno vlogo tudi izkušnje uporabnika, ki po lastni presoji določi, katere ICA komponente, ki so bile med analizo definirane, so pravzaprav očesni artefakti. Uspešna odstranitev oziroma zmanjšanje prisotnosti okulomotornih artefaktov je tako odvisna predvsem od izkušenj raziskovalca. Pri z napravo za sledenje očesnih gibov podprti ICA pa so ICA komponente, ki izvirajo iz očesnih artefaktov, določene na podlagi informacij, ki jih posreduje ta naprava, kar vodi k bolj zanesljivemu, objektivnemu in samodejnemu načinu identifikacije teh komponent (Marjanovič 2019: 19).

Vendar pa okulomotorni artefakti niso edina težava simultane snemanja signala EEG in gibanja oči. Precejšen izziv namreč predstavljajo tudi prekrivajoči se nevronske odzivi iz zaporednih dogodkov, kot je na primer prekrivanje EEG potencialov, ki jih povzročijo zaporedne fiksacije – te pa so neizogiben del naravnega branja. Tudi v tem primeru se RSVP paradigma tej težavi izogne (čeprav ne popolnoma uspešno), saj vključuje fiksno in vnaprej določeno trajanje tako predstavitve posamezne besede na zaslonu kot tudi časovnega intervala med zaporednimi besedami, ki je običajno dovolj dolg, da prepreči morebitno prekrivanje potencialov (Marjanovič 2019: 19). Pri naravnem branju pa so besede navadno fiksirane v zelo hitrem zaporedju: časovni intervali med posameznimi fiksacijami obsegajo približno 250 ms (Dimigen idr. 2011: 555), kar je bistveno hitreje od intervala, tipično uporabljenega v RSVP paradigmah (navadno 400–500 ms). Zato se pozni potenciali iz prejšnje fiksacije $n - 1$ prekrivajo z zgodnjimi potenciali iz trenutne fiksacije n ¹⁴ (Marjanovič 2019: 19).

4.3 Metode razločevanja prekrivajočih se nevronskega odzivov

Te težave so bile v zgodnejših FRP študijah običajno prezrte,¹⁵ v zadnjih letih pa smo priča razvoju drugačnih pristopov k analizi EEG podatkov, ki se z izzivom prekrivajočih se nevronskega odzivov spopadajo bolj uspešno (Ehinger in Dimigen 2019: 2). Ti pristopi namreč ne vključujejo le preprostega povprečenja signala,¹⁶

¹⁴ Ob vsaki fiksaciji oziroma ob vsakem dogodku se s fiksacijo ali z dogodkom izzvane potenciali lahko glede na časovni potek delijo na: 1) zgodnje potencialne, ki so posledica senzorične zaznave dražljaja, pojavijo se okrog 100 ms po prikazu dražljaja, 2) pozne potencialne, ki odražajo kognitivno procesiranje (Perenič in Bon 2015: 140), kot je na primer prej omenjeni potencial N400, ki se pojavi okrog 400 ms po prikazu dražljaja.

¹⁵ S to problematiko se prav tako ne ukvarjajo niti tradicionalne ERP/RSVP študije, čeprav tudi tu pride do tovrstnega prekrivanja nevronskega odzivov, na primer zaradi motoričnega odziva na prikazan dražljaj, kot je pritisk na gumb ali na tipko računalniške tipkovnice (Marjanovič 2019).

¹⁶ Bistvo povprečenja signala je izboljšanje razmerja med signalom in šumom. To dosežemo s povprečenjem pridobljenega signala iz večjega števila ponovitev istega dogodka (npr. isti dražljaj v eksperimentu pokažemo večkrat in večjemu številu udeležencev, nato pa vse pridobljene signale povprečimo; za več podrobnosti glej npr. Perenič in Bon 2015).

temveč temeljijo na regresijski analizi¹⁷ (npr. Frömer idr. 2018; Smith in Kutas 2015), ki omogoča razločitev prekrivajočih se potencialov (Ehinger in Dimigen 2019). Te tako imenovane metode dekonvolucije (angl. *deconvolution techniques*) obravnavajo EEG signal kot linearno mešanico nevronskega odziva na različne eksperimentalne dogodke, ki se pojavijo ob različnih časovnih latencah (Marjanovič 2019: 20). Slednje se nato uporabijo za izolacijo nevronskega odziva tako, da se na njihovi podlagi določi posamezne dogodke (Ehinger in Dimigen 2019).

Čeprav je uporaba teh tehnik na podatkih EEG vse prej kot enostavna, imamo danes na voljo programska orodja, ki uspešno združujejo več različnih metod, ki so potrebne za uspešno dekonvolucijo (Marjanovič 2019: 20). Tak primer je orodje za programsko okolje MATLAB *unfold* (Ehinger in Dimigen 2019), ki te sicer zahtevne metode dekonvolucije precej približa splošnemu uporabniku.

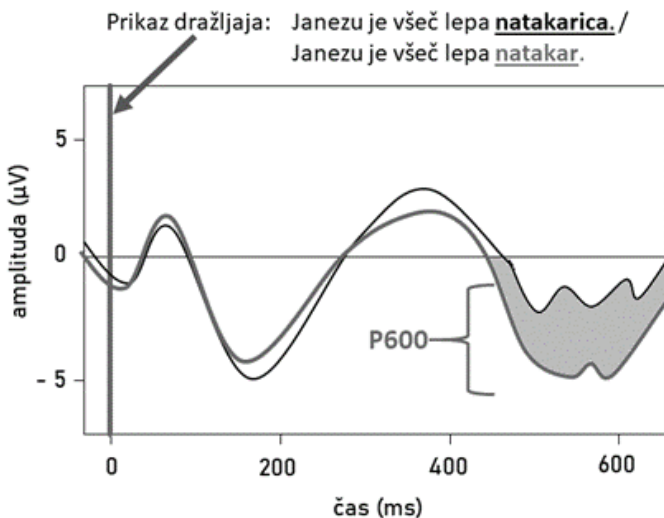
4.4 Primerjava ERP in FRP korelatov

Tehnološki napredek je tako prinesel več orodij, ki omogočajo raziskovanje nevronske mehanizme med naravnim branjem (npr. Frömer idr. 2018; Smith in Kutas 2015; Ehinger in Dimigen 2019; Dimigen idr. 2011). Kljub temu pa trenutno obstaja le manjše število študij, ki jih proučujejo (Dimigen idr. 2011; Kretzschmar idr. 2009, 2015; Metzner idr. 2017; Henderson idr. 2013; Degno idr. 2018; Marjanovič idr. 2022; Bianchi idr. 2020; Antúnez idr. 2022; Himmelstoss idr. 2020; Frank in Aumeistere 2022). Zato morda ni presenetljivo, da se na tem področju trenutno veliko pozornosti namenja predvsem primerjavi med ERP korelati, ki jih navajajo ERP/RSVP študije, in FRP korelati, ki jih navajajo študije naravnega branja.

Študije s koregistracijo, ki omogočajo naravno branje, navadno poročajo o FRP korelatih, katerih topografije in distribucije so podobni ERP korelatom (Dimigen idr. 2011: 568; Kretzschmar idr. 2015: 1652) – kar kaže, da lahko trenutno razpoložljiva metodologija zgoraj omenjene težave uspešno premaguje. Kljub temu pa te študije hkrati razkrivajo tudi, da se opaženi nevronske korelati jezikovnega procesiranja v nekaterih vidikih pomembno razlikujejo od tistih, opaženih v ERP/RSVP študijah (Marjanovič 2019: 22). Takšna razlika je na primer opazna pri njihovi latenci – pri paradigmah, ki dovoljujejo naravno branje, se zdi, da se specifični korelati pojavijo prej kot pri RSVP paradigmah (Dimigen idr. 2011: 564, 568; Kretzschmar idr. 2015: 1652; Metzner idr. 2017: 1248). Na primer za N400 velja, da se pojavi okrog 200–250 ms in doseže vrh okrog 400 ms po prikazu dražljaja. Slednje je sicer značilno tudi za FRP korelat (npr. Dimigen idr. 2011: 568; Kretzschmar idr. 2009: 1653), ki prav tako doseže vrh okrog 400 ms po začetku

¹⁷ Statistična metoda, s katero ocenjujemo vpliv ene ali več neodvisnih spremenljivk (npr. premik oči) na odvisno spremenljivko (npr. nevronskega odziva). Obstaja več vrst regresijske analize, najbolj osnovna je linearna regresijska analiza, pri kateri so povezave med neodvisnimi in odvisnimi spremenljivkami podane linearno (za več podrobnosti glej npr. Su idr. 2012).

fiksacije¹⁸ (glej tudi sliko 1, ki prikazuje ERP korelat N400). Vendar pa so študije s koregistracijo hkrati razkrile tudi, da se paralelno s tradicionalnim N400¹⁹ pojavi tudi šibkejši korelat, podoben N400, ki se pojavi že 120 ms po začetku fiksacije²⁰ (Metzner idr. 2017: 1248; Dimigen idr. 2011: 564). To nakazuje na dejstvo, da se časovnica prepoznavanja besed pri običajnem branju zelo verjetno razlikuje od tiste, ki jo tipično opazimo pri ERP/RSVP paradigmah (Marjanovič 2019: 22). Pomembne razlike izhajajo tudi iz paradigem semantičnih in sintaktičnih kršitev pri naravnem branju (Marjanovič 2019: 71). Kot omenjeno zgoraj, so tovrstne kršitve med najbolj uveljavljenimi ERP paradigmami, pri čemer so semantične kršitve povezane z modulacijo amplitude N400 (glej tudi sliko 1) (npr. Kutas in Federmeier 2011: 13, 17; Federmeier 2007: 491; Hagoort 2003: 884), medtem ko so sintaktične kršitve običajno povezane z modulacijo komponente P600 (glej tudi sliko 3) (npr. Friederici idr. 1993: 185; Molinaro idr. 2011: 916).

Slika 3: Grafični prikaz sintaktične kršitve, ki privede do modulacije komponente P600. Navpičnica prikazuje čas prikaza dražljaja (0 ms), tj. čas prikaza besede *natakari.ca./natak.ar.* Črna vijuga prikazuje nevronske odzive ob procesiranju stavka brez kršitve, ki služi kot osnova (tj. stavek *Janezu je všeč lepa natakari.ca.*). Siva vijuga prikazuje nevronske odzive ob procesiranju stavka s kršitvijo (tj. stavek *Janezu je všeč lepa natak.ar.*). Odstopanje sive vijuge od črne vijuge (osnove), obarvano s svetlo sivo, označuje nevronske korelate P600.

¹⁸ Torej približno 400 ms po tem, ko so udeleženci z očmi prvič pristali na dani besedi.

¹⁹ Negativni odklon, ki doseže vrh okoli 400 ms po prikazu dražljaja. Zanj je značilna centralno-posteriorna porazdelitev, kar pomeni, da se na površini glave obsega področje od sredine do zadajšnjega predela glave (glej tudi sliko 2).

²⁰ Šibkejši korelat ima v primerjavi s tradicionalnim N400 manjši negativni odklon in obsega manjše področje na površini glave.

Nasprotno pa je študija s koregistracijo, ki so jo izvedli Metzner idr. (2017), pokazala, da lahko pri naravnem branju modulacijo komponente P600 povzročijo tudi semantične kršitve, medtem ko lahko sintaktične kršitve (ko se pojavijo na koncu stavka) povzročijo modulacijo komponente N400 (Marjanovič 2019: 71). Poleg tega je študija pokazala tudi, da imajo pri obdelavi stavkov pomembno vlogo regresije, torej vračanje nazaj na že prebrane dele besedila. Namreč, ko so bralci zaznali semantične kršitve, je to sprožilo bodisi dvofazno komponento N400/P600,²¹ ki jo je spremljala regresija (pogled nazaj, na že prebran del besedila), bodisi komponento N400, ki ji je sledila trajna negativnost.²² Avtorji študije zato navajajo, da pri naravnem branju sistem za obdelavo jezika najverjetneje uporablja vsaj dve različni strategiji za obravnavo nejasnosti: lahko se vrne na že obdelan del besedila, da pridobi dodatne informacije (kar se odraži v modulaciji komponente P600 in s prisotnostjo regresije), ali pa dopušča nedoslednost (kar se odraži v komponenti N400 in trajni negativnosti v odsotnosti regresij) (Metzner idr. 2017).

5 Zaključek

Glede na rezultate zgoraj navedenih študij je tako jasno, da ERP/RSVP²³ študije, ki ne omogočajo naravnega branja, sicer nudijo začetni vpogled v nevronske korelate jezikovnega procesiranja,²⁴ vendar ne omogočajo poglobljenega razumevanja bralnih procesov. V prispevku smo podrobno osvetlili to problematiko. V uvodnem delu smo spoznali, da so študije naravnega branja možne z napravo za sledenje očesnim gibom, ki omogoča vedenjsko raziskovanje bralnega procesa. V nadaljevanju smo se posvetili nevronskim korelatom jezikovnega procesiranja. Navedli smo najbolj pogost pristop k tovrstnim študijam in pojasnili, kako in zakaj v tem primeru ne moremo govoriti o študijah naravnega branja. Končno smo osvetlili, kako lahko s hkratnim spremljanjem gibanja oči in možganske aktivnosti izkoristimo prednosti obeh metod za natančen vpogled v nevronske korelate jezikovnega procesiranja med naravnim branjem.

²¹ Komponenti N400 in P600 se običajno zaznata ločeno, saj komponento N400 povezujemo s semantičnim procesiranjem, komponento P600 pa s sintaktičnim. ERP/RSVP študije so zato navadno zasnovane tako, da zaznajo le eno ali drugo komponento (glej tudi poglavje 3). Pričujoča študija (Metzner idr. 2017) je pri naravnem branju hkrati zaznala obe komponenti, N400 in P600.

²² Tudi za ERP komponento N400 je sicer značilen negativen odklon, ki navadno doseže vrh okrog 400 ms in traja približno 250–500 ms (glej tudi poglavje 3). V navedeni študiji je negativen odklon trajal dlje, do 774 ms (Metzner idr. 2017).

²³ Eksperimentalna zasnova s hitro serijsko vizualno predstavitevjo dražljajev. Pri tem so posamezni dražljaji (npr. posamezne besede danega stavka, od prve do zadnje) prikazani na sredini zaslona z vnaprej določenim časom trajanja (gl. tudi poglavje 3).

²⁴ Možganska aktivnost, ki jo sproži jezikovno procesiranje in ki je nujno potrebna za uspešno jezikovno obdelavo.

Literatura

- Antúnez, Martín, Milligan, Sara, Hernández-Cabrera, Juan A., Horacio A. Barber in Schotter, Elizabeth R., 2022: Semantic parafoveal processing in natural reading: Insight from fixation-related potentials & eye movements. *Psychophysiology* 59/4 . e13986.
- Bianchi, Bruno, Loredó, Rodrigo, Carden, Julia, Jaichenco, Virginia, von der Malsburg, Titus, Shalom, Diego in Kamienkowski, Juan, 2020: Different sources of predictions during natural reading: an eeg and eye-tracking co-registration study. *Journal of Vision* 20. 1308–1308.
- Degno, Federica in Liversedge, Simon P., 2020: Eye movements and fixation-related potentials in reading: A review. *Vision* 4/1. 11.
- Degno, Federica, Loberg, Otto, Zang, Chunali, Zhang, Manman, Donnelly, Nick in Liversedge, Simon P., 2018: Parafoveal previews and lexical frequency in natural reading: Evidence from eye movements and fixation-related potentials. *Journal of Experimental Psychology: General* 148/3. 453–474.
- Dimigen, Olaf, Sommer, Werner, Hohlfield, Annette, Jacobs, Arthur M. in Kliegl, Reinhold, 2011: Coregistration of eye movements and EEG in natural reading: Analyses and review. *Journal of experimental psychology: General* 140/4. 552–572.
- Duffy, Susan A., Henderson, John M., Morris in Robin K., 1989: Semantic facilitation of lexical access during sentence processing. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 15/5. 791–801.
- Ehinger, Benedikt V. in Dimigen, Olaf, 2019: Unfold: an integrated toolbox for overlap correction, non-linear modeling, and regression-based eeg analysis. *PeerJ* 7. e7838.
- Engbert, Ralf, Nuthmann, Antje, Richter, Eike M. in Kliegl, Reinhold, 2005: SWIFT: a dynamical model of saccade generation during reading. *Psychological review* 112/4. 777–813.
- Federmeier, Kara D., 2007: Thinking ahead: the role and roots of prediction in language comprehension. *Psychophysiology* 44/4. 491–505.
- Frank, Stefan L. in Aumeistere, Anna, 2022: An eye-tracking-with-eeg coregistration corpus of narrative sentences. *PsyArXiv*.
- Friederici, Angela D., 2002: Towards a neural basis of auditory sentence processing. *Trends in cognitive sciences* 6/2. 78–84.
- Friederici, Angela D., Pfeifer, Erdmut in Hahne, Anja, 1993: Event-related brain potentials during natural speech processing: effects of semantic, morphological and syntactic violations. *Cognitive Brain Research* 1/3. 183–192.
- Frömer, Romy, Maier, Martin in Abdel, Rahman, 2018: Group-level eeg-processing pipeline for flexible single trial-based analyses including linear mixed models. *Frontiers in neuroscience* 12. 12–48.
- Gaarder, Kenneth, Krauskopf, John., Graf, Virgil, Kropfl, Walter in Armington, John C., 1964: Averaged brain activity following saccadic eye movement. *Science* 146/3650. 1481–1483.
- Groznič, Vida in Sadikov, Aleksander, 2021: Analiza gibanja oči med branjem pri bolnikih z različnimi stopnjami kognitivnega upada. *Uporabna informatika* 29/3. 155–162.

- Hagoort, Peter, 2003: Interplay between syntax and semantics during sentence comprehension: ERP effects of combining syntactic and semantic violations. *Journal of cognitive neuroscience* 15/6. 883–899.
- Henderson, John M. in Ferreira, Fernanda, 1990: Effects of foveal processing difficulty on the perceptual span in reading: Implications for attention and eye movement control. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 16. 417–429.
- Henderson, John M., Luke, Steven G., Schmidt, Joseph in Richards, John E., 2013: Co-registration of eye movements and event-related potentials in connected-text paragraph reading. *Frontiers in systems neuroscience* 7. 28.
- Himmelstoss, N. A., Schuster, S., Hutzler, F., Moran, R. in Hawelka, S., 2020: Co-registration of eye movements and neuroimaging for studying contextual predictions in natural reading. *Language, Cognition and Neuroscience* 35/5. 595–612.
- Jung, Tzyy P., Makeig, Scott, Humphries, Colin, Lee, Te W., McKeown, Martin J., Iragui, Vicente in Sejnowski, Terrence J., 2000: Removing electroencephalographic artifacts by blind source separation. *Psychophysiology* 37/2. 163–78.
- Kretschmar, Franziska, Bornkessel-Schlesewsky, Ina in Schlewsky, Matthias, 2009: Parafoveal versus foveal n400s dissociate spreading activation from contextual fit. *NeuroReport* 20/18. 1613–1618.
- Kretschmar, Franziska, Schlewsky, Matthias in Staub, Adrian, 2015: Dissociating word frequency and predictability effects in reading: Evidence from coregistration of eye movements and EEG. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 41/6. 1648–1662.
- Kutas, Marta in Federmeier, Kara D., 2011: Thirty years and counting: finding meaning in the N400 component of the event-related brain potential (ERP). *Annual review of psychology* 62. 621–647.
- Kutas, Marta in Hillyard, Steven A., 1984: Brain potentials during reading reflect word expectancy and semantic association. *Nature* 307/5947. 161–163.
- Marelli, Marco, Amenta, Simona in Crepaldi, Davide, 2015: Semantic transparency in free stems: The effect of Orthography-Semantics consistency on word recognition. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 68/8. 1571–1583.
- Marjanovič, Katarina, 2019: *Towards a comprehensive understanding of reading*. Ph.D. thesis. Trieste: International School for Advanced Studies.
- Marjanovič, Katarina, Vidal, Yamil in Crepaldi, Davide, 2022: Oculomotor and neural correlates of semantic and morphological priming in natural sentence reading. *bioRxiv*.
- Metzner, Paul, von der Malsburg, Titus, Vasishth, Shravan in Rösler, Frank, 2017: The importance of reading naturally: Evidence from combined recordings of eye movements and electric brain potentials. *Cognitive Science* 41/6. 1232–1263.
- Molinaro, Nicola, Barber, Horacio A. in Carreiras, Manuel, 2011: Grammatical agreement processing in reading: ERP findings and future directions. *Cortex* 47/8. 908–930.
- Morris, Robin K. in Folk, Jocelyn R., 1998: Focus as a contextual priming mechanism in reading. *Memory & Cognition* 26/6. 1313–1322.
- Paterson, Kevin B., Almabruk, Almabruk A. A., McGowan, Victoria A., White, Sarah J. in Jordan, Timothy R., 2015: Effects of word length on eye movement control: The evidence from Arabic. *Psychonomic bulletin & review* 22. 1443–1450.

- Perenič, Urška in Bon, Jurij, 2015: Eksperimentalna uporaba kvantitativne elektroencefalografije pri analizi (literarnega) branja: z dogodkom povezani ERP valovi (Event-Related-Potentials). *Slavistična revija* 63/2. 135–153.
- Plöchl, Michael, Ossandón, Jose P. in König, Peter 2012: Combining eeg and eye tracking: identification, characterization, and correction of eye movement artifacts in electroencephalographic data. *Frontiers in Human Neuroscience* 6. 278.
- Prado, Chloe, Dubois, Matthieu in Valdois, Sylviane, 2007: The eye movements of dyslexic children during reading and visual search: impact of the visual attention span. *Vision research* 47/19. 2521–2530.
- Rastle, Kathleen, Davis, Matt H., Marslen-Wilson, William D. in Tyler, Lorraine K., 2000: Morphological and semantic effects in visual word recognition: A time-course study. *Language and cognitive processes* 15/4–5. 507–537.
- Rayner, Keith, 1993: Eye movements in reading: Recent developments. *Current directions in psychological science* 2/3. 81–86.
- Rayner, Keith, 1995: Eye movements and cognitive processes in reading, visual search, and scene perception. Findlay, J. M., Walker, R. in Kentridge, R. W. (ur.): *Eye Movement Research. Volume 6 of Studies in Visual Information Processing*. North-Holland: Elsevier. 3–22.
- Rayner, Keith, Foorman, Barbara R., Perfetti, Charles A., Pesetsky, David., Seidenberg in Mark S., 2001: How psychological science informs the teaching of reading. *Psychological science in the public interest* 2/2. 31–74.
- Rayner, Keith in Morris, Robin K., 1991: Comprehension processes in reading ambiguous sentences: Reflections from eye movements. *Advances in Psychology* 77. 175–198.
- Rayner, Keith in Reichle, Erik D., 2010: Models of the reading process. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science* 1/6. 787–799.
- Rayner, Keith, Slattery, Timothy J., Drieghe, Denis in Liversedge, Simon P., 2011: Eye movements and word skipping during reading: effects of word length and predictability. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 37/2. 514–528.
- Reichle, Erik D., Pollatsek, Alexander, Fisher, Donald L. in Rayner, Keith, 1998: Toward a model of eye movement control in reading. *Psychological review* 105/1. 125–157.
- Schacht, Annekathrin, Sommer, Werner, Shmulovich, Olga, Martienz, Pilar C. in Martín-Loeches, Manuel, 2014: Differential task effects on n400 and p600 elicited by semantic and syntactic violations. *PLOS ONE* 9/3. 1–7.
- Serenó, Sara C. in Rayner, Keith, 2003: Measuring word recognition in reading: eye movements and event-related potentials. *Trends in cognitive sciences* 7/11. 489–493.
- Smith, Nathaniel in Kutas, Marta, 2015: Regression-based estimation of erp waveforms: I. the erp framework. *Psychophysiology* 52/2. 157–168.
- Snell, Joshua, van Leipsig, Sam, Grainger, Jonathan in Meeter, Martijn, 2018: Ob1-reader: A model of word recognition and eye movements in text reading. *Psychological Review* 125/6. 969–984.
- Staub, Adrian, 2011: The effect of lexical predictability on distributions of eye fixation durations. *Psychonomic bulletin & review* 18. 371–376.
- Steinhauer, Karsten in Drury, John E., 2012: On the early left-anterior negativity (ELAN) in syntax studies. *Brain and language* 120/2. 135–162.

Su, Xiaogang, Yan, Xin in Tsai, Chih-Ling, 2012: Linear regression. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics* 4/3. 275–294.

Veldre, Aaron in Andrews, Sally, 2018: How does foveal processing difficulty affect parafoveal processing during reading? *Journal of Memory and Language* 103. 74–90.

Language processing during natural reading: coregistration of eye movements and EEG

While psycho- and neurolinguistic research on the processing of words in isolation has greatly contributed to our understanding of visual word identification, more and more emphasis has recently been given to the importance of studying the reading process in its more natural form, i.e., while reading complete sentences or paragraphs. However, this is not trivial to achieve when we focus on research into the neural correlates of language processing during reading. Specifically, the most popular method for this type of research, electroencephalography, does not make it possible to study the neural correlates of language processing during natural reading. In the paper, we address this issue, and present the ways in which the neural correlates of language processing during natural reading can be studied with simultaneous application of two different methods, what is known as coregistration.

Keywords: language processing, reading processing, coregistration of eye tracking and electroencephalography, neural correlates, fixation-related potentials (FRP)

SLOVENSKI JEZIK IN VLOGA UČITELJEV SLOVENSKEGA JEZIKA NA HRVAŠKEM¹

Slovenski jezik ima na Hrvaškem status manjšinskega jezika. Število govorcev vsako leto upada. V zadnjem desetletju se vse bolj krepijo prizadevanja za ohranitev in revitalizacijo slovenskega jezika, pri čemer imajo pomembno vlogo učitelji slovenskega jezika na Hrvaškem. Leta 2020 je bila med slednjimi opravljena raziskava, katere namen je bil opredeliti in opisati izzive, s katerimi se srečujejo učitelji slovenskega jezika na Hrvaškem. Rezultati raziskave so prikazani v prispevku.

Ključne besede: slovenski jezik na Hrvaškem, manjšinski jezik, pouk slovenskega jezika, ohranjanje slovenskega jezika

1 Slovenščina kot manjšinski jezik na Hrvaškem

Slovenski jezik je na Hrvaškem eden od manjšinskih jezikov, njegova raba in položaj pa sta pogojevana z mednarodnimi priporočili in hrvaškimi zakoni. Po letu 1990 so se začele možnosti za uveljavitev manjšinskih pravic spreminjati, saj so pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem pridobili status manjšine in s tem tudi pripadajoče jim pravice. Spremenile so se tudi možnosti učenja slovenskega jezika za pripadnike slovenske skupnosti. Učenje slovenskega jezika danes na Hrvaškem podpirata tako Republika Slovenija (RS) kot Republika Hrvaška (RH).

Na Hrvaškem je slovenščina prisotna že stoletja, predvsem v današnjem obmejnem območju in v večjih industrijskih središčih, kjer je bilo zabeleženo večje

1 Prispevek je nastal kot rezultat dela programske skupine: »Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje«, P5-0081 (A) – iz evidence ARRS.

število pripadnikov slovenske skupnosti (Kržišnik - Bukić 2006: 50). Razvoj in rabo slovenščine je močno zaznamoval soobstoj konstitutivnih narodov in njihovih jezikov v nekdanji Jugoslaviji. Pravice, ki so jih Slovenci na Hrvaškem imeli v času nekdanje Jugoslavije, se v praksi večinoma niso uresničevale. Slovenščina se je tedaj na Hrvaškem pretežno govorila le v krogu družine in v slovenskih društvih (Lokar 2013: 144–145).

Dosedanje raziskave o položaju in rabi slovenskega jezika na Hrvaškem² (Medvešek in Novak Lukanović 2016; Medvešek 2017; Medvešek 2018; Medvešek in Riman 2019; Riman in Novak Lukanović 2021) so pokazale, da so se v takšnem družbenem kontekstu oblikovale generacije mladih, ki se slovenskega jezika niso naučili v družini, niti se ga niso imeli priložnost naučiti v šoli. S tem je bil medgeneracijski prenos slovenskega jezika prekinjen (Medvešek in Riman 2019).

Na Hrvaškem se trenutno med pripadniki slovenske manjšine čuti povečana skrb za negovanje, ohranjanje in revitalizacijo slovenskega jezika (Lokar 2013: 149).³ Revitalizacija manjšinskega jezika ima na splošno dve glavni nalogi: povečati število govorcev in izboljšati status manjšinskega jezika (Elosua 2016: 213; Hornberger 2008). Tako revitalizacija kot vključevanje manjšinskega jezika v državne izobraževalne institucije in tudi drugi ukrepi lahko pripomorejo k temu, da manjšinski jeziki povečajo svojo institucionalno moč (Bratt Paulston 1994). Slovenščina ima na Hrvaškem relativno urejen status in tudi pravica do učenja slovenščine je zaščitena z zakoni RH, vendar zaradi decentraliziranosti same države pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem svoje pravice težko uresničujejo.

Slovenski jezik na Hrvaškem je med pripadniki slovenske manjšine pomemben zato, ker predstavlja pomemben element njihove identitete (Novak Lukanović 2019). Manjšinski jezik simbolizira kulturno dediščino (tudi če ga ne govorijo vsi člani skupnosti) (Edwards 1985) ter omogoča osnovo za izgradnjo intraskupinske solidarnosti. Posamezniki, ki govorijo skupen jezik, imajo boljši dostop do kulturne dediščine in verjetno tudi močnejšo identifikacijo s skupnostjo.

Težava slovenščine kot manjšinskega jezika je, da je na Hrvaškem še vedno prisotna predvsem v družinskem okolju in v slovenskih kulturnih društvih (Riman in Novak Lukanović 2021), kar je simptomatično za številne manjšinske jezike (npr. Bashirien language; Yagmur in Kroon 2003: 2).

² Raziskave o učenju slovenskega jezika in njegovem položaju v šolstvu na Hrvaškem so redke, precej več literature pa je na voljo glede učenja slovenščine v Italiji, glej: Grgič 2019; Melinc Mlekuž 2019; Brezigar in Zver 2019.

³ Povečana skrb za slovenski jezik se po letu 1991 kaže predvsem v slovenskih društvih v vseh krajih nekdanje Jugoslavije, kjer taka društva obstajajo (Lokar 2013: 148). Čeprav zaenkrat raziskave o dejavnostih za ohranitev slovenskega jezika, ki trenutno potekajo znotraj slovenske skupnosti na Hrvaškem, ni, vseeno lahko trdimo, da tovrstne dejavnosti potekajo. Eden od rezultatov tovrstnih prizadevanj pripadnikov slovenske skupnosti je tudi večje število učencev, ki se učijo slovenščine, tudi na večinskih hrvaških šolah, ki ponujajo možnost učenja slovenskega jezika.

Raziskave so pokazale, da se slovenskega jezika na Hrvaškem učenci, pripadniki slovenske skupnosti, redkokdaj učijo kot materne jezika. Zaradi prekinitev medgeneracijskega prenosa se v šoli s slovenščino srečujejo kot z drugim oz. tujim jezikom. Otroci, ki se slovenščine učijo v šoli, pogosto doma nimajo podpore in se v domačem okolju ne pogovarjajo v slovenščini, ker njihovi starši tega jezika ne poznajo dovolj dobro. Pomembno vlogo pri ohranjanju manjšinskega jezika in njegovi revitalizaciji ima vsekakor šola, vendar šola sama ne more »rešiti« manjšinskega jezika. Lahko pa z vključevanjem manjšinskega jezika v izobraževalni proces vpliva na izboljšanje njegovega položaja v družbi, kar zagotovo krepi tudi samozavest pripadnikov manjšine (Kaufmann 2006: 2437).

Sodobne raziskave potrjujejo, da so prav učitelji eden od najpomembnejših motivacijskih dejavnikov za učenje tujega jezika (Dörnyei 1994) ter da lahko izjemno pozitivno vplivajo na motivacijo za učenje jezika (Al Kaboody 2013) in na spremembo mnenja o predmetu, ki se ga posameznik uči. Pogosto lahko manj motivirane učence tudi dodatno spodbudijo.

Poleg vpliva na sam proces pouka imajo učiteljice⁴ slovenskega jezika na Hrvaškem tudi velik vpliv na popularizacijo, ohranjanje in revitalizacijo slovenskega jezika. Na Hrvaškem je možnost rabe slovenskega jezika izven šol, ki ta jezik poučujejo, in izven slovenskih društev izjemno redka. Prav zato imajo učiteljice slovenskega jezika pomembno nalogo, da učence, ki so se vključili v pouk slovenščine, tudi dodatno motivirajo in obdržijo pri pouku. Učiteljice so pomemben dejavnik med pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem, saj se s svojimi učenci in dijaki pogosto aktivno vključujejo v življenje same skupnosti.

2 Slovenski jezik na Hrvaškem – danes

Od leta 1990 do danes so se na Hrvaškem razvile različne oblike poučevanja slovenskega jezika in kulture. Danes se (poleg komercialnih tečajev slovenščine, ki se izvajajo v šolah tujih jezikov, in lektoratov na fakultetah) v sodelovanju s slovensko skupnostjo izvajajo naslednje oblike poučevanja: (1) dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture (DPS),⁵ (2) učenje slovenskega jezika in kulture po

⁴ Prispevek govori o učiteljicah, saj na Hrvaškem slovenski jezik poučujejo predvsem učiteljice, učitelj pa je trenutno samo eden. Izraz učiteljice tako zajema vse pedagoške delavce, ki poučujejo slovenščino na Hrvaškem.

⁵ Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture se izvaja v skladu z Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2006) pod okriljem Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ) v sodelovanju s slovenskimi kulturnimi društvi, slovenskimi veleposlaništvii v tujini in Uradom Vlade za Slovence v zamejstvu in po svetu. Temeljni jezikovni cilji DPS so opredeljeni v učnem načrtu Dopolnilni pouk slovenščine v tujini (Jurman in Jurković 2016). Cilj DPS je ohranjanje in razvijanje slovenščine pri Slovencih po svetu ter krepitev njihove slovenske identitete, pripadnosti slovenskemu narodu in stikov z matično domovino. Pouk je prostovoljen, namenjen je otrokom, starejšim od štirih let, mladostnikom in odraslim (Riman 2021: 15–16).

modelu C (model C),⁶ (3) učenje slovenskega jezika in kulture v Varaždinski županiji (USJK)⁷ in (4) tečaji v organizaciji slovenskih društev na Hrvaškem.⁸ Podatki o izvajalcih pouka slovenskega jezika v šolskem letu 2021/2022 so prikazani v preglednici 1.

Društvo/šola ⁹	Kraj
Oblika pouka: DPS	
Gimnazija Josipa Slavenskog Čakovec	Čakovec
Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom Zagreb	Zagreb
OŠ Peklenica	Peklenica
OŠ Selnica	Selnica
OŠ Sveti Martin na Muri	Sv. Martin na Muri
PŠ OP Mursko Središče	Mursko Središče
Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica	Reka
Slovensko kulturno društvo Ajda	Umag
Slovensko kulturno društvo France Prešeren	Lokve
Slovensko kulturno društvo Gorski kotar	Prezid
Slovensko kulturno društvo Istra	Pulj
Slovensko kulturno društvo Lipa	Buzet
Slovensko kulturno društvo Slovenski dom Karlovec	Karlovec
Slovensko kulturno društvo Stanko Vraz	Osijek
Slovensko kulturno društvo Triglav	Split
Oblika pouka: model C	
Druga gimnazija Varaždin	Varaždin
OŠ Andrija Mohorovičić	Matulji

⁶ Hrvaška zakonodaja ponuja tudi možnost učenja jezika narodne manjšine kot maternega jezika, ki se poučuje kot izbirni predmet v hrvaški šoli. Model financira hrvaško ministrstvo za znanost in izobraževanje (MZI). Manjšinski (materni) jezik se poučuje od 2 do 5 šolskih ur na teden. To vključuje tudi spoznavanje matične kulture, književnosti, zemljepisa in zgodovine ter glasbene in likovne umetnosti. Po tem modelu se izobražujejo pripadniki albanske, avstrijske, češke, madžarske, makedonske, nemške, poljske, ruske, rusinske, slovaške, slovenske, srbske, ukrajinske in judovske narodne manjšine (Riman 2021: 16–17).

⁷ Projekt Učenje slovenskega jezika in kulture v Varaždinski županiji se je začel v šolskem letu 2012/2013. Ta model učenja slovenskega jezika je kombinacija DPS in učenja po modelu C. Delo slovenskih učiteljic financira MIZŠ, pouk pa se izvaja v prostorih lokalnih osnovnih šol na Hrvaškem. Ocene se ne vpisujejo v spričevalo, obisk pouka slovenskega jezika in kulture je prostovoljen in se izvaja v popoldanskih urah (Riman 2021: 17–18).

⁸ Tečaji so običajno organizirani v slovenskih društvih in se izvajajo po potrebi. Edino društvo, ki kontinuirano izvaja tečaj slovenskega jezika, je Slovenski dom Zagreb (Riman in Novak Lukanović 2021: 188).

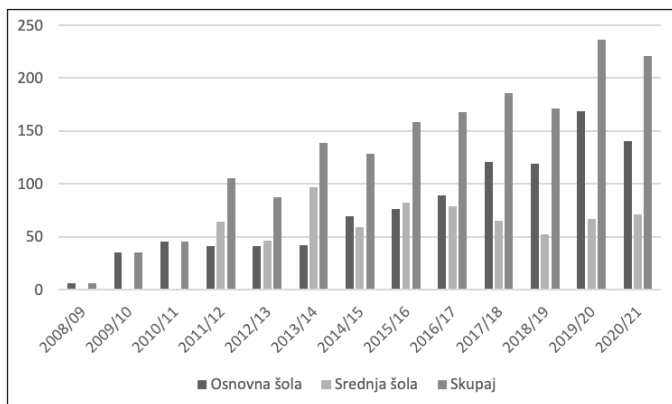
⁹ Tu je treba omeniti, da pouk slovenskega jezika poteka tudi na srednji šoli v Čakovcu, financira pa ga Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ). Pouk poteka v zasebni (verski) šoli, MIZ pa ga v svojih poročilih ne omenja. Zato tudi ni naveden v tej tabeli.

Društvo/šola	Kraj
OŠ Klana	Klana
OŠ Kozala	Reka
OŠ Marije i Line	Umag
OŠ Pećine	Reka
OŠ Vazmoslava Grželja	Buzet
Področna šola OŠ Andrija Mohorovičić	Jušići
Prva sušačka hrvaška gimnazija	Reka
Srednja šola za uporabno umetnost in oblikovanje	Pulj
Oblika pouka: USJK	
OŠ Andrije Kačića Miošića	Donja Voća
OŠ Ante Starčevića	Lepoglava
OŠ Cestica	Cestica
OŠ Ivana Rangera	Kamenica
OŠ Izidora Poljaka	Višnjica
OŠ Izidora Poljaka, PŠ Cvetlin	Cvetlin
OŠ Metel Ožegović	Radovan
OŠ Petrijanec	Petrijanec
OŠ Tužno, PS Črešnjevo	Črešnjevo
OŠ Vidovec	Vidovec
OŠ Vinica	Vinica
Oblika pouka: tečaj	
Slovenski dom Zagreb	Zagreb

Preglednica 1: Podatki o društvih in šolah ter krajih, kjer se izvaja pouk slovenskega jezika in kulture na Hrvaškem v šolskem letu 2021/2022.

V zadnjih nekaj letih je opaziti naraščanje števila slovenskih društev, ki ponujajo učenje slovenščine v obliki DPS. Opaziti pa je tudi naraščanje števila učencev in dijakov, predvsem v okviru modela C.¹⁰ Prikaz gibanja števila učencev in dijakov za model C je na grafu 1.

¹⁰ Tu velja opozoriti na zaskrbljenost med učiteljicami, saj je to obdobje zaznamovala epidemija covid-19, kar je po njihovem mnenju vplivalo tudi na interes za učenje. Učiteljice menijo, da se bo število učencev v naslednjem šolskem letu zmanjšalo (učiteljica 1, učiteljica 4, učiteljica 8).

Graf 1: Število učencev in dijakov po modelu C od šolskega leta 2008/09 do šolskega leta 2021/22 (vir: Riman in Novak Lukanović 2021; Vlada 2022: 15–18).

3 Opravljena raziskava

Ker narašča število učencev, ki se učijo slovenščine, posledično pa tudi število učiteljic, nas je zanimalo, kakšno mnenje imajo o tem procesu pa tudi o trenutnem stanju poučevanja slovenskega jezika na Hrvaškem učiteljice.

V raziskavo je bilo vključenih 16 učiteljic slovenskega jezika na Hrvaškem, in sicer pet učiteljic, ki poučujejo DPS, štiri učiteljice, ki poučujejo po modelu C, pet učiteljic, ki poučujejo v okviru USJK, in ena učiteljica, ki poučuje v okviru tečaja. V prispevku so zajeti odgovori 14 učiteljic.

Učiteljice, ki poučujejo v okviru DPS in po modelu C, so učiteljice, ki tudi živijo na Hrvaškem in enako dobro obvladajo tako hrvaščino kot slovenščino. Učiteljice, ki poučujejo v okviru USJK, pa so zaposlene v slovenskih izobraževalnih institucijah in na Hrvaškem tedensko opravijo le nekaj ur (2–4 ure) dodatnega poučevanja. Te učiteljice se na delo vozijo iz Slovenije, niso stalno prisotne in včasih hrvaščine ne obvladajo prav dobro.¹¹

Intervjuji so bili izvedeni v slovenščini. Zaradi epidemije so bili intervjuji izvedeni na različne načine: štirje v živo (učiteljica 1, učiteljica 8, učiteljica 11, učiteljica 14), večina po e-pošti (učiteljica 2, učiteljica 3, učiteljica 4, učiteljica 5, učiteljica 6, učiteljica 7, učiteljica 9, učiteljica 10, učiteljica 12), dva pa po telefonu (učiteljica 13, učiteljica 15). Izbira načina intervjuja je bila prepuščena učiteljicam. Podoben način raziskave so že uporabljali tuji in slovenski raziskovalci (Ramšak 2004; Meho 2006).

¹¹ Učiteljica 10 je omenila, da se mora, če je besedilo zahtevnejše in ve, da otroci ne bodo poznali besedišča, doma dobro pripraviti in celo poiskati besede v slovarju, da bi jih lahko prevedla učencem.

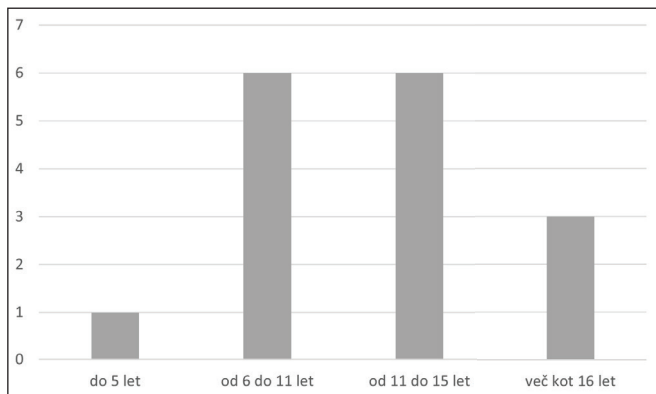
Intervjuji so potekali od maja do decembra 2020. Najbolj intenzivno je bilo avgusta in septembra 2020. Z eno učiteljico DPS, ki je z delom začela v letu 2020, intervjuja nismo izvedli, saj zaradi krajšega časa poučevanja njeni odgovori ne bi bili toliko relevantni. Bil pa je opravljen telefonski pogovor, v okviru katerega smo pridobili nekaj osnovnih informacij glede poteka pouka.

Intervjuji so temeljili na odprtih vprašanjih in so bili sestavljeni iz petih sklopov: splošni del, gradivo, pogoji in sodelovanje, jezik in učenci, usposabljanje. V nadaljevanju je predstavljenih nekaj najpomembnejših ugotovitev raziskave.

4 Poučevanje slovenskega jezika na Hrvaškem z vidika učiteljev

V prvem sklopu so učiteljice odgovarjale na vprašanja o samem pouku, načinu poučevanja in letih izkušenj. Tu je vidna predvsem povezava oblike poučevanja z izobrazbo. Učiteljice, ki slovenščino poučujejo v okviru USJK v Varaždinu, so vse tudi sicer učiteljice slovenskega jezika, tudi tri učiteljice DPS so profesorice slovenskega jezika, dve pa nimata slovenistične izobrazbe. Težava s kadrom je tudi pri modelu C, kjer poučujeta učiteljici, ki nimata ustrezne izobrazbe. Učiteljica tečaja pa ima ustrezno izobrazbo.

Tudi delovna doba je povezana z modelom izobraževanja. Učiteljice DPS imajo najdaljši delovni staž, in sicer so imele tri celo več kot 16 let delovne dobe (ena 22, ena 20). Učiteljice, ki poučujejo v drugih oblikah, pa imajo bistveno krajšo delovno dobo, glej graf 2.

Graf 2: Delovna doba učiteljic slovenskega jezika na Hrvaškem

Učiteljice smo spraševali, na kakšen način so se vključile v pouk slovenščine. Predvsem za učiteljice v okviru DPS in modela C je razvidno, da so bile njihove poklicne poti tudi pred vključitvijo v proces pouka slovenščine na Hrvaškem povezane s slovenskim jezikom in kulturo ter da je bilo vključevanje v pouk pričakovana pot.

Učiteljica 1 je tako omenila, da je po razpadu Jugoslavije zaznala potrebo po slovenskem jeziku. Čeprav ni končala ustrezne fakultete za učiteljico slovenščine, se je dodatno izpopolnjevala. Po nekaj letih, ko so šle nekatere starejše učiteljice v pokoj, so ji v slovenskem društvu ponudili možnost poučevanja DPS.

Vse učiteljice DPS so se v pouk vključile na pobudo slovenskega Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ). Namreč, če je društvo prepoznalo željo po učenju slovenskega jezika in slovenska skupnost ni našla primerne osebe za pouk, je na pomoč pristopilo ministrstvo. Predvsem pa je ministrstvo pomagalo pri organiziranju DPS na območju, kjer ne deluje nobeno slovensko društvo, med pripadniki slovenske skupnosti pa je obstajal interes in potreba po učenju slovenščine, kot je bilo na primer v Medžimurski županiji (učiteljica 5).

Na poziv MIZŠ so se odzvale tudi učiteljice, ki poučujejo slovenščino po modelu USJK (učiteljica 6). Vloga MIZŠ je med pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem pomembna, ker rešuje tudi določene začetne zaplete pri uvajanju učenja slovenskega jezika, ki jih slovenska skupnost ni zmožna urediti sama.

Učiteljice, ki poučujejo slovenščino po modelu C, so se običajno prijavile na javni razpis. O razpisu so bile obveščene predvsem s strani šole, kjer naj bi se začel pouk slovenskega jezika, s strani slovenske skupnosti in s strani posameznikov, ki so vedeli, da imajo vezi s Slovenijo (učiteljica 1, učiteljica 9).

4.1 Udeleženci pouka slovenščine

V procesu poučevanja imata izjemno velik pomen skupina in starost udeležencev, zato nas je tudi zanimalo, kakšne so skupine učencev ter ali obstaja povezava med modeli poučevanja in strukturo učencev. Ugotavljamo, da lahko že iz modela poučevanja sklepamo, kakšna bo skupina. Skupine so na splošno heterogene, različnih jezikovnih predznanj in različnih interesov.

V okviru USKJ se slovenščine učijo samo osnovnošolci. Temu primerno je tudi oblikovanje vzgojno-izobraževalnih skupin. V eni skupini so običajno učenci od prvega do četrtega razreda, v drugi pa učenci višjih razredov osnovne šole (učiteljica 7, učiteljica 10). Če imajo učiteljice na voljo več šolskih ur, se lahko oblikuje dodatna skupina, v kateri starostna razlika ni tako izrazita.

Glede na to, na kateri šoli (srednji ali osnovni) se izvaja model C, imajo lahko učiteljice tudi kombinirane skupine. Na ravni osnovne šole je razvrstitev v skupine podobna modelu USKJ. Nižji razredi osnovne šole tvorijo eno vzgojno-izobraževalno skupino, višji razredi pa drugo (učiteljica 14). V srednji šoli se razredi v glavnem kombinirajo po starosti (učiteljica 9). Zaradi kombinacij različnih razredov je predmet slovenščina težko uvrstiti v urnik oz. so na voljo zadnje ure, kar zagotovo vpliva na odločitev staršev, ali bo učenec obiskoval pouk slovenskega

jezika ali ne (učiteljica 14). Različni so tudi zunanji dejavniki vpliva, npr. prevoz, druge zunajšolske dejavnosti, neprimeren čas, utrujenost predvsem učencev nižjih razredov (učiteljica 1).

V obliki poučevanja DPS se je znalo zgoditi, da pouk istočasno obiskujejo učenci nižjih razredov osnovne šole, dijaki in tudi upokoјenci. V teh primerih je izrednega pomena učiteljeva sposobnost prilagajanja ter kombiniranja in vključevanja vseh udeležencev v pouk. Tako je učiteljica 3 opisala, da ima skupino, ki šteje med 10 in 15 udeležencev v starosti od študentov do upokoјencev. Učiteljica 2, ki prav tako poučuje DPS, pa ima tri skupine: otroke, srednješolce in odrasle. Med njimi najbolj niha število srednješolcev, ki obiskujejo pouk slovenščine zaradi želje po odhodu na študij v Slovenijo, medtem ko je število odraslih večinoma konstantno.

Učiteljice se ne glede na to, kje na Hrvaškem poučujejo, srečujejo z različnimi stopnjami znanja in predznanja slovenskega jezika. Na raven znanja vplivajo tudi nekateri zunanji dejavniki, kot so bližina meje in Slovenije ter stik s sorodniki, ki živijo v Sloveniji.

Analiza odgovorov razkriva, da so vse učiteljice, ki poučujejo v obmejnih krajih, kot pomemben dejavnik pri učenju slovenščine izpostavile geografsko bližino Slovenije. Učiteljica 8, ki poučuje na več osnovnih šolah v okviru USJK, je poudarila, da se jezikovne sposobnosti od šole do šole zelo razlikujejo in da na boljše razumevanje slovenščine pogosto vpliva bližina meje. Poleg same bližine Slovenije pa imajo pomembno vlogo tudi sorodstvene vezi v Sloveniji, saj so ti otroci jezikovno bolj kompetentni kot tisti, ki se prvič srečajo s slovenščino (učiteljica 4).

Včasih zapleteno situacijo v razredu, s katero se srečujejo vse učiteljice slovenščine, je opisala učiteljica 7:

Učenci od šestega razreda dalje zelo dobro razumejo in govorijo slovensko. Hitro razumejo slovnične vzorce. Mlajši učenci imajo nekaj več težav. V vsaki generaciji se najdejo učenci, ki zelo dobro razumejo slovensko. Običajno so to otroci, ki imajo redne stike z nekom iz Slovenije. Veliko jih ima babice ali dedke slovenskega rodu, nekaj manj pa enega od staršev. A ko jih vprašam po narodnosti, se ne opredelijo za Slovence.

Prav zaradi tako heterogenih skupin se morajo učiteljice znajti in uporabiti različne načine poučevanja, da bi pritegnile pozornost predvsem mlajših otrok.

Učiteljica 13 je pojasnila, da pogosto tudi sami učenci oblikujejo način pouka in izbirajo teme, ki jih zanimajo. Ocenjuje, da je, če jim sledi in usmerja pouk, ura izvedena bolj kakovostno, kot če jim ponuja teme, ki jih ne zanimajo.

Učiteljice, predvsem tiste, ki poučujejo DPS, so poudarile, da je delo z odraslimi včasih lažje kot z otroki. Za otroke morajo biti še dodatno inovativne, da pridobijo in obdržijo njihov interes za učenje (učiteljica 1, učiteljica 2, učiteljica 11).

4.2 Gradivo

Vprašanja so se nanašala tudi na gradiva, postopek njihove pridobitve ter mnenje učiteljic o gradivu, ki jim je na voljo, predvsem glede na zelo heterogene skupine, ki jih poučujejo.

Na Hrvaškem ne obstaja didaktični material, prilagojen za učenje slovenskega jezika, temveč se učiteljice poslužujejo različnih gradiv. Največji izziv so imele učiteljice, ki so začele s poučevanjem slovenščine takoj po letu 1991 in so morale iskati vaje iz starejših slovenskih učbenikov ter jih same pripravljati in prilagajati (učiteljica 1).

Učiteljice si same izbirajo gradivo, ki ga bodo uporabljale. Običajno se zanj odločijo na začetku šolskega leta, ko vidijo skupino in ocenijo, kateri učbeniki bi jim najbolj ustrezali. Ob tem z zadovoljstvom poudarjajo medsebojno solidarnost v deljenju gradiva (učiteljica 3). Koliko so učiteljice povezane med sabo, je odvisno od oblike, v okviru katere poučujejo, in geografskega prostora. Iz odgovorov je razvidno, da so predvsem učiteljice DPS povezane med sabo in da si izmenjujejo gradivo, ki so ga bodisi pripravile same bodisi pridobile na drug način (učiteljica 1, učiteljica 2, učiteljica 11). Povezava je izjemno močna tudi med učiteljicami, ki poučujejo na območju Primorsko-goranske županije (učiteljica 8, učiteljica 11). Gradivo pridobivajo tudi prek spleta, iz Slovenije pa pogosto dobijo otroške in mladinske revije (učiteljica 5). Želje glede gradiva so različne, predvsem pa bi učiteljice rade, da bi bilo gradivo vsebinsko prilagojeno govorcem iz Hrvaške oz. nekdanje Jugoslavije (učiteljica 11).

Pri pridobivanju gradiva pomagajo slovenska društva in tudi druge slovenske institucije na Hrvaškem (sveti in predstavniki slovenske skupnosti na Hrvaškem), prav tako pa tudi slovenske institucije, kot sta MIZŠ ali Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu.

Učiteljicam DPS pomagajo predvsem slovenska društva, učiteljicam po modelu C po svojih močeh pomagajo sveti in predstavniki slovenske skupnosti, se pa zdi, da so učiteljice, ki učijo po modelu USJK, v slabšem položaju, ker ne obstaja močnejša povezava s slovensko skupnostjo na Hrvaškem. Tudi osnovno gradivo jim je včasih težko dobiti. Veliko gradiva pripravljajo same pa tudi druge pripomočke kupujejo same (učiteljica 7). So pa tudi poudarile, da je bilo sodelovanje s slovensko skupnostjo na začetku v redu, potem pa da se je zmanjšalo (učiteljica 5).

Za učiteljice slovenskega jezika po modelu C se zdi, da imajo podporo slovenskih institucij na Hrvaškem:

Uporabljam sodobne učbenike Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Vse gradivo je v slovenščini. S pomočjo predstavnice slovenske manjšine, ki se je povezala s slovenskim ministrstvom za izobraževanje in drugimi pristojnimi institucijami, nam tudi oni pomagajo pri izvajanju pouka slovenščine. (učiteljica 9.)

Ker slovenščina na Hrvaškem tekmuje z možnostmi učenja drugih tujih jezikov, ki so včasih ocenjeni kot bolj pomembni (nemščina, angleščina, italijanščina in celo španščina ali kitajščina), se zdi pomembno, da so učni materiali za učence in dijake brezplačni. Ena od učiteljic je večkrat poudarila, da slovenščina nima enakega statusa in pomena kot angleščina (učiteljica 12). Prav zato je lahko tudi z vidika staršev dodatna motivacija v tem, da otroci prejmejo brezplačen učbenik ali odpotujejo na brezplačno ekskurzijo v Slovenijo. Treba pa je poudariti, da je pot do učbenikov pogosto ta, da se učiteljica nekako »znajdek«, poišče dodatno pomoč slovenske skupnosti, kakšnega slovenskega ministrstva itn. Če ni tako iznajdljiva, se zna zgoditi, da učenci pri pouku uporabljajo slabe fotokopije ali drugo gradivo, ki ga učiteljica pripravi in običajno natisne na domačem tiskalniku. Učiteljice, ki poučujejo po modelu USKJ in so zaposlene tudi na slovenskih šolah, lahko primerjajo slovenski in hrvaški izobraževalni sistem. Poudarile so, da so v primerjavi s slovenskimi šolami hrvaške v veliko slabši situaciji – ter da pogosto same prinašajo barvice in kupujejo papir ali druge materiale.

4.3 Sodelovanje s slovensko in lokalno skupnostjo

Intervjuvanke smo spraševali tudi o pogojih in načinih sodelovanja z institucijami, s katerimi so povezane. Želeli smo ugotoviti, v kolikšni meri so učiteljice povezane s slovensko skupnostjo, pa tudi z lokalnimi skupnostmi in šolami, kjer se pouk izvaja. Zanimalo nas je tudi, v kakšnih prostorih delujejo.

Pri vseh oblikah pouka slovenskega jezika ima izjemno pomembno podporno vlogo slovenska skupnost, ki bodisi nudi prostore za izvedbo pouka ali pa podporo pri pridobivanju didaktičnih gradiv. Vodstva slovenskih društev so pogosto zainteresirana za pouk slovenščine, saj tako privabijo mlajše člane, udeleženci pouka pa se redno vključujejo v življenje slovenskih društev.

Pomemben element poučevanja slovenskega jezika so tudi prostori, kjer se ta pouk izvaja.¹² Učiteljice USJK poučujejo v ustreznih prostorih (učiteljica 12), saj se pouk izvaja v osnovnih šolah v Varaždinski in Medžimurski županiji. Poudarile so, da imajo relativno malo stika z učitelji, ki poučujejo na hrvaških šolah v Varaždinski županiji. Predvsem je težava v tem, da se pouk slovenščine začne, ko je rednega pouka že konec (učiteljica 7).

Ker se tudi model C izvaja v šolah, so prostori v glavnem ustrezni. V OŠ Kozala¹³ in tudi OŠ Pećine imajo celo posebno učilnico. V drugih šolah takih pogojev ni (učiteljica 8).

¹² V nekaterih društvih na Hrvaškem, kjer so člani društva sicer zainteresirani za učenje slovenskega jezika, se ne morejo organizirati, ker društvo nima prostorov. Kot primer lahko navedemo slovensko društvo v Zadru.

¹³ Do leta 2021 je obstajala posebna učilnica, potem pa jo je Mesto Reka zaradi pomanjkanja prostorov preuredilo v prostor za eno od vrtčevskih skupin. V času izvajanja raziskave pa je učilnica delovala, imenovali so jo »Slovenska soba«.

4.4 Motivi za učenje slovenskega jezika

Zanimala nas je raba slovenščine in hrvaščine, pa tudi motivi za učenje slovenščine, ki so jih pri udeležencih pouka zaznale učiteljice. Slovenski jezik ima v okoljih, kjer se poučuje, relativno dober status, kar lahko pozitivno vpliva na odločitev, ali se bo otrok vključil v pouk slovenščine. Učenci in udeleženci pouka slovenščine pa se učijo iz različnih razlogov. To so potrdile tudi učiteljice. Učiteljica 10, ki poučuje v Varaždinski županiji, je poudarila bližino meje: »Menim, da je zanje jezik pomemben, saj živijo blizu meje, velikokrat obiščejo Slovenijo, sorodnike, z njimi želijo komunicirati, zanimajo se za slovensko kulturo, običaje, Slovenija jim je zelo všeč, poznajo naše športnike, tudi pevce itd.« Učiteljica 12 pa je poudarila, da se veliko učencev uči slovenščine, ker ima sorodnike v Sloveniji ali pogoste stike s Slovenijo. Kot motiv za učenje slovenščine so učiteljice navedle še bližino meje nasploh, študij, delo v Sloveniji, sorodnike v Sloveniji ali slovensko poreklo. Predvsem pa učiteljice omenjajo odhod po nakupih (učiteljica 6, učiteljica 7, učiteljica 14).

4.5 Usposabljanje

Pri poučevanju tujega jezika sta izjemno pomembna podpora in dodatno usposabljanje učiteljskega kadra, zato nas je zanimalo, kakšne so možnosti za dodatno izobraževanje. Videli smo, da je v procesu oblikovanja učenja slovenskega jezika na Hrvaškem imel pomembno vlogo MIZŠ. Kako pa je z izobraževanjem in kakšna je podpora hrvaškega ministrstva (MZI)?

MZI ne organizira dodatnih usposabljanj za učiteljice slovenskega jezika na Hrvaškem, zato je vloga Slovenije toliko večja. Učiteljice, ki poučujejo v slovenskih šolah in so vključene v model USJK, so deležne več podpore, saj se lahko udeležujejo izpopolnjevanj, ki jih ponujata MIZŠ in ZRSŠ, učiteljice DPS pa se enkrat letno srečujejo na *Seminarju za učitelje dopolnilnega pouka slovenščine v tujini*. Vse so se strinjale, da sta izpopolnjevanje in usposabljanje pomembni.

Manj zadovoljne pa so učiteljice slovenskega jezika po modelu C in slišali smo trditve: »/.../ bi moralo biti na voljo več srečanj učiteljev slovenščine in predavanj strokovnjakov na področju jezika in literature« (učiteljica 9). Ali pa: »/.../ z leti se je podpora MIZŠ in ZRSŠ nekoliko zmanjšala« (učiteljica 8). Učiteljice, vključene v pouk po modelu C, niso zadovoljne niti s podporo hrvaških institucij. Zagotovljeno imajo plačilo, drugače pa se morajo za vse znati same. Skladen s tem je tudi odgovor, da bi se lahko hrvaške institucije »bolj vključile v pouk slovenščine« (učiteljica 9). Podobnega mnenja je tudi učiteljica 8, ki je na vprašanje, kakšna (če obstaja) je podpora hrvaških institucij, odgovorila: »Načeloma obstaja, ampak samo v teoriji.«

5 Zaključek

Iz podatkov, pridobljenih iz raziskave, lahko sklepamo, da je vloga učiteljic, in sicer ne samo kot učnega kadra temveč kot motivatorja in sogovornika s slovenskimi in hrvaškimi inštitucijami, pristojnimi za pouk slovenskega jezika, izjemno pomembna.

Iz odgovorov učiteljic je razvidno, da udeleženci pouka slovenščine (učenci, dijaki in odrasli) tvorijo izjemno heterogene skupine, kar otežuje njihovo delo. Te skupine se razlikujejo tako glede ravni znanja slovenščine in interesov za učenje slovenščine kot tudi po starosti. In medtem ko imajo učiteljice, ki poučujejo v obliki USJK in po modelu C, v svojih skupinah učence od 1. do 8. razreda oz. dijake, se učiteljice DPS pogosto srečujejo s skupinami, v katerih so tako dijaki kot upokojenci, kar dodatno otežuje delo. Izjemno velik pomen imajo slovenske institucije, predvsem MIZŠ ter ZRSS in USZS. Vse te institucije lahko pomagajo z didaktičnim gradivom, včasih pa tudi rešujejo težave, ki jih slovenska skupnost ni zmožna rešiti sama. Brez njihove pomoči se slovenščina ne bi razvijala v smeri, kot se trenutno na Hrvaškem razvija. Učiteljice so se tudi strinjale, da pričakujejo večjo pomoč s strani RH. Tako bi se verjetno bolje uresničevale tudi pravice pripadnikov slovenske manjšine na Hrvaškem (v smislu učenja slovenskega jezika) in marsikje ne bi bile kršene.

Še en pomemben dejavnik, ki so ga izpostavile učiteljice, je povezava učencev s Slovenijo tako zaradi geografske bližine kot tudi sorodstvenih vezi, zaradi katerih imajo udeleženci pouka slovenščine pogosto boljše jezikovne kompetence in se jezika lažje učijo.

Učiteljice slovenskega jezika na Hrvaškem imajo izjemno pomembno vlogo pri ohranjanju in rabi slovenskega jezika in kulture med mlajšimi člani slovenske skupnosti na Hrvaškem. Njihovo delo in tudi prisotnost slovenskega jezika na Hrvaškem v hrvaških državnih institucijah in slovenskih društvih sicer ne bosta mogla nadomestiti neuporabe slovenščine v družini, kar je bilo morda izgubljeno že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, lahko pa vsaj deloma vplivata na boljši in vidnejši položaj slovenskega jezika na Hrvaškem.

Literatura

- Al Kaboody, Mastoor, 2013: Second Language Motivation; The Role of Teachers in Learners' Motivation. *Journal of Academic and Applied Studies* 4/3. 45–54.
- Bratt Paulston, Christina, 1994: *Linguistic Minorities in Multilingual Settings: Implications for Language Policies*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Brezigar, Sara in Zver, Sofija, 2019: Priprava učnih gradiv za poučevanje slovenščine v Furlaniji - Julijski krajini : študija primera in razvojne možnosti. *Razprave in gradivo* 83. 51–66.

Dörnyei, Zoltan, 1994: Motivation and Motivating in the Foreign Language Classroom. *The Modern Language Journal* 78/3. 273–284.

Edwards, John, 1985: *Language, Society, Identity*. Oxford: Basil Blackwell.

Elosua, Paula, 2016: Minority language revitalization and educational assessment: Do language-related factors impact performance? *Journal of Sociolinguistics* 20/2. 212–228.

Grgič, Matejka, 2019: Manjšinski jeziki med Italijo in Slovenijo: zakaj potrebujemo čezmejno šolstvo?. *Razprave in gradivo* 83. 35–50.

Hornberger, Nancy H. (ur.), 2008: *Can Schools Save Indigenous Languages? Policy and Practice on Four Continents*. New York: Palgrave Macmillan.

Jurman, Eva in Jurkovič Tatjana (ur.), 2016: Dopolnilni pouk slovenščine v tujini: učni načrt. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo. <http://www.zrss.si/pdf/Ucni-nacrt-dopolnilni-pouk-slovenscine.pdf>

Kaufmann, Göz, 2006: Language Maintenance and Reversing Language Shift / Spracherhalt und Umkehr von Sprachwechsel. Ammon, Ulrich, Dittmar, Norbert, Mattheier, Klaus in Trudgill, Peter (ur.): *Sociolinguistics, An International Handbook of the Science of Language and Society / Soziolinguistik, Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Volume 3. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Kržišnik - Bukić, Vera, 2006: O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes. Munda Hirnők, Katalin in Ravník, Mojca (ur.): *Slovenci na Hrvaškem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. 15–87.

Lokar, Metka, 2013: Zelen kot Slovenija in rdeč kot ljubezen: slovenski jezik med. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* 38. 141–151.

Medvešek, Mojca in Novak Lukanović, Sonja, 2016: *Analiza vitalnosti slovenskega jezika v Varaždinski in Medžimurski županiji na Hrvaškem*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Medvešek, Mojca in Riman, Barbara 2019: Znanje in raba slovenskega jezika med mladimi v slovenskem zamejstvu na Hrvaškem. Novak Lukanović, Sonja (ur.): *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Celovec: Slovenski znanstveni inštitut; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Trst: Slovenski raziskovalni inštitut. 245–294.

Medvešek, Mojca, 2017: Učenje slovenskega jezika ter stališča dijakov in staršev do slovenščine v Varaždinski in Medžimurski županiji na Hrvaškem. *Slovenščina v dvojezičnih okoliščinah* 5/2. 151–178.

Medvešek, Mojca, 2018: Pomen učenja slovenščine v okviru izobraževalnega sistema za slovensko skupnost v Varaždinski županiji. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* 48. 89–107.

Meho, Lokman I., 2006: E-mail Interviewing in Qualitative Research: A Methodological Discussion. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 10/27. 1284–1295.

Melinc Mlekuž, Maja, 2019: Sporazumevalna zmožnost v šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji. *Razprave in gradivo* 83. 67–82.

Novak Lukanović, Sonja, 2019: Pomen in vloga jezika za posameznika in družbo: teoretična izhodišča. Novak Lukanović, Sonja (ur.): *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*.

Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Celovec: Slovenski znanstveni inštitut: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Trst: Slovenski raziskovalni inštitut. 37–66.

Ramšak, Mojca, 2004: Včasih znam tudi molčati, čeprav se zdi to malo verjetno: pripombe k mizoginim stereotipom o ženskem opravljanju. *Etnolog* 65/14. 121–138.

Riman, Barbara in Novak Lukanović, Sonja, 2021: Trideset let učenja slovenskega jezika na Hrvaškem. *Razprave in gradivo* 87. 173–194.

Riman, Barbara, 2021: *Narodnostna vprašanja – koordinacija in evalvacija projektnih aktivnosti (Slovenci na Hrvaškem)*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Vlada, 2022: Izvješće o provođenju Ustavnog zakona o pravim anacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u državnom proračunu Republike Hrvatske za 2021. godinu za potrebe nacionalnih manjina. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.

Yagmur, Kutlay in Kroon, Sjaak, 2003: Ethnolinguistic vitality perceptions and language revitalisation in Bashkortostan. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 24/4. 319–336.

Slovene language and the role of Slovene language teachers

In Croatia, Slovene has the status of a minority language, and the number of speakers is declining every year. In the last decade, there have been intensive efforts toward the preservation and revitalization of the Slovene language in Croatia, where an important role is played by Slovene language teachers. In 2020, a survey was conducted among Slovene language teachers in Croatia with the aim to identify and describe the challenges they face. The article presents the results of this survey.

Keywords: Slovene language in Croatia, minority language, Slovene language teaching, preservation of Slovene

NAKLON KOT MORFOSKLADENJSKA KATEGORIJA V SLOVENŠČINI

Namen prispevka je aktualizirati naklon kot morfoskladenjsko kategorijo, ki presega glagolske (naklonske) oblike in upovedovalno sega v skladnjo povedi kot zaključenega sporočila. Predstavljena so naklonska sredstva, tako glagolska kot neglagolska in skladiškovna, in različne možnosti njihove uporabe za izražanje upovedovalnega naklona v slovenščini. Upovedovalni vidik združuje tvorca in njegovo sporočanje usmerjenost s t. i. morfoskladenjsko naklonsko določitvijo znotraj povedi in tako vzpostavlja osnovno razmerje med pragmatiko, semantiko in sintakso. In upovedovalni vidik tvorca se je potrdil kot ključen in zato izhodiščen tudi za prikaz naklonskosti oz. naklonskih zmožnosti upovedovanja različnih sporočanj vlog oz. vzorcev. Upovedovanje omogoča tudi ločevanje med propozicijsko naklonskostjo znotraj povedke in nepropozicijsko naklonskostjo, ki ni in ne more biti sestavina siceršnjih propozicijskih enot; nepropozicijski so navadno izpridevniški lastnostni prislovi, členki in medmeti.

Ključne besede: naklon, naklonskost, glagol, upovedovanje, /ne/propozicijskost

0 Uvod

Tu je glede na dosedanje slovenistične obravnave aktualizirano predstavljen naklon kot oblikoslovno-skladenjska kategorija, ki je prvenstveno vezana na glagol v povedku, tj. na t. i. glagolski naklon, in se iz povedja širi še na vsa druga možna (skladenjsko)naklonska razmerja znotraj povedi oz. sporočila. Poročanje v celotnem sporočanjem kontekstu namreč vedno izraža razmerje govorečega oz. upovedovalca do glagolskega dejanja, procesa ali stanja, in se od t. i. glagolskega naklona in razmerja v povedju, ki se začne že z izbiro glagola v povedku, širi še na vsa druga možna skladiškovna naklonska razmerja znotraj celotnega sporočila.

Glagolski naklon je torej ena izmed sestavin, čeprav bistvena, sicer celovitejše (skladenjsko)naklonske zgradbe povedi. Glagolskemu naklonu je nadrejen upovedovalni naklon, ki izraža upovedovalčev zorni kot; s tvorčevo vlogo je namreč v upovedovanju vključen pragmatično-komunikativni vidik. Upovedovalni naklon skladno z glagolskim naklonom v povedku lahko ugotavlja oz. (skladenjsko)naklonsko določa v povedi zajeto referenčno predmetno/pojavno vsebino (t. i. »vsebinska zgradba«) na različne načine (t. i. »naklonska zgradba« oz. »naklonska sila besedila« (Toporišič 1992: 120)).

Z vidika funkcijske skladnje je obravnavano izražanje naklona znotraj povedka in v okvirih stavčne povedi, medtem ko se za naklonskost tudi bistvene prvine, kot so intenzivnost poudarka, pavza in stavčna intonacija v govorjeni slovenščini, zgolj omenja v zvezi pomenskimi spremembami pri upovedovanju.

1 Opredelitev osnovnih pojmov: naklon vs. naklonskost

Naklon kot zelo razširjena in posledično tudi obširna tema se začinja pri njegovem izhodišču, tj. pri glagolu in njegovih izraznih zmožnosti znotraj stavčne povedi. Naklon torej združuje glagolski naklon in z njim tesno povezan upovedovalni naklon.¹ Za glagolsko izražanje naklona uporabljamo izraz **glagolski naklon**, za še druga pridružena izrazna sredstva, ki lahko izražajo naklonska razmerja zlasti znotraj stavčne in večstavčne povedi, pa smo izbrali oznako **upovedovalni naklon**; slednji odraža različne možne upovedovalne postopke in njihove ubeseditvene ustroje. Upovedovalni naklon je z naklonskimi vlogami in naklonskim določevanjem obvezni sestavni del upovedovanja in zato tudi konstitutivni (bistveni) del povedi.² Hkrati upovedovalni naklon, pragmatično vezan na tvorca/sporočevalca, odpira tudi trajno oz. (še) vedno aktualno vprašanje razmerja med propozicijskimi in nepropozicijskimi sestavinami, tj. med objektivnimi (propozicijskimi) in subjektivnimi (naklonskimi nepropozicijskimi) sporočanjskimi sestavinami, in možnosti njihovega razločevanja in razmejnitve v upovedovanju.³ Objektivne (propozicijske) sporočanjeve sestavine so dejanske predmetnopomenske vsebine

¹ Današnji čas je seveda že presegel načelno ugotavljanje R. Lenčka (1968: 127), da se v slovanskem jezikoslovju izraz »modalnost« prekriva z glagolskim naklonom (*modus verbi*). Vendar kot kaže, moramo v slovenščini še vedno opozarjati na razmerje med modalnostjo oz. naklonskostjo (*modality*) in naklonom (*mood*); naklon je glagolska kategorija, ki jo razumemo kot pretežno gramatikalizirano naklonskost in je s tem tudi sestavina širše upovedovalne in najširše sporočanjeve naklonskosti (o tem podrobneje prim. Palmer 1998).

² Znotraj upovedovanja imamo v slovenskem jezikoslovju npr. »skladenjskonaklonsko določitev povedi« (Toporišič 1982: 259–271). V *Novi slovenski skladnji* (1982: 225–295) J. Toporišič natančnejši opis upovedovanja propozicije razširi z naklonskim opisom, s trinajstimi upovedovalnimi določitvami oz. modifikacijami. Ostaja pa znotraj razmerja izraz – pomen, in ne uveljavlja pragmatičnih referenčnih prvin, kot so npr. zunajjezikovna dejanskost, sporočevalec.

³ O propozicijskih in naklonskih nepropozicijskih sestavinah je že v samem začetku osemdesetih dovolj nazorno in obširno pisala O. Kunst Gnamuš (1981). Nekatere segmente zlasti angloameriškega jezikoslovja je preizkusila tudi na slovenskem gradivu in to prevzeto interpretacijo določenih jezikovnih pojavov vključila tudi v slovenistično jezikoslovje.

in lastnosti, ki tvorijo vsebinsko podstavo povedi oz. sporočila. Subjektivne (naklonske) sporočanjскими sestavine pa dodajajo tvorčevo oz. sporočevalčevo razmerje do dejanskih vsebin (Petr idr. 1986: 166–167).

Naklonskost pa označuje pomensko-izrazni nadskladenjski pojav, ki ni vezan na skladenjska razmerja, kar pomeni, da vključuje tudi vse nadsegmentne prvine in kontekstne dejavnike kot so stavčna intonacija, intenzivnost stavčnega poudarka, pavze, in navsezadnje tudi gestikulacija in mimika.

Znano je tudi, da je koncept naklonskosti oz. modalnosti v različnih (in celo najbližjih) jezikih različno opredeljen, kar je odraz tega, da se naklonskost za isto pojmovanje in sprejemanje lahko izraža z zelo različnimi jezikovnimi sredstvi in na različne upovedovalne načine.

V dosedanjem slovenističnem jezikoslovju se uporabljajo zveze kot »skladenjska naklonskost povedi«, »naklonskost nadrednega stavka«, »naklonskost odvisnikov« in »naklonskost besedila« (Toporišič 1982: 260; 2000: 686). Sicer pa je o naklonskosti v sodobni slovenščini z leksikalno-skladenjskega vidika pisal Rado Lenček.⁴

Tudi sicer je pri obravnavi naklona in naklonskosti nasploh najbolj predstavljliva in povedna obravnava posameznih naklonskih sredstev, ki so lahko besedna, npr. členki, na slovnični ravni so prepoznavne različne naklonske oblike (pretežno glagolske), in na izrazni ravni so to zvokovna sredstva, kot npr. vrsta intonacije oz. vsakokratna izbira intonacijskega tipa.

Naklonskost kot zelo kompleksen in nehomogen pomenski pojav in sporočanski proces torej zahteva večplastno in večstransko obravnavo, tako znotrajjezikovno kot zunajjezikovno.

Če to znotrajjezikovno obravnavo naklona zožimo na morfoskladenjske zmožnosti posameznega jezika, potem se lahko izhodiščno navežemo na glagol in njegove zmožnosti, da znotraj določenega jezika lahko na različne načine izraža dejanja, delovanja, procese in stanja; različne upovedovalne možnosti z istim glagolom pa so v nadaljevanju odvisne od zgradbe in siceršnjih sistemskih zmožnosti posameznega jezika.

2 Glagolski naklon

Prav glagol s svojimi morfoskladenjskimi zmožnostmi omogoča širšo in bolj celostno sistemsko obravnavo naklona, ki se prek specializiranih glagolskih oblik organsko razširi v upovedovanje; torej glagolski naklon s svojimi razvrstitvenimi lastnostmi že tvori skladnjo in prek nje posega v besedilno naklonskost.

⁴ Razprava Modalna raba adverba *lahko* v slovenščini je bila objavljena leta 1968 v *Zborniku za filologiju i lingvistiku* (Novi Sad), nato pa ponatisnjena v zborniku Rado L. Lenček: *Izbrane razprave in eseji* (1996).

Naklon je izražen z naklonskimi glagoli in specializiranimi naklonskimi glagolskimi oblikami, med katerimi so se nekatere tudi leksikalizirale, npr. *recimo*. Obliskladenjska izhodiščna osnova glagolskega naklona so naklonske glagolske zveze, ki se tvorijo z naklonskimi glagoli, npr. *Mora delati*, *Sme delati*, tudi s povedkovnikom *treba* v npr. *Treba je delati*. Poleg naklonskih glagolskih zvez pa obstajajo tudi opisne naklonske glagolske oblike z izglagolskim členkom *naj*⁵ v *Naj dela* in naklonskima prislovoma *rad* in *lahko* v *Rad dela*, *Lahko dela*, in ne **naj delati*, **rad delati* in **lahko delati*.

Z vidika kategorij je treba poudariti, da je izražanje naklona prednostno vezano za osebno glagolsko obliko oz. na določene osebne glagolske oblike, kar hkrati pomeni, da so potencialne nosilke glagolskega naklona lahko le osebne glagolske oblike, npr. *Moram delati*, *Moral bi delati*, *Delaj*. To hkrati potrjuje zelo smiselno dejstvo, da je izražanje naklona in naklonskosti sploh sporočanjso vezano na medudeleženska razmerja, zlasti na izražanje le-teh. Pri izražanju naklona se prvenstvena vloga osebe in osebne glagolske oblike potrjuje tudi s tem, da je v primerih kot *Moram delati*, *Morala bi delati*, tudi *Moralo bi deževati* nosilec osebne oblike v glagolski zvezi naklonski (nepolnopomenski) glagol *morati*. Uporaba osebne glagolske oblike pri t. i. glagolskem naklonu je hkrati tudi zasnova osnovnih skladijskih razmerij in nakazuje nadvlado t. i. stavčnega (skladijskega) naklona oz. upovedovalnega naklona. Znotraj opisnih naklonskih glagolskih oblik pa se izražanje naklona porazdeli med členek *naj* ali naklonski prislov *lahko* ali *rad*, ki izražajo naklon, medtem ko medudeležensko razmerje izraža osebna glagolska oblika.

2.1 Vloga glagolov in glagolskih oblik

Z vidika naklona lahko znotraj glagolske leksike ločimo glagole s specializiranim naklonskim pomenom, t. i. naklonske glagole, sicer pa je posebnost glagolov, da imajo za naklon tudi posebne naklonske glagolske oblike in tudi specializirane neglagolske naklonske izraze.

2.1.1 Naklonski glagoli

Značilnost naklonskih glagolov je, da znotraj glagolske zveze v povedku nase prevzamejo vse skladijske/slovnične kategorije glagola, pomenskih pa ne, zato ne razločujejo različnega trajanja in ne odpirajo vezljivostnih mest; tako vid kot vezljivost sta namreč zlasti pomenski kategoriji glagola. Med temeljne naklonske glagole spadajo *moči*, *morati*, *smeti*, *hoteti*, *želei*, *upati se/si*, *bati se*. Pomensko kategorijo vida in vezljivosti jim dodaja polnopomenski nedoločnik, npr. *Ne more delati težjih del*, *Morajo ga še danes najti*, *Smel je obiskovati otroka*, *Marsikaj hoče uresničiti*, *Želi govoriti z njo*, *Upa si marsikaj reči*, *Boji se začeti pogovor* ipd. Ko oz. če je odnos do

⁵ Podrobneje o rabi členka *naj* s slovensko-ruskega kontrastivnega vidika M. Uhlik (2018).

nečesa/nekoga poudarjen in zato tudi dovolj sporočilno jasen, se nedoločnik lahko izpusti, npr. *Bal se je (iti) k zdravniku, Upa si (narediti) praktično vse, Za rojstni dan mu želi (voščiti) vse dobro* ipd. Poleg naklonskih glagolov, za katere je prvenstvena naklonska vloga oz. raba, so seveda tudi glagoli, pretežno rekanja in mišljenja, z dovolj tudi eksplicitno izraženimi naklonskimi pomeni, ki jim omogočajo tudi naklonsko rabo, npr. *zahtevati, prepričevati, dvomiti, upati, prositi* ipd. V naklonski rabi se zadnje čase zelo pogosto in celo množično uporablja glagol *rabiti*. To je sicer še vedno izrazita pogovorna naklonska raba glagola *rabiti*, pri kateri ta glagol izgublja polni pomen in se zaradi oslabiljenega pomena lahko tudi naklonsko uporablja, npr. *Mene do sedaj še niso rabili šlepat po snegu* (Gigafida 2.0, knjiž.: *Mene do sedaj še ni bilo potreba/potrebno vleči po snegu.*). Če odmislimo možne vplive drugih jezikov, je verjetno vedno pogostejša naklonska raba glagola *rabiti* ob nedoločniku, npr. **Rabim to delati / *Ne rabim tega delati* namesto *Moram to delati / Ni mi treba tega delati* tudi družbeno pogojena oz. lahko sklepamo, da odraža neko stanje v družbi, ko je v ospredju potreba s 'potrebovati oz. rabiti' pred kakršno koli obvezo z 'morati'. V jeziku pa se to odraža tako, da sicer pomensko samostojni glagol *rabiti*, ki izraža predvsem potrebo, postopoma prevzema tudi vlogo naklonskega oz. odnosnega glagola tipa *morati* ob katerem koli drugem vsebinskem glagolu, npr. *Za šolo mora imeti novo obleko* → *Za šolo potrebuje novo obleko* → *Za šolo rabi novo obleko* → **Za šolo rabi imeti novo obleko*; prav zveza *Rabim imeti* jasno pokaže, kako glagol *rabiti* ob drugem glagolu izgublja svoj samostojni pomen, tako še nadaljujemo *Za šolo si rabi kupiti novo obleko* namesto *Za šolo si mora kupiti novo obleko*.

2.1.2 Naklonske glagolske oblike in različne možnosti njihovih naklonskih rab

Določene osebne in neosebne glagolske oblike so se skladijsko, druge pa tako skladijsko kot tudi oblikovno specializirale tudi za naklonske vloge (Toporišič 1982: 268; 2000: 389–405). Povednik (indikativ) se z vidika izražanja resničnosti (propozicijske) vsebine obravnava kot nezaznamovana glagolska oblika, velelnik (imperativ) in pogojnik (kondicional) pa kot zaznamovani obliki, ki z željo oz. zahtevo ali pogojevanjem ne izražata resničnosti; oba imata specializirano obliko, bolj specializirano naklonsko vlogo pa ima zlasti velelnik.

Zaradi oblikoskladijske nezaznamovanosti se je skladijsko v različnih naklonskih vlogah ustalil zlasti sedanjí povednik, tj. osebna glagolska oblika za sedanjí čas. Ta **povednik** (osebna glagolska oblika za povedni naklon) lahko izraža hkratnost izreke z dejanjem in je zato performativ s poudarjeno vplivajsko in učinkovalno vlogo, v češkem jezikoslovju (Grepš 1976: 19, 22, 28) so performativi označeni kot razmerni stališčni povedki »predikatory postojové«, npr. *Obljubim, da bom bolj priden, Ukazujem ti, da se umakni*. Performativni povedki so v bistvu samonanašalni: dejanje, ki ga poimenujejo, namreč govorec z izrekanjem sočasno tudi udejanja, torej povzročajo pogoje lastne izpolnitve.⁶ Povednik s širo-

⁶ Tako performativni povedki v ožjem pomenu kot performativni izreki v širšem pomenu so nedvomno zelo bistveni vezni člen med pomenoslovjem in pragmatiko.

ko nezaznamovano rabo pa lahko izraža tudi brezčasnost, npr. *Če obrneš stikalo, posveti*, zmožnost, npr. *Kako daleč lahko skočiš?*, želelnost ali velelnost, npr. *Gremo domov!*, velelnost, npr. *Da mi ne prideš pred oči!*, *Tako pa ne, slišiš?!* Povednik v zgornjih povedih nadomešča pogojnik, npr. *Če bi obrnil stikalo*, in velelnik, npr. *Pojdimo domov*. Sicer pa je naklonska raba sedanjškega povednika najširša in zato nespecializirana.

Pogojnik (zložena glagolska oblika za pogojni naklon) je rabljen kot sedanji pogojnik, npr. *bi povedal*, ali kot pretekli pogojnik, npr. *bi bil povedal*. Pomensko se ločujeta po tem, da je pri pogojniku, ki izraža sedanjost, uresničitev dejanja še možna, npr. *Saj bi šel* 'Mogoče je še zdaj iti', *Saj bi bil šel* 'Prej, zdaj pa ne več'. Zgledi za (še) uresničljivi sedanji pogojnik so: *Rekel bi, da to ni res* 'Pravim, da to ni res', *Bi mi posodil knjigo?* 'Posodi mi knjigo', pretekli pogojnik pa ne izraža več prave možnosti uresničitve, npr. *Če/Ko bi bil prišel pravočasno, bi (bil) dobil*. K izražanju neuresničljivosti pripomore tudi veznik *ko*. Raba sedanjega pogojnika je možna tudi za smiselno zanikanje, npr. *Kaj bi odpiral vrata!* 'Ne odpri vrat.'

Pogojnik v odvisniku je možno zamenjati s povednikom, tj. z zvezo *da* + povednik oz. povedni naklon, npr. *Če bi imel, bi ti dal* → *Da imam, bi ti dal*. Pričakovano je, da je možnost uresničitve pogojniškega dejanja večja v glavnem stavku, npr. *Vrnil bi se, ko bo to mogoče*, pogojnik v odvisnih stavkih pa izraža višjo umišljenost dejanja (sedanji pogojnik) ali celo zgolj umišljenost dejanja/dogajanja (pretekli pogojnik), npr. *Kar naprej trdi, da bi se (bil) vrnil*.⁷ Raba preteklega pogojnika je danes že zaznamovana in zato zelo redka.

Glagolske oblike in tudi opisne glagolske oblike za **velelnik**⁸ izražajo želelnost in velelnost in ti obsegata od prošnje do zahteve, npr. *Daj mi več svobode*, od nasveta do dovoljenja, npr. *Pa poskusi, če nočeš kopiti*. Ta široki naklonski razpon nazorno izkazujejo zlasti opisne naklonske oblike *Naj dela, Daj delaj* vs. *Daj delati, Mora delati, Lahko dela*. In ravno ta večfunkcijskost in zato široka naklonskost velelnika osmišlja tudi pomensko specifikacijo in posledično tudi ločeno oznako za opisni želelnik.

Tudi **prihodnjik** je možno naklonsko izrazilo ravno zaradi potencialne in še nepreizkušene prihodnosti. Za zadobnost lahko prevzame vlogo velelnika, npr. *Boš vstal in pomagal!*, *Ti bom pokazal ...!*, S pomočjo veznikov in členkov pa lahko izraža pogoj in dopuščanje, npr. *Če bo ...*, *Naj bo še tako ...*, *To bo pa držalo*.

Brezčasnost naklona vključuje tudi rabo **nedoločnika** v različnih naklonskih vlogah, kjer je bistvena stavčna intonacija, npr. *Živeti spodobno življenje, ne pa prosjačiti in se podrejati*, *Ti pa komu predavati!*, *On pa takoj ocenjevati!*, *Ne obtoževati brez osnove!* ipd.

⁷ Vpliv glagolskega naklona in širše naklonskosti se odloča v procesu upovedovanja: ali je pogojnik v glavnem ali odvisnem stavku (Toporišič 2000: 395–396).

⁸ Velelnik je pogosto interpretiran tudi kot povednik, ki je neke vrste implicitni performativ, ker se ga lahko razlaga s performativnim povedkom rekanja, npr. *Ukazujem/Zahtevam/Želim si, da ...* ipd.

2.2 Posebnosti z vidika stopnje gramatikalizacije oz. leksikalizacije naklonsko rabljenih glagolskih oblik

Splošno sprejeta triada naklonskih glagolskih oblik povednik – pogojnik – velelnik se širi tudi z opisnimi naklonskimi glagolskimi oblikami. Opisne jih imenujemo zaradi ustaljene večbesednosti in na to večbesedno stalnost tudi pri izražanju naklona in naklonskosti je opozoril funkcijski vidik obravnave. K večbesednosti opisne naklonskih glagolskih oblik prispevajo že omenjani naklonski izrazi, ki nimajo samostojne skladijske vloge, je pa njihova skladijska vloga vezana na povedkovo rabo in so sestavine povedka: to so *naj*, *rad*, *lahko* in *treba*. V povedkovi rabi opravljajo naklonsko vlogo subjektivnih okoliščin.

Opisne naklonske glagolske oblike se v slovenščini tvorijo s členkom *naj*, členkovno rabljenim *daj*, z naklonskima prislovoma *rad-a-o*, *lahko* in z naklonskim povedkovnikom *treba* v smislu *Naj dela*, *Daj naredi*, *Rad dela*, *Lahko dela*, *Je treba delati* ipd.⁹ Zelo omejena množica naštetih členkov, naklonskih prislovov in povedkovnikov nakazuje, da gre za specializirane naklonske izraze, ki imajo kot glagolski modifikatorji v povedku več skladijskopomenskih možnosti, npr. *biti lahko* : *lahko delati*, *biti rad doma* : *imeti rad vse* : *rad delati*, *Treba je delati* : *Kaj je tega treba?*! ipd. Pri opisnih naklonskih glagolskih oblikah, ki so sestavine upovedovalnega naklona, se pojavlja tudi vprašanje, kje je meja med zgolj stavčnočlenskostjo in že besednovrstnostjo: katere izmed naklonskih glagolskih zvez bi bile zgolj zloženi povedek tipa *rad kvariti*, *rado zgoditi*, in katere bi s svojo skladijskopomensko ustaljenostjo lahko že pridobile status zloženega glagola (Žele 2021),¹⁰ npr. *biti treba*, *biti lahko*, *rad imeti*. Tudi sicer so težnje (Roeder in Hansen 2006: 153), da bi »naklonske izraze« (*expressions of modality*) razumeli kot gramatikalizirane izraze naklonskosti, ki so tudi sicer v stalnem procesu postopne gramatikalizacije.¹¹ Podobno se vsaj v češčini te opisne glagolske oblike že vsaj pol stoletja obravnavajo kot funkcijske oblike, kar pomeni da so v procesu tako gramatikalizacije kot leksikalizacije (Mrazek 1968: 28–29; Karlík 1981: 60).¹²

⁹ To, da je *rad* v slovenščini prvenstveno naklonski prislov in *treba* prvenstveno povedkovnik, je s skladijskofunkcijskega in konstrativnega vidika potrjeval M. Uhlik (2016a, 2016b: 50).

¹⁰ O zloženem glagolu kot leksikalizirani enoti oz. leksemu lahko govorimo v primerih, ko je predmetna oz. polnopomenska beseda zgolj ali pretežno v vlogi povedkovnega določila, in je to njena edina skladijska vloga ali vsaj prvenstvena prevladujoča vloga, npr. *bot*, *mar*, *res*, *všeč*, *fuč*, *rad*, *treba*, *mogoče*, *prav* (*biti prav*, *imeti prav*); tu sta glede na skladijsko vlogo malo posebna *prav* in *rad*, ki sta tudi v prislovnodoločilni/načinovni oz. naklonski vlogi. S slovarskega vidika je zložen glagol največkrat lahko samostojni slovarski pomen; če s skladijsko-pomensko osamosvojitvijo izražanja naklona razvije tudi več pomenov (zlasti dodatno metaforično in metonimično rabo), pa lahko postane slovarska podiztočnica; gre torej za samostojne pomene ali celo podiztočnico (z več možnimi pomeni).

¹¹ Z vidika izražanja naklona je treba poudariti, da sta pomembni tako gramatikalizacija kot leksikalizacija, ki se procesno dopolnjujeta. Gramatikalizacija opozarja na pomensko praznjenje določenih izrazov in taisti proces z gramatikaliziranimi izrazi hkrati oz. istočasno prispeva k novi leksikalizaciji novonastajajočih besednih zvez oz. novih večbesednih izrazov.

¹² V češčini so tovrstne funkcijske oblike z *at*’, *kěž*, *aby* npr. *At’ počká* ‘Naj počaka’, *At’ přší* ‘Naj dežuje’, *Kěž by získal* ‘Želim si, da bi zmagal’, *Abyš nespadl* ‘Da ne bi padel’.

Naklonski izraz *rad* je lahko naklonskoprislovna sestavina opisnega povednika in izraža vsesplošno naklonskost, npr. *Ima rad glasbo, Hrana se rada pokvari, To se rado zgodi*, in v vseh zgledih je *rad* sestavina (vsaj) zloženega povedka, kar kaže na določeno stopnjo gramatikalizacije *rad* in hkrati leksikalizacije celotne zveze. Opisni povednik z *rad* je tudi *Rad pride*, opisni pogojnik z *rad* je *Rad bi, da prej prideš*. Tako se želja od velevanja razlikuje že na morfoskladenjski ravni opisnih glagolskih oblik.

Naklonski izraz *lahko* kot naklonska oz. subjektivna okoliščina povedka, kar besednovrstno še najbolj ustreza (naklonskemu) prislovu, lahko izraža dovoljenje, npr. *Te lahko včasih obiščem?*, omiljeni ukaz, npr. *Mi lahko prineseš črno kavo?*, verjetnost, npr. *Vsakdo lahko izgubi oblast nad seboj*, možnost, npr. *Iz te razdalje lahko zadenete*, zmožnost oz. sposobnost, npr. *Lahko sem odkrivala samo sebe*, dopustitev, npr. *Lahko je prav dober učitelj* (prim. Lenček 1968). In vse naštetu kaže, da je tako široka naklonskost posledica tudi precejšnje deleksikalizacije tega naklonskega prislova.

Naklonski izraz *treba* je kot nespremenljiva glagolska oblika v povedkovniški vlogi omejen na izražanje samo določenih leksemskih pomenov, npr. *biti treba – biti potreba – biti potrebno: Je treba delati* nasproti *Je potreba, da se dela* nasproti *Ni potrebno več delati*.

Pri rabi zgornjih zvez oz. oblik se premalo zavedamo zlasti pomenskih razločkov. Zveza *biti treba* se uporablja kot opozorilo za dejanja v nadaljevanju, prihodnosti, npr. *Temelje je treba okrepiti, Na svoje stvari je/bo treba paziti* ipd. Nasprotno pa zveza *biti potreba* izraža posledično nujnost, npr. *Pokazala se je potreba to vedeti* (nasproti: *To je treba vedeti*), *Prišel boš, če bo potreba*, *Ni potrebe, da bi ponavljali v celoti*; na posledično nujnost opozarja tudi zveza *biti potrebno*, npr. *Prišel boš, če bo potrebno* ('Če se bo izkazalo potrebno'). Naštete skladenjskopomenske razlike v rabi potrjujejo tudi napačno uporabljane oblike, npr. *Dobro vedo, kaj je *potrebno* (nam. *treba*) *storiti*, *Skoraj vse je *potrebno* (nam. *treba*) *zamenjati* ipd.

Naklonski izraz *naj* je sestavina ustaljenih zvez, ki so se do sedaj označevale kot opisni povednik z *naj* v npr. *Naj omenim(o), da ...*, opisni velelnik z *naj* je *Naj se oglasi(jo) popoldne*, opisni pogojnik z *naj* pa *Naj bi prej povedal, ne da je čakal*. Zgledi z *naj* + *prvo-* ali *trejosebna sedanjiška osebna oblika*, ki so bile do sedaj označene kot opisni povednik ali velelnik z *naj*,¹³ pa potrjujejo, da bi se te že gramatikalizirane in hkrati leksikalizirane zveze s prvenstveno skladenjskopomensko vlogo ,posredne pobude, dovoljenja in želje' lahko označevale kot opisni želelnik. Zanj najdemo potrditve npr. v češkem jezikoslovju »voluntativ, složený indikativně/kondicionalně« (Mrázek 1968; Karlík 1981).

Naklonski izraz *daj* nastopa v drugotni členkovni rabi zlasti v smislu ,spodbude, želje' na različnih stopnjah, odvisno od uporabe glagolskih oblik. Z velelnikom

¹³ Izjema bi bil samo glagol *biti* tudi z možno nesedanjiško rabo v želelniku v *Naj bo tako, kot si želel*.

v stavčni zvezi *Daj naredi(te)*, z nedoločnikom in kdaj še z neobvezno dodanim zaimenskim dativom, npr. *Daj (si) narediti*.

Če sklenemo: Opisne naklonske glagolske oblike se uporabljajo z izglagolskima členkom *naj* in drugotnim členkom *daj* ob osebnih glagolskih oblikah, s tem da si tudi vzajemno razdelita rabo osebnih glagolskih oblik po osebah: *naj* (1. oseba dv. in mn. in 3. oseba dv. in mn.), *daj* (2. oseba dv. in mn.), npr. *Naj narediva/naredijo*, *Daj naredita/naredite*. Naštete opisne naklonske oblike z *naj* in *daj* pomensko-skladenjsko osmišljajo tudi obstoj opisnega železnika. Naklonska prislova *rad* in *lahko* pa se uporabljata ob oblikah za vse osebe, kar jim omogoča ravno njun status prislovnosti, npr. *lahko delam/delaš/dela/delate*. Naklonski povedkovnik *treba* mora imeti vezni glagol *biti* v tretji osebi ednine srednjega spola, nujna desna družljivost z nedoločnikom pa ga dela podobnega naklonskim glagolom v ustaljenih glagolskih zvezah. Našteti naklonski izrazi so znotraj povedja in povedka, zato (s statusom zloženega povedka ali celo zloženega glagola) kot nesamostojne sestavine ostajajo tudi znotraj pomenske podstave oz. propozicije povedi.

2.3 Leksikalizirane glagolske oblike v naklonski vlogi

Leksikalizirane glagolske oblike v členkovni vlogi so sestavina skladienjskega naklona oz. širše naklonskosti.

Leksikalizirajo se lahko velelniki nekaterih glagolov zaznavanja in mišljenja v členkovni vlogi, npr. *Glej, tako ne gre!* – ‘Moral bi sam vedeti, da tako ne gre’, *Poslušaj, to ne gre!* – ‘Moral bi sam vedeti, da tako ne gre’, *Misli si, iz tega ne bo nič!* – ‘Lahko načrtuješ oz. si domišljaš kar hočeš, vendar ...’, *Računaj s tem, da ...* – ‘Lahko se zaneseš na to, da ...’

V členkovni vlogi so leksikalizirane tudi redke sedanjiške oblike *denimo*, *recimo*, *vzemimo*, ki jim SSKJ pripisuje dva skupna pomena, in sicer:¹⁴ **a)** ‘Uvaja povedano kot izhodišče za razmišljanja ne glede na resničnost’: *Denimo, da je tako, kako zdaj ukrepati naprej*, *Recimo, da začne goreti, kaj boš najprej naredil*, *Vzemimo, da bodo prišli vsi*; **b)** ‘Uvaja konkretne prikaze za širši, splošnejši pojem’: *Ponekod, denimo na deželi, Dobro bi bilo gojiti šport, recimo kolesarjenje, košarko, Zakaj se ne ukvarja s športom, vzemimo na primer s kolesarjenjem*. Leksikalizirane sedanjiške oblike imajo tudi glagoli *gledati* (*Samo gledam* ‘čudim se’, kaj se dogaja), *držati* (*Drži se!* = pozdrav), *paziti* (*Pazi!* = opozorilo), *reči* (*Temu se reče ...* ‘se poimenuje’), *zdeti* (*Zdi se, da ...* ‘kaže se’).

Na naštete in druge oblike bi moral slovar glede na poseben (naklonski) pomen in na oblikoslovno-skladenjsko rabo opozoriti.

¹⁴ Glej SSKJ² na slovarskem portalu Fran: <https://www.fran.si/>, dostop 27. 11. 2021.

3 Upovedovalni naklon

Upovedovalni naklon obsega naklonskost v slovenski povedi, in sicer se z združevanjem funkcijskoskladenjskega in sporočanjско-pragmatičnega vidika omejuje na objektivni in subjektivni stavčni naklon s tvorcem oz. sporočevalcem v središču. Če izpeljemo že uvodno delitev stavčnega naklona na objektivni in subjektivni, s tem skušamo ločevati a) objektivni naklon, ki je lahko izražen v propoziciji, in sicer z naklonskimi glagoli in naklonskimi glagolskimi oblikami, ki so sestavina povedja/povedka in s tem hkrati tudi naklonska sestavina propozicije, od b) subjektivnega naklona, izraženega z neglagolskimi naklonskimi izrazi, npr. prislovi in členki, ki niso del propozicije, in so neodvisno od propozicije vezani zgolj na vsakokratno sporočanjско usmerjenost tvorca sporočila. Z vidika tvorca in znotraj upovedovalnega naklona moramo kot osrednjo izpostaviti t. i. skladenjskonaklonsko določitev povedi (Toporišič 2000: 513–522; 1982: 259–271).¹⁵ Ta modifikacijska določitev namreč predpostavlja, kako se pomenska podstava oz. propozicija povedi, ki obsega zunajjezikovno objektivno vsebinsko zasnovo, s pomočjo tvorca bodočega sporočila lahko različno upoveduje. Pri upovedovanju je namreč odločilno vsakokratno razmerje med izbrano naklonsko glagolsko obliko v povedju propozicije in sporočanjским namenom, ki ga tvorec vzpostavi v vsakokratnem procesu upovedovanja. Poudarjeni pragmatični (sporočanjский) vidik pa vključuje širšo naklonskost, ki po J. Nuytsu (2014) ločuje med dinamično naklonskostjo (naklonskostjo možnosti in potrebe), deontično naklonskostjo (naklonskostjo predpisovanja) in epistemično naklonskostjo (naklonskostjo verjetnosti). In kot vključujoča vse našete pomembnejše naklonske pomene in zato tudi krovna se potrjuje ravno naklonskost tvorčevega razmerja, ki se osredotoča na upovedovanje sporočevalčevega stališča in njegove sporočanjские namere (v češ. postojová modalita). Ravno upovedovalni vidik tvorca je namreč ključen in zato izhodiščen tudi za prikaz naklonskosti oz. naklonskih zmožnosti upovedovanja različnih sporočanjских vlog oz. vzorcev; v središču je torej tvorčevo oz. sporočevalčevo stališče do danih vsebin. In pri tem lahko izhajamo iz ugotovitev za upovedovanje slovenskih povedi (Toporišič 2000: 514–522):

- Upovedovalna naklonskost se pri ubesedovanju povedi načeloma ne spreminja, če je poved enostavna ali podredno zložena, navadno tudi ne, če je priredna; v stavčnem priredju se naklon lahko menja, še zlasti v soledju, npr. *Zdaj prihaja k nam, nujno pridi do nas.*
- Naklonskost odvisnikov ni vezana na naklonskost nadrednega (vključno glavnega) stavka, npr. *Rekel je, da pride / da pridi / da bi (rad) prišel.*
- Naklonskost glavnega stavka je vezana na naklonskost glagolske oblike, npr. *Vprašujem se, kam to vodi, Vprašaj se, kam to vodi, Raje bi se vprašal, kam to vodi.*

¹⁵ Upovedovalni proces lahko intepretiramo tudi kot konfiguracijo različnih glagolskih naklonov, časov, vidov, naklonskih izrazov (npr. členkov, vprašalnic) in različnih intonacij, ki običajno lahko izražajo ilokucijske vloge in zunajjezikovno naklonskost dogodka (Karlik 2017).

Tu je bistveno dodati, da ima proces upovedovanja to zmožnost, da za vzpostavitve vsakokratne ustrezne sporočanje vlog v ubeseditvenem procesu kombinira dinamično, deontično in epistemično naklonskost s še drugimi bistvenimi razločevalnimi lastnostmi oz. značilnostmi, kot so subjektivnost vs. objektivnost, performativnost vs. deskriptivnost in informacijski status oz. obveščenost tvorca in naslovnika (prim. Palmer 1998; Nuyts 2014).

3.1 Upovedovalni naklon vs. glagolski naklon

Upovedovalni vidik združuje tvorca in njegovo sporočanje usmerjenost s t. i. morfoskladenjsko naklonsko določitvijo povedi in tako vzpostavlja osnovno razmerje pragmatika vs. semantika vs. sintaksa.¹⁶ Za poved je nujna sporočanje vloga, in to bolj kot propozicijska vsebina: to dokazujejo povedi tipa *Tako je to!*, *Kako pa sicer?* ipd. (Ševčíková 2009: 15, 35). Znotraj upovedovalnega procesa je namreč tvorec oz. sporočevalec tisti, ki v svoje govorno dejanje vključuje odnos do sporočevanega oz. naklonski pomen in skladno s tem izbira ustrezni sporočanje tip povedi (glede na vsebino, obliko in vlogo).¹⁷

Z vidika ustrezne strokovne označitve pa je smiselno tudi, da je naklonskost kot vsakokratna določevalna in hkrati razločevalna lastnost pri upovedovanju konkretnega sporočila tudi poimenovalnoobrazilno z *-ost* vključena v poimenovanja za različne sporočanje vlog, zato imamo v *Slovenski slovnici* (Toporišč 1982: 259–271; 2000: 513–522) pripovednost (oznanjalnost), vprašalnost, velelnost (pozivnost) in želelnost, kar se prekriva s tipologijo sporočanje vlog npr. v skladijnskopomensko primerljivi češčini (Petr idr. 1987: 311–355).

V nadaljevanju so predstavljena možna razmerja med naklonsko glagolsko obliko in naklonskostjo povedi, v kateri je uporabljena. To pokaže, kako oz. v kakšnih razmerjih se zlasti naklonski glagoli in naklonske glagolske oblike vključujejo v krovni upovedovalni naklon, ki ima namensko in ciljno sporočanje vlogo, tudi v smislu stopnje /ne/posrednosti oz. implicitosti ali eksplicitnosti izraženega, npr. *Pojdi zdaj* nasproti *Ukazujem ti, da greš zdaj* nasproti *Prosil bi te, da zdaj greš*, *A bi lahko zdaj šel?!*, *Lahko zdaj greš?* V razmerju glagolski naklon vs. upovedovalni naklon je pogost pojav t. i. funkcijske transpozicije oz. funkcijskega prenosa glagolskega naklona glede na celotni upovedovalni naklon (prim. Petr idr. 1986: 170).

¹⁶ Sporočilo povedi naj bi bilo po O. Kunst Gnamuš (1981) sestavljeno iz treh pomenskih sestavin (propozicijske, naklonske in kontekstne, poved = P + M + K), od katerih se vsaka udejanja s posebnimi izraznimi sredstvi, sporočevalec pa je osrednji del konteksta (K).

¹⁷ V novejšem času je o naklonskosti v srbsčini in madžarščini, zlasti v razmerju glagolski naklon nasproti upovedovalni naklon, pisala D. Zvekić-Dušanović (2011).

3.1.1 Pripovednost

Za pripovednost je značilna in zato tudi pričakovana visoka stopnja verjetnosti, ki pa jo zmanjšuje raba pogojnika ali velelnika. Poleg povednika, npr. *Včeraj in ponoči je bil nalive, ki se danes nadaljuje*, se lahko uporablja tudi pogojnik, npr. *Ko bi redno delal, bi zdaj že imel nekaj prihranjenega* in velelnik, npr. *Potem pa še komu zaupaj, Rekel je, da pojdi domov* ipd.

3.1.2 Velelnost/želelnost

Zlasti velelnost in tudi želelnost ohranjata svoj prvotni namen tako na morfološki kot na skladenjski ravni, ne glede na dejansko uresničitev zahtevanega oz. želelnega. To potrjuje tudi občutno pogostejša raba performativnih povedkov. Sicer pa se za velelnost poleg velelnika, npr. *Pojdi domov!*, uporablja povednik, *Gremo družčina!*, povednik – prihodnjik *Boš šel domov ali ne!*, *Kaj se boš hvalil!*, želelnik z naj, npr. *Naj pride, če hoče*, pogojnik, npr. *Bi se umaknil z vrat!*, *Ko bi ga le kaj zanimalo!*

Želelnost pa odpira morfoskladenjske možnosti izražanja z želelnikom, ki vključuje členke *naj*, *da*, in *daj*, npr. *Naj se zgodi, kot bi želeli*, s členkom *da* in zaimenskim dajalnikom in nedoločnikom, npr. *Da mi je to vedeti*, s členkovno zvezo *daj (že)* in nedoločnikom, npr. *Daj že povedati*. In če je želelnost del stavčne skladnje, je opisni želelnik upravičeno samostojni del morfoskladnje.

3.1.3 Vprašalnost

Prava vprašalna poved poleg povednika lahko vključuje tudi pogojnik, čeprav vprašalnost s pogojnikom ne dosega pravega cilja in še manj uresničitve česa, npr. *Kaj bi ti naredil v tem primeru?*, lahko se križa z vzkličnostjo, npr. *Kdo bi hodil kar tako tja?!* V vlogi pozivnika lahko vključuje tudi velelnik, npr. *Česa, povej, se tako zelo bojiš?* Dodani pozivni velelnik vsaj deloma preusmerja pozornost od prvotnega namena vprašanja: odgovor se namesto na osnovno vsebino lahko preusmeri na izziv.

3.2 Združevanje naklona z drugimi glagolskimi kategorijami v procesu upo-vedovanja

Pri glagolski rabi gre navadno za preplet slovničnih kategorij naklon – vid – čas – vezljivost, ki vplivajo na uresničevanje vsakega glagolskega pomena. Kot je bilo že omenjeno, lahko kot absolutno nedovršne ali samonedovršne (in posledično brezvidske) obravnavamo samo glagole z naklonskim skladenjskim pomenom, npr. *morati*, *moči*, *utegniti*, in s tem se vsaj posredno potrjuje, da glagolski

vid lahko izraža naše subjektivno razumevanje dejanja, poteka ali stanja (Ramovš 1952: 124). Sporočilno ustrezno združevanje vida, časa in naklona pa se jasno izraža v primerih: *Tvegal je za prijatelja* (dov.) nasproti *S tem tvega posmeh* (nedov.), *Ni ubogal nasveta* (dov.) nasproti *Rad uboga* (nedov.). Izjave s performativnim povedkom so pogosto prednostno ubesedene z dovršnim sedanjikom, npr. *Obljubim/obljubljam/Prisežem/Prisegam/Povabim/Vabim* (dov./nedov.), ali samo z dovršnikom, npr. *Izvolite sesti/vzeti* ali z dovršnikom oz. nedovršnikom, npr. *Jamčim zanj* (Toporišič 2000: 348). Npr. oblika dovršnega sedanjika¹⁸ *napišem* ima zlasti pomen abstraktne ali neaktualne sedanjosti, različne naklonske pomenne, in šele tem sledi pomen prihodnosti (Toporišič 2000: 390–394), npr. pomeni stavka *Koliko strani napišeš v enem dnevu?* so ‘po navadi napišeš, lahko napišeš, si sposoben napisati’. Zaznamovana nedovršna rezultativnost pa je tipična za vse glagole, ki samo splošno opredeljujejo oz. vrednotijo konkretna dejanja, npr. *motiti se, grešiti, pretiravati, pomagati, reševati*. Za spodnje primere velja, da je nekaj s pravnega, etičnega, razumskega vidika ‘že storjeno’: *Gotovo se ne motim, če trdim, da je stvar slaba, Zelo se motite, če mislite to; Starši pri vzgoji včasih grešijo; Ne da bi pretiraval, lahko rečem, da je knjiga odlična; Pomagal ji je stopiti iz avtomobila; Rešuje prošnje za lokacijsko dovoljenje ipd.*

Spodnji velelniki poudarjeno izražajo združeno in vzajemno delovanje kategorij vida, naklona in zanikanja: nedovršnik: *Ne veseli se prežgodaj!* – ‘Ne smeš se veseliti ...’, *Nič se ne čudi, tega še bo ...* – ‘Ni se ti treba čuditi ...’; dovršnik: *Razveseli se, ko ti bo to povedala.* – ‘Naredi se vesela, ko ti bo to povedala.’ Eksplicitno zanikani dovršni velelnik je z normativnega vidika celo odsvetovan, če ni kakor koli pomenskorazločevalen, sicer pa sprejemljiv, če vzpostavlja sporočilne razlike, npr. *Ne odpiraj mu* vs. *Ne odpi mu, ker bo naredil nepopravljivo škodo!*, kjer zanikani dovršnik opozarja tudi na nezaželeno posledico (Toporišič 1982: 268; 2000: 397).

V nasprotju z vidom se čas bistveno redkeje leksikalizira in primer za to so nekatere redke, vendar sorazmerno pogosto rabljene sedanjiske oblike kot *denimo, recimo, vzemimo*.

3.2.1

Prednostno izražanje odnosa do česa/koga omogoča tudi družljivost in različno souporabo naklona in načina. Naklonski glagoli v osebni glagolski obliki prednostno izražajo razmerje/odnos med udeleženci in zato ne glede na siceršnjo udeležensko hierarhijo dopuščajo prehod iz tvornega v trpni način, ne da bi se pri

¹⁸ Po F. Ramovšu (1952: 129) sedanji dovršnik izraža sedanjost (trenutni glagoli), praviloma prihodnost, kot historični prezent v pripovedovanju preteklost, brezčasnost pa v refleksijah in pregovorih. A. Bondarko (Бондарко idr. 1967) ločuje med performativno izjavo z nedovršnikom ali izjavo z dovršnikom pomenska razlika – nedovršniška raba izraža aktualno sedanjost, npr. *Prosim vaše vozovnice, Želim vam srečo, Kesam se, da sem to naredil*, dovršniška raba pa izraža naklonskost in z njo tudi neaktualno sedanjost.

tem spremenil sporočanjski pomen, npr. *Mora narediti zapisnik* → *Zapisnik mora biti narejen*, *Lahko naredi zapisnik* → *Zapisnik je lahko narejen* (prim. Roeder in Hansen 2006).

3.3 Vloga neglagolskih naklonskih izrazov

Kaže se, da ravno neglagolske besede, ki vsaj v sinhroni jezikovni rabi niso več glagoli, kot naklonski prislovi, naklonski povedkovniki, členki, izražajo subjektivne okoliščine, ki so izrazito naklonske in zato nepropozicijske. Te subjektivne sporočanske okoliščine niso oz. ne morejo biti sestavine dejanske predmetnopomenske vsebine, ki kot ubesedena zunajjezikovna stvarnost tvori temeljno propozicijo.

V leksikalizirane naklonske izraze lahko uvrščamo naklonske prislove, kot so na primer *mogoče*, *nujno*, *gotovo*, *lahko*, *všeč*, *res*, *prav*, medmete,¹⁹ npr. v *Uf, to mi pa gotovo ni prav nič všeč*, členke in drugo leksiko v členkovni rabi in zlasti del izpridevniških prislovov tipa *dobro*, *lepo*, ki izražajo izrazito subjektivno vrednotenje. In če se omejimo zgolj na zapisane ubeseditvene zmožnosti naklona, potem je odločilno to, da se naklonski prislovi lahko ločujejo po tipu naklonskosti na epistemične, npr. *verjetno*, *mogoče*, na deontične, npr. *nujno*, na dinamične, npr. *potrebno*, *možno*, in tudi na vrednotenjske, npr. *pomembno*, in da se po naklonskem prislovu ni smiselno vprašati s *kako?* in da kot okoliščinski modifikator vedno stoji pred povedkom.

Tudi lastnostni prislovi so nepropozicijski modifikacijski oz. notranjeokoliščinski, ker izražajo notranjo lastnost glagolskega dejanja; s svojim sintagmatskim jedrom tvorijo aktualizirane besedne zveze/sintagme, ki so besedilne in po govornem dejanju razpadejo. Izpridevniški prislovi so pomensko družljivi s prislovi stopnje, npr. *Dobro piše* > *Zelo dobro piše* (nasproti npr. propozicijskim vrstnim (izsamostalniškimi) prislovom *računalniško obdelati* – *obdelati z računalnikom*, *bratsko deliti*, *smrtno se ponesrečiti* ipd.).

4 Naklonskost in aktualno vprašanje meje med propozicijskostjo in nepropozicijskostjo

In še trajno vprašanje, ki bo verjetno še dolgo aktualno: ali je propozicijsko in naklonsko pomensko plast sploh mogoče razmejiti? Po M. Greplu (1976) je osnovna in zato tudi krovna t. i. tipska propozicija (Tprop), ki je zaradi svoje splošne temeljne sestave in povezave z glavnimi pomenskimi skupinami glagolov tudi izhodišče za nadaljnjo uresničitev vseh konkretnih propozicij (Kprop), ki so konkretni

¹⁹ Medmeti kot samostojne ubeseditve dogodka in s tem samostojne sporočilne enote niso vezani na glagol oz. povedek in zato presegajo ravnino povedi oz. sporočila. Medmeti so potemtakem lahko že sami nosilci samostojne naklonskosti in hkrati so lahko ubesedena naklonska sestavina sobesedila in konteksta.

propozicijski obsegi stavčnih povedi. Te skonkretizirane stavčne propozicije pa v povedju že vključujejo naklonske glagole oz. naklonske glagolske oblike, ki kot sestavine povedka ostajajo znotraj propozicije, medtem ko drugi neglagolski naklonski izrazi ostajajo zunaj propozicije. Če parafraziramo že izrečeno predpostavko: upovedovanje omogoča propozicijsko naklonskost znotraj povedka in nepropozicijsko naklonskost, ki ni in ne more biti sestavina siceršnjih propozicijskih enot, to so navadno izpridevniški lastnostni prislovi, členki in medmeti. Torej stavčne povedi *Naj pride jutri*, *Lahko pride jutri*, *Mora priti jutri* in *Je treba priti jutri* imajo propozicijsko naklonskost, stavčne povedi *Mogoče pride jutri*, *Verjetno že pride jutri* in *Zagotovo pride jutri* pa nepropozicijsko naklonskost. To pa z vidika obstoja propozicijske naklonskosti podpira predpostavko O. Kunst Gnamuš (1981; 1987/88), da je propozicijo treba razčleniti na dve plasti, in sicer na propozicijsko pomensko plast, ki je izraz naše miselno in doživljajsko nepredelane predstave o sestavi dejanskih stanj v zunanjem svetu (dejanska propozicija), in na propozicijsko pomensko plast, ki opisuje sestavo v duševnosti odvijajočih se dejanj, stanj in dogajanj, je izraz naših miselnih in doživljajskih razmerij in pričakovanj (propozicija pričakovanj).²⁰

5 Sklepne ugotovitve

Prispevek v razmerju naklon vs. naklonskost ločuje glagolski naklon in upovedovalni naklon. Znotraj naklona oz. glagolskega naklona, ki naklon lahko označuje morfološko in vsaj deloma tudi že skladijsko, se dosedanjim naklonskim glagolskim oblikam kot povednik, velelnik in pogojnik dodaja še opisni želelnik s stalnimi stavami *Naj pride*, *Naj bo*, *Daj naredi(te)*, *Daj že narediti*, *Da mi je to vedeti* ipd. Potrjuje se tudi, da je uporaba osebne glagolske oblike pri naklonskih glagolih znotraj t. i. glagolskega naklona hkrati tudi zasnova osnovnih skladijskih razmerij in že nakazuje nadvlado t. i. stavčnega (skladijskega) naklona oz. upovedovalnega naklona; in ravno opisne naklonske glagolske oblike omogočajo obravnavo glagolskega naklona kot že morfoskladijskega pojava. Upovedovalni vidik tvorca se je potrdil kot ključen in zato izhodiščen tudi za prikaz naklonskosti oz. naklonskih zmožnosti upovedovanja različnih sporočanjških vlog oz. vzorcev. Upovedovalni vidik združuje tvorčevo sporočanjško usmerjenost s t. i. morfoskladijsko naklonsko določitvijo znotraj povedi in tako vzpostavlja osnovno razmerje med pragmatiko, semantiko in sintakso. Proces upovedovanja omogoča tudi ločevanje med propozicijsko naklonskostjo znotraj povedka in nepropozicijsko naklonskostjo, ki se navadno izraža z lastnostnimi prislovi ali členki, in ti niso propozicijske enote niti ne morejo biti sestavine siceršnjih propozicijskih enot.

²⁰ O. Kunst Gnamuš še utemeljuje, da bi s tako razširjenim razumevanjem propozicijske sestave zajeli tudi kategorije, ki so ostale doslej zunaj upovedovalnega opisa. Za obe propozicijski sestavini so potem uporabljene upovedovalne pomenske kategorije, kot so vzrok, pogoj, nasprotje, posledica, vezalnost, ločnost, tudi strnitve, torej pomenske določitve, modifikacije (M): te so lahko upovedovalno zaznamovane (Mz) ali nezaznamovane (Mn).

Vira

Slovarski portal Fran. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: www.fran.si. (Dostop 27. 11. 2021.)

Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 24. 11. 2021.)

Literatura

Бондарко, В. Александер, Буланин Л. Лев, 1967: *Русский глагол* (Пособие для студентов и учителей). Ленинград: Издательство Просвещение.

Grepl, Miroslav, 1976: Komunikativně pragmatické aspekty výpovědi. *Otázky slovanské syntaxe* IV/1. Brno: Fakulta Filozofická. 15–37.

Karlík, Petr, 1981: Morfológický a syntaktický modus. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university* 29. 59–71.

Karlík, Petr, 2017: Slovesný způsob. Karlík, Petr, Nekula, Marek in Pleskalová, Jana (ur.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovník/SLOVESN%C3%9D%20ZP%C5%AESOB>.

Kunst Gnamuš, Olga, 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut UL.

Kunst Gnamuš, Olga, 1987/88: Težave upovedovalne teorije in smeri njenega razvoja. *Jezik in slovstvo* 33/1–2. 8–16.

Lenček, Rado L., 1968. Modalna raba adverbja lahko v slovenščini. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 11. Novi Sad: Matica srpska. 127–135.

Mrázek, Roman, 1968: Modus verbi v češtině z hlediska morfologie a syntaxe. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university* 16. 25–35.

Nuyts, Jan, 2014: Analyses of the Modal Meanings. Nuyts, Jan in Auwera, Johan van der (ur.): *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: Oxford University Press. 31–49.

Palmer, Frank Robert, 1998: *Mood and Modality*. Cambridge: University Press.

Petr, Jan idr., 1986: *Mluvnice češtiny 2 – Tvarosloví*. Praha: Academia.

Petr, Jan idr., 1987: *Mluvnice češtiny 3 – Skladba*. Praha: Academia.

Ramovš, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: DZS za Univerzitetno študijsko komisijo.

Roeder F. Carolin in Hansen, Björn, 2006: Modals in contemporary Slovene. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 52. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 153–170.

Ševčíková, Magda, 2009: *Funkce kondicionálu z hlediska významové roviny*, Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Matematicko-fyzikální fakulta, Ústav formální a aplikované.

Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Uhlik, Mladen, 2016a. Nekatere značilnosti izražanja nuje oz. obveznosti v slovenščini in ruščini. *Jezikoslovni zapiski* 22/2. 45–59.

Uhlik, Mladen, 2016b: Beseda *rad* v slovenščini in ruščini z vidika opredelitve povedkovnika. Kržišnik, Erika in Hladnik, Miran (ur.): *Toporišičeva obdobja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 281–289. (Obdobja 35).

Uhlik, Mladen, 2018: O *naj* in *pust* v slovensko-ruski sopostavitvi. *Slavistična revija* 66/4. 403–419.

Zvekić-Dušanović, Dušanka, 2011: *Modalnost. Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Žele, Andreja, 2021: Zloženi povedek vs. zloženi glagol v slovenščini. *Slavistična revija* 69/3. 339–353.

The Morphosyntactic Category of Mood in Slovene

The paper discusses mood not only in terms of the verb and its modality, but also as a morphosyntactic category able to influence sentence formation in terms of syntax, a sentence being a well-formed unit of message communication. It presents verbal as well as non-verbal and clausal means to express modality in Slovene, and how they may be used to express the sentence-forming mood. Within the so-called verbal mood paradigm, which may also be marked morphologically, there are the indicative, imperative, and conditional moods, but also notably the lexicalized descriptive optative mood attested in such fixed expressions as *Naj pride* “let him come”, *Naj bo* “let there be”, *Daj naredi(te)* “go and do”. It is these descriptive modal verb forms that warrant an analysis of mood as a morphosyntactic phenomenon. Since some forms of a specific verbal mood have been lexicalized, mood must be a language-specific morphosyntactic category. Additionally, verbal mood is a basic and fundamental part of sentence-forming mood. Sentence formation consists of the speaker and their communicative intention, and the so-called morphosyntactic modal modification of a sentence, both of which establish the basic relations between pragmatics, semantics and syntax. The speaker’s input into sentence formation is shown to be the key to this, and therefore the most basic tenet of modality analysis, the analysis of modal means of verbalizing communicative roles and patterns. For this reason, as it is the specifying as well as distinctive property of any communicative sentence formation, modality (*naklonskost*) contains the suffix “-ost” typical of communicative roles in Slovene; the grammar of Slovene attests *pripovednost* (*oznanjalnost*) “declarativity”, *vprašalnost* “interrogativity”, *velelnost* (*pozivnost*) “imperativity”, and *želelnost* “optativity”, which is a typology congruent with the one of communicative roles. The paper also discusses a hypothesis stating that sentence formation enables distinguishing propositional modality within the predicator from non-propositional modality, which cannot be an element of any typical propositional unit. As such, deadjectival adverbs of quality, particles and interjections can only be non-propositional elements.

Keywords: mood, modality, verb, sentence formation, (non)propositionality

PREVODNI PREMIIKI V BIVANJSKIH STAVKIH: O SAMOSTALNIŠKOSTI ANGLEŠČINE IN GLAGOLSKOSTI SLOVENŠČINE

V bivanjskih stavkih angleščina tipično grmadi informacije v okviru samostalniške zveze (psihološkega) osebka (*There is/are X*). Za slovenščino naj bi nasprotno veljalo, da v takšnih povedih uporablja predvsem glagolsko izražanje, vendar pa to doslej ni bilo prepričljivo empirično dokazano. Prispevek analizira prevodne premike, do katerih prihaja pri prevajanju bivanjskih stavkov iz angleščine v slovenščino, da bi tako preverili hipotezo o samostalniškosti angleščine nasproti glagolskosti slovenščine, tudi v smislu potencialnih sprememb skozi čas. Analizirane so skladenjske in leksikalne spremembe v prevodu 200 primerov iz osmih različnih književnih del (izvirno objavljenih med letoma 1945 in 2013). Rezultati kažejo, da se pri prevajanju najpogosteje ohranja stavčna struktura z istim (psihološkim) osebkom in z uporabo glagola *biti*, pri čemer značilnosti izvirnega angleškega stavka (ali vsebuje razširitev ali ne) niso bistvene. Za ključna se izkažeta nadomeščanje neživih osebkov z živimi in pa nadomeščanje glagola *biti* s sorodnimi glagoli ali z glagoli, ki so idiomatsko povezani z bližnjimi samostalniki. Primerjava skozi čas nakazuje, da strategiji spreminjanja osebka in glagola nekoliko izgubljata na pomenu. Kontrativna angleško-slovenska obravnava bivanjskih stavkov tako omogoča dodaten vpogled v skladenjske značilnosti obeh jezikov in v spremembe v prevodni praksi.

Ključne besede: angleščina, bivanjski stavki, kontrativno jezikoslovje, slovenščina, prevajanje

Uvod

Raziskovanje besednega reda in sporočilne perspektive povedi ima bogato zgodovino tako v slovanskih kot neslovanskih jezikih, saj gre za pomembno področje v raziskovanju sporočilne vrednosti jezikovnih enot in razporejanja informacij v besedilu. Pričujoči prispevek¹ obravnava prevodne premike, do katerih prihaja pri

¹ Raziskava, na kateri temelji članek, je bila pripravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0218, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

prevajanju bivanjskih stavkov iz angleščine v slovenščino. Medtem ko je tako za slovanske jezike kot za angleščino značilno, da v okviru členitve po aktualnosti tematsko vlogo v stavku, tj. vlogo izhodišča sporočila, prototipično prevzema osebek (Firbas 1992; Mathesius in Vachek 1975; Toporišič 1982, 2004; Žele 2018; Halliday in Matthiessen 2013),² pri bivanjskih stavkih tu pride do odmika, saj je ravno osebek nova informacija, ki naravno zavzema rematsko pozicijo v zadnjem delu stavka.³ Zaradi različne narave besednega reda v angleščini in slovenščini tako pri prevajanju bivanjskih stavkov prihaja do zanimivih prevodnih premikov, ki omogočajo dodaten vpogled v skladijske značilnosti obeh jezikov (Limon 2015, prim. 2002).

Bivanjski stavki v angleščini in slovenščini

Kontrativne raziskave bivanjskih stavkov pogosto izhajajo iz dela Johna Haimana (1974), ki na podlagi zamisli Perlmutterja (1971) razlikuje med dvema tipoma jezikov, tipom A in tipom B. Jeziki tipa A mesto logičnega osebk, ki je premaknjen z začetne pozicije v stavku, zapolnijo z nenavezovalnim zaimkom (*dummy pronoun*), jeziki tipa B pa ne potrebujejo takšne zapolnitve. V angleščini, ki sodi v tip A, so bivanjski stavki primer skladijskega vzorca z nenavezovalnim zaimkom *there*. Slovenščina po drugi strani sodi v tip B, zato zapolnitev izvirnega (v tvorbeno-pretvorbenem pojmovanju) oziroma prototipičnega (v širšem smislu) osebkovega mesta na začetku stavka ni nujna. Razliko jasno vidimo na naslednjem primeru iz vzporednega korpusa EUROPARL7 (Koehn 2005):

[1a] *Last but not least, there is a desire to radically change how the Transnistrian problem is being negotiated.*

[1b] *Obstaja pa tudi želja po radikalni spremembi načina, kako reševati pridnestrski problem.*

Ta razlika med jezikoma je povezana z (relativno) prostim besednim redom v slovenščini v primerjavi s pretežno rigidnim stalnim besednim redom v angleščini. Herrity (2000: 334) v slovenščini opisuje besedni red povedek–osebek kot zatrditev obstoja in relevantnosti novega referenta, ki nato tipično prevzame funkcijo teme v naslednji povedi. V angleščini to preprosto ni možno: da lahko ustvarimo želeno informacijsko strukturo, se moramo zateči k bivanjski strukturi z *there* (prim. Rojko 1998: 66). Nekateri avtorji (npr. Quirk idr. 1985; Breivik 1989; Klinar 1998) med bivanjske zgradbe v angleščini štejejo tudi stavke brez *there*, če je na prvem mestu namesto osebk drug element in bi stavek lahko vključeval *there*,

² Zanimiva je raziskava Kunst-Gnamuš (1989), ki ugotavlja, da govorci slovenščine v primerih, kjer prihaja do sovpadanja različnih sklonskih oblik (npr. *Tigra sta ubila človeka*), začetno mesto v stavku povezujejo z osebkovno vlogo.

³ Do zanimivih odmikov in sprememb na ravni besednega reda oz. členitve po aktualnosti pride tudi pri prevajanju drugih tipov stavkov, npr. polstavkov iz angleščine (npr. Milojević Sheppard 1992), kot tudi iz francoščine v slovenščino (npr. Mezeg 2020, 2021).

npr. *In the garden (there) was a sundial* (Quirk idr. 1985: 1410). Na drugi strani imamo tudi nekatere, sicer manj številne slovničarje (npr. McNally 2011), ki pojmujejo bivanjske zgradbe strogo kot kombinacijo *there* + glagol *be* in izključujejo primere z drugimi glagoli, npr. *There exist a number of similar medieval crosses in different parts of the country* (Quirk idr. 1985: 1408). Zelo znana je Milsarkova (1974) klasifikacija bivanjskih stavkov, ki jih deli na ontološke (»gole«, to je brez razširitve in izražajo samo obstoj), krajevne (imajo razširitev, ki izraža lokacijo v prostoru ali času), opisne (z deležniško, deležijsko ali pridevniško razširitvijo) in glagolske (z drugim glagolom namesto *be*).

V dosedanjih angleško-slovenskih kontrastivnih raziskavah se je veliko omenjalo vprašanje glagola. Klinar (1996: 193) kot ključno razliko vidi samostalniško usmerjenost angleščine v primerjavi z bolj glagolsko usmerjeno slovenščino in meni, da angleščina rada »uporablja samostalnike, kjer ima slovenščina raje pridevnike, glagole ali (idiomatske) zveze.« Kot tipično tako vidi ustreznico med pomenom angleškega samostalnika in vzporednega slovenskega glagola (Klinar 1996: 170):

[2a] *Everyone is pleased to see the emergence of new self-governing nations in Africa.*

[2b] *Vsi se veselimo, ko vidimo, da v Afriki nastajajo nove neodvisne države.*

Bivanjski stavki so vsekakor primer strukture, kjer angleščina tipično nagradi veliko količino informacij v okvir samostalniške besedne zveze, ki sledi glagolu in je po vsebini pravi oziroma psihološki osebek, pogosto z dodatnimi razširitvami, vendar ni samoumevno, da jo bo v slovenskem prevodu nadomestilo glagolsko izražanje. Kroflič (1994) analizira bivanjske stavke v poljudnoznanstvenih besedilih in na podlagi 250 angleških stavkov in njihovih slovenskih prevodov ter 250 slovenskih stavkov in njihovih angleških prevodov pride do zaključka, da pri prevajanju iz angleščine v slovenščino res pogosto prihaja do prevodnega premika, saj je v dveh od treh primerov (88 proti 44) glagol *be* preveden z drugim glagolom in ne z *biti*, čeprav je po drugi strani med originalnimi slovenskimi primeri takšnih z glagolom *biti* več kot vseh tistih z drugimi glagoli skupaj (77 proti 73). Ob tem je vredno izpostaviti, da so slovenski prevodi angleških bivanjskih stavkov v tej raziskavi vzeti iz samo treh del in da sta več kot dve tretjini prevodov delo iste prevajalke.

Hipotezo o samostalniškosti angleščine in glagolskosti slovenščine prek analize bivanjskih stavkov v namenskem korpusu petih angleških književnih del in njihovih slovenskih prevodov preverja Kavalir (2018). Rezultati nakazujejo, da slovenščina v primerjavi z angleščino na splošno daje prednost bolj uravnoteženi razporeditvi informacij v stavku. Razčlemba prevodov angleških bivanjskih stavkov z ozirom na prevodne premike, kot so sprememba stavčnega vzorca, izbira glagola in ohranjanje osebkov, kaže na ključno razliko med jezikoma: medtem ko se v angleščini rado dogaja, da se velika količina informacij zgošča v posamezni

skladenjski enoti, predvsem v samostalniški zvezi (od tod ideja o samostalniškosti), so slovenski stavčni vzorci načeloma bolj naklonjeni enakomerni porazdelitvi pomena v stavku in v različnih stavčnih členih, kamor sodijo – poleg drugih – tudi glagolske zgradbe. Čeprav gre za literarna besedila, kjer bi morda pričakovali še več poudarka na bogatem besedišču, je v primerjavi z raziskavo Kroflič (1994) glagol *be* preveden z drugim glagolom (in ne *biti*) veliko manj pogosto, le v približno 40 % primerov.

S pričujočim prispevkom želimo natančneje pogledati dogajanje na tem področju in razširiti raziskavo Kavalir (2018), tako da bo analizirano gradivo zajemalo več različnih prevajalcev in omogočilo vsaj grobo primerjavo skozi čas.

Metodologija

Tabela 1 prikazuje izbrano gradivo v namenskem korpusu. Iz vsakega od osmih izbranih književnih del je analiziranih prvih 25 primerov bivanjskih stavkov z *there* (vključeni so primeri z drugimi glagoli namesto *be*, ne pa tudi primeri, kjer bi bivanjski *there* lahko bil prisoten, a ga dejansko ni). Dela so bila izbrana na takšen način, da se vsak avtor in vsak prevajalec pojavi samo enkrat; da si letnice izida izvirnika, kot tudi prevoda, sledijo približno na 10 let; da so zastopana različna angleška govorna področja in da sta tako med avtorji kot med prevajalci zastopana oba spola.

Angleški naslov	Avtor	Država avtorja	Leto izida	Slovenski naslov	Prevajalec	Leto izida
<i>The Narrow Road to the Deep North</i>	Richard Flanagan	Avstralija	2013	<i>Ozka pot globoko do severa</i>	Leonora Flis	2017
<i>The Curious Incident of the Dog in the Night-Time</i>	Mark Haddon	Velika Britanija	2003	<i>Skrivnostni primer ali Kdo je umoril psa</i>	Vasja Cerar	2004
<i>Postmortem</i>	Patricia D. Cornwell	ZDA	1990	<i>Obdukcija</i>	Boris Jukić	1998
<i>The Handmaid's Tale</i>	Margaret Atwood	Kanada	1985	<i>Deklina zgodba</i>	Miriam Drev	1990
<i>Burger's Daughter</i>	Nadine Gordimer	Južnoafriška republika	1979	<i>Burgerjeva hči</i>	Janko Moder	1987
<i>Slaughterhouse-Five</i>	Kurt Vonnegut	ZDA	1969	<i>Klavnica pet</i>	Branko Gradišnik	1980
<i>Things Fall Apart</i>	Chinua Achebe	Nigerija	1958	<i>Okonkvo</i>	Branko Avsenak	1964
<i>Animal Farm</i>	George Orwell	Velika Britanija	1945	<i>Živalska farma</i>	Boris Grabnar	1970

Tabela 1: Pregled gradiva za raziskavo

Glede na raziskovalno vprašanje so izvirni angleški bivanjski stavki analizirani glede na to, ali vsebujejo razširitev in kakšnega tipa je, pri čemer šteje kot razširitev vse, razen jedra in levih prilastkov stavčne zveze psihološkega osebk. Kot razširitev šteje torej vse dodatno gradivo, ne glede na mesto v stavku, tako da bi *on one point* analizirali enako v stavku *On one point there was general agreement* in *There was general agreement on one point*. Prevodne ustreznice so analizirane v okviru naslednjih kategorij:

- ali izvirnik vsebuje glagol *be* ali drug glagol;
- ali je ohranjena stavčna struktura oziroma ali je (po smislu) ohranjen osebek bivanjskega stavka;
- ali je, kjer je osebek ohranjen, glagol preveden ali nadomeščen.

Prevodni premiki glede na tip bivanjskega stavka

Od 200 analiziranih primerov trije vsebujejo drug glagol in ne glagola *be*. V vseh treh primerih je stavčna struktura ohranjena in glagol preveden z leksikalno ustreznico, na primer:

[3a] *There remains a mirror; on the hall wall.*

[3b] *Preostane še stensko ogledalo na hodniku.*

Stavčna struktura z istim osebkom (po smislu) je ohranjena v 132 primerih (66 %), spremenjena pa v preostali tretjini primerov; v enem primeru je celotna poved preprosto izpuščena, kar kaže na spregled. Poleg treh primerov drugih glagolov je v 129 primerih z ohranjeno stavčno strukturo uporabljen glagol *be*, od tega je v 78 primerih (60 %) preveden z glagolom *biti* in v 51 primerih (40 %) z drugim glagolom; skupno je v slovenskih prevodih z ohranjeno stavčno strukturo glagol *biti* prisoten v 59 % in drugi glagoli v 41 %. Ti rezultati se zelo dobro ujemajo z rezultati raziskave Kavalir (2018) na pol manjšem vzorcu literarnih primerov⁴ in hkrati nekoliko odstopajo od razmerja med glagolom *biti* in drugimi glagoli v izvirnih slovenskih stavkih v poljudnoznanstvenih besedilih, ki so bili v raziskavi Kroflič (1994) prevedeni z angleško bivanjsko strukturo (51 % *biti*, 49 % drugi glagoli skupno).

Če najprej pogledamo, kako (in ali sploh) se razlikujejo slovenski prevodi v odvisnosti od strukturnih značilnosti angleškega izvirnika, je najprej opazno, da kar 144 od 200 primerov angleških bivanjskih struktur vključuje razširitev, 56 primerov pa je tako imenovanih golih bivanjskih stavkov. Glede na sistemske razlike med angleščino in slovenščino bi lahko pričakovali, da bo pri golih bivanjskih stavkih več prevodov s spremenjeno stavčno strukturo kot v primeru [4] in manj prevodov brez strukturnih sprememb kot v primeru [5]:

[4a] *There hadn't been much publicity.*

[4b] *Zadeve niso ne vem koliko oglašali.*

⁴ Del gradiva (60 primerov) se pojavlja v obeh raziskavah.

[5a] *There was a policewoman and a policeman.*

[5b] *Bila sta policaj in policajka.*

Čprav primerjava v tabelah 2 in 3 pokaže, da pri golih bivanjskih stavkih nekoliko pogostejše prihaja do spremembe stavčne strukture oz. zamenjave osebkov in nekoliko manjkrat do prevajanja z drugim glagolom (samo za primere z glagolom *be* in ohranjeno stavčno strukturo v prevodu), razlika ni statistično značilna ($p < 0,05$).

	Ohranjena stavčna struktura (osebek)	Spremenjena stavčna struktura (osebek)	Skupaj
Goli bivanjski stavki	34 (62 %)	21 (38 %)	55
Bivanjski stavki z razširitvijo	98 (68 %)	46 (32 %)	144
Skupaj	132	67	199

Tabela 2: Spremembe stavčne strukture glede na tip bivanjskega stavka

	Prevod z glagolom <i>biti</i>	Prevod z drugim glagolom	Skupaj
Goli bivanjski stavki	21 (62 %)	13 (38 %)	34
Bivanjski stavki z razširitvijo	57 (60 %)	38 (40 %)	95
Skupaj	78	51	129

Tabela 3: Prevajanje glagola *be* glede na tip bivanjskega stavka

Narava in izvor uporabljenega glagola

Glede na Klinarjevo (1996: 170) tezo o vzporednicah med angleškimi samostalniki in slovenskimi glagoli je smiselno pogledati, kakšne vrste glagoli so uporabljeni kot prevod glagola *be*, kadar ni uporabljen glagol *biti*, in od kod izvirajo. Med primeri, ko je ohranjen isti (psihološki) osebek, se za zelo hvaležne izkažejo opisni bivanjski stavki (po Milsarkovi (1974) kategorizaciji) z deležniško ali deležijsko razširitvijo, saj je slednja odličen vir za nadomestni glagol v slovenskem prevodu ([6]), podobno pa velja, če psihološkemu osebkui sledi oziralni odvisnik ([7]). V teh primerih ne moremo trditi, da bi bila slovenščina »bolj glagolska« od angleščine, saj samostalniški koncepti ostajajo samostalniški, pravzaprav se pri prevodu samo izpusti bivanjska struktura *there + be*.

[6a] */.../ and there were no longer so many left to carry the mantle for the POWs.*

[6b] */.../ poleg tega pa ni ostalo več veliko tistih, ki so imeli status nekdanih vojnih ujetnikov.*

[7a] *And there were the occasional letters that had been coming to the house all her life.*

[7b] *In potem so ji skoz vse življenje tu pa tam prihajala pisma v hišo.*

Vsekakor se najdejo tudi primeri, ko glagol v slovenskem prevodu izvira iz samostalnika/samostalniške zveze ali kake druge prvine izvirnika, vendar jih je relativno malo. Med 132 primeri, ki načeloma ohranjajo isti osebek, najdemo dva takšna primera, enega z delitvijo psihološkega osebk ([8]) in drugega z uporabo protipomenskosti skupaj z zanikanjem ([9]):

[8a] *There were only four dissentients /.../*

[8b] *Samo štirje so glasovali proti /.../*

[9a] *And even if there are people still in existence they will not see it /.../*

[9b] *Pa tudi če ljudje še ne bodo izumrli, tega nihče ne bo videl /.../*

Pri primerih, ko se osebek ne ohrani, pogosto ni mogoče vzpostaviti ekvivalence glagola s kakšno prvino izvirnika ([10]),⁵ zanje pa je značilna pogosta zamenjava izvirnega neživega psihološkega osebk z živo osebo. To se zgodi zlasti v primerih, ko razširitev vsebuje primerno navezovanje (na primer *her* v primeru [11]), pogosto pa se ustrezen referent pritegne iz širšega sobesedila ([10]) ali pa gre za generično rabo v prvi, drugi ali tretji osebi (takšen je primer [12]). Pri tem je zanimivo, da je sam osebek običajno izpuščen in razviden le iz glagolske oblike. Glagol je nato smiselno dodan, npr. glagol svojine *imeti*, ki po smislu nadomešča svojilni zaimek v primeru [11]. Prav glagol *imeti* je zelo pogost tudi sicer, na primer v oslavljenem ali modaliziranem pomenu ([12]).

[10a] *They can hit us, there's Scriptural precedent.*

[10b] *Udarci so dovoljeni, lahko bi se sklicevala na Svete spise.*

[11a] *From the side parting of her hair there was a strand that twirled counter to the lie of the rest /.../*

[11b] *Pri stranski preči je imela viher, ki ji je vrtinčil lase v nasprotno smer /.../*

[12a] *But now there was DNA profiling /.../*

[12b] *Zdaj imamo analizo DNK /.../*

Tudi v primerih, ko osebek ni ohranjen, glagol večkrat izvira iz razširitve v angleškem stavku: čeprav se spremeni stavčna vloga posameznih prvin, stavek ohranja vse sestavine z izjemo strukture *there + be*:

[13a] *There was an iron twig with two iron lovebirds perched upon it.*

[13b] *Na železni vejici sta čepeli železni papigici.*

⁵ V prvem delu povedi [10] je zanimiva uporaba ravno nasprotne strategije od tiste, ki jo opaža Klinar (1996), saj je za stavek v angleščini značilno glagolsko izražanje, v slovenščini pa pride do posamostaljenja.

Med 67 primeri, kjer osebek ni ohranjen, je skupno devet primerov, ko slovenski glagol izvira iz angleškega samostalnika, na primer:

[14a] /.../ *and there was a scattering of the glitter over her cut gown as well.*

[14b] /.../ *prav tako so bile iskrice raztresene po razparani halji.*

[15a] *There hadn't been much publicity.*

[15b] *Zadeve niso ne vem koliko oglašali.*

Podobno kot v raziskavi Kavalir (2018) sta ključni strategiji pri nadomeščanju glagola *be* z drugim glagolom, ki sam po sebi ne izvira iz angleškega besedila, dve. Na eni strani imamo (približne) sopomenke glagola *biti* skupaj z začetno ali končno dovršnimi variantami (npr. *obstajati*, *ostati*, *preostati*, *nastati*, *zgoditi se*, *priti do*, *pokazati se*; primer [16]), pogosto v oslavljeni ali ekspresivni rabi (npr. *stati*, *najti se*, *tičati*; primer [17]).

[16a] *And sometimes the slicer is not working fast enough but the bread keeps coming and there is a blockage.*

[16b] *Včasih se rezalnik pokvari in ustavi, kruh pa še kar naprej prihaja po tekočem traku in pride do zastoja.*

[17a] *Near the gateway there are some lanterns /.../*

[17b] *V bližini prehoda stoji nekaj svetilk /.../*

Na drugi strani so glagoli, ki se po vsebini navezujejo na pomen samostalnika v vlogi osebkov in pogosto z njim tvorijo kolokacijo. Kot potrjuje vpogled v korpus Gigafida 2.0,⁶ sta takšna primera [18] in [19]; seveda pa je veliko tudi primerov, ko gre za pomensko kombinacijo, ki sicer v jeziku ni zelo pogosta (na primer [20]).

[18a] *Then there was perfect silence.*

[18b] *Zatem je zavladal molk.*

[19a] */.../ there was a loud report accompanied by the wail of his wives and children.*

[19b] */.../ razlegel se je grom in vreščanje žena in otrok.*

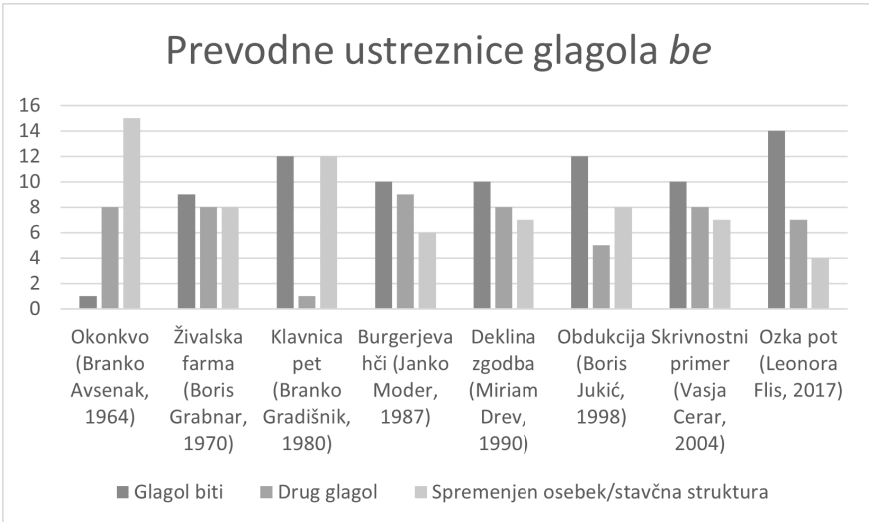
[20a] *There was old sex in the room and loneliness /.../*

[20b] *Prostor je bil prežet s spolnostjo in osamelostjo /.../*

⁶ Iskanje v okolici 5 levo, 5 desno da naslednje rezultate: *zavladati* kot kolokacija besede *molk* – logDice = 7,153; LL = 1.488,718; MI³ = 23,650; *razleči* kot kolokacija besede *grom* – logDice = 5,936; LL = 120,359; MI³ = 17,422.

Razlike med deli, prevajalci in obdobji

Glede na postavljena raziskovalna vprašanja je zanimivo pogledati, kako se delež posameznih prevajalskih strategij razlikuje glede na posamezno delo, prevajalca in obdobje, ko je bil pripravljen prevod, pri čemer teh kategorij na načelni ravni ni mogoče ločiti med sabo, saj bi za to potrebovali večji vzorec.

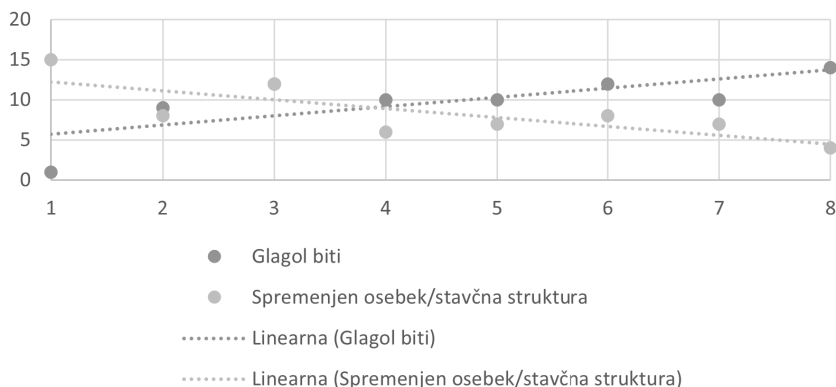

Slika 1: Prevodne ustreznice glagola *be*

Kot kažeta sliki 1 in 2, so razlike v prisotnosti posameznih kategorij velike, lahko pa vendarle zasledimo nekaj trendov. Opazna je postopno manjša raba povsem spremenjenih stavčnih struktur. Te so posebno pogoste v najzgodnejšem od obravnavanih prevodov iz leta 1964, ki se mestoma približa tako imenovanemu prostemu prevodu; morda lahko to pripišemo splošnemu premiku v prevajalskih strategijah od ciljno k izhodiščno usmerjenemu prevodu oziroma od podomačevanja k potujčevanju (prim. Kearns 2011). Tudi znotraj te kategorije so opazne razlike v tem, do kakšne mere je stavčna struktura spremenjena, od primerov, ko se spremeni tudi pomen ([21]), do takšnih, kjer gre za spremembo osebkca brez večjih pomenskih premikov ([22]).

- [21a] *The contest began with boys of fifteen or sixteen. There were only three such boys in each team.*
- [21b] *Dvoboj so pričeli fantje petnajstih in šestnajstih let, po trije v vsaki skupini.*
- [22a] *After that he couldn't sleep, and there were noises in his head.*
- [22b] *Posihmal ni mogel spati in v glavi je slišal glasove.*

Trendni črti rabe glagola *biti* in spremembe stavčne strukture

Slika 2: Trend rabe glagola *biti* in spreminjanja stavčne strukture (linearna regresija)

Po drugi strani je iz slik 1 in 2 opazen trend, da se s časom viša delež prevodov z glagolom *biti*. Tu se pojavlja vprašanje, ali gre za drugo plat iste medalje, da se torej prevajalci bolj držijo struktur, ki so prisotne v izvirniku – zvestoba slogu avtorja – ali pa tu ne gre toliko za spremembo prevajalske strategije kot za dejansko jezikovno spremembo in so zgradbe z glagolom *biti* postale na splošno sprejemljivejše, morda tudi pod vplivom angleščine.

Posebno zanimiv primer predstavlja slovenski prevod dela *Things Fall Apart*, ki je bil najprej objavljen leta 1964 z naslovom *Okonkvo*, leta 2007 pa je bil ponovno izdan pod novim naslovom *Razpad*. Čeprav je v poznejši izdaji (označeni v kolofonu kot »dopolnjeni ponatis prevoda iz leta 1964«) naveden isti prevajalec, je prevod marsikje spremenjen. Med 25 primeri bivanjskih stavkov, ki so zajeti v raziskavo, sta v primerjavi z zgodnejšo izdajo ([23b] in [24b]) dva prevoda iz leta 2007 ([23c] in [24c]) strukturno bistveno drugačna, in sicer prav v smislu večje zvestobe izvirniku in rabi glagola *biti*.⁷

[23a] *He did not inherit a barn from his father. There was no barn to inherit.*

[23b] *Po očetu ni podedoval skednja, ker ga pač ni imel.*

[23c] *Po očetu ni podedoval kašče. Nobene kašče namreč ni bilo.*

[24a] *The contest began with boys of fifteen or sixteen. There were only three such boys in each team.*

[24b] *Dvoboj so pričeli fantje petnajstih in šestnajstih let, po trije v vsaki skupini.*

[24c] *Dvoboj so pričeli fantje petnajstih in šestnajstih let, v vsaki skupini so bili le trije.*

⁷ Dodana je tudi manjkajoča poved, ki v prvem objavljenem prevodu ni prevedena, prav tako z ohranjeno stavčno strukturo in glagolom *biti*.

Po prevajanju glagola *be* z drugim glagolom (ne *biti*) v slovenščini izstopa prevod *Klavnice* pet iz leta 1980 z enim samim zgledom, medtem ko imata časovno najbližji izdaji iz let 1970 in 1987 veliko večji delež te prevajalske strategije; potrebna bi bila dodatna raziskava, da bi lahko ugotovili, ali gre za vpliv individualnega sloga prevajalca ali pa so morda na delu drugi dejavniki.

Zaključek

Predstavljeni rezultati ne pritrjujejo tezi o značilnem glagolskem izražanju v slovenščini v primerjavi s samostalniškostjo angleščine. Medtem ko je res, da je v angleških bivanjskih stavkih pomenska vsebina nakopičena v samostalniški zvezi psihološkega osebka, se pokaže, da pri prevodnih premikih, kjer se pojavljajo, ključni proces ni preoblikovanje samostalnikov v glagole, temveč nadomeščanje neživih osebkov z živimi in pa nadomeščanje glagola *biti* s sorodnimi glagoli ali z glagoli, ki so idiomatsko povezani z bližnjimi samostalniki. Primerjava skozi čas nakazuje, da obe strategiji, spreminjanje osebka in glagola, nekoliko izgubljata na pomenu in da dajejo sodobnejši prevodi pogostejše prednost ohranjanju izvirnega osebka in glagola *biti*.

Navedene ugotovitve odpirajo številna nova vprašanja. Trende spreminjanja prevajalskih strategij bi bilo smiselno preveriti na večjem namenskem vzorcu, na primer z vključitvijo manjšega števila časovno razmejenih obdobj ter več prevodov in prevajalcev v posameznem obdobju. Ker se raziskava osredotoča zgolj na leposlovje, bi bilo zanimivo opraviti podobno analizo prevodov neleposlovnih besedil. Čeprav bi pričakovali, da bo pri prevajanju leposlovja v večji meri prihajalo do prevodnih premikov kot pri stvarni literaturi, primerjava z edino doslej opravljeno raziskavo poljudnoznanstvenih besedil (Kroflič 1994) namreč presenetljivo nakazuje nasprotno.

Ne glede na predstavljene trende rezultati kažejo, da je spreminjanje osebka in nadomeščanje glagola *biti* z drugimi glagoli pomembna prevajalska strategija, zato je zanimivo vprašanje, kaj je razlog za to. Opravljena raziskava kaže, da pri prevajanju tu ne gre za pretvarjanje samostalniških oblik v glagolske, temveč se pogosto v prevajalskem postopku glagoli preprosto dodajajo, pri čemer v enem delu (približki glagola *biti*) ne prispevajo veliko k pomenu stavka, v drugem delu pa prinašajo dodatne pomene in tvorijo idiomatske besedne zveze. V prvem primeru se postavlja vprašanje, kaj je razlog za to preferenco – ali gre morda za glasovno podobo stavka oziroma za tematsko–rematsko razporeditev informacij – in v drugem, ali gre s prevodoslovnega vidika za upravičeno strategijo, saj bi kljub drugačnim tipološkim značilnostim angleščine avtor lahko v izvirnik vključil drug glagol ali dodatne idiomatske elemente, pa se za to ni odločil.

Viri

- Achebe, Chinua, 1964: *Okonkvo*. Maribor: Obzorja. Prev. Branko Avsenak.
- Achebe, Chinua, 1994 [1958]: *Things Fall Apart*. New York: Anchor.
- Achebe, Chinua, 2007: *Razpad*. Ljubljana: Založba /*cf. Prev. Branko Avsenak.
- Atwood, Margaret, 1990: *Deklina zgodba*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. Miriam Drev.
- Atwood, Margaret, 2010 [1985]: *The Handmaid's Tale*. London: Vintage.
- Cornwell, Patricia D., 1991: *Postmortem*. New York: Avon.
- Cornwell, Patricia D., 1998: *Obdukcijska*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. Boris Jukić.
- European Parliament Proceedings Parallel Corpus 1996–2011 EUROPARL7: <https://www.statmt.org/europarl/>. (Dostop 5. 4. 2021.)
- Flanagan, Richard, 2013: *The Narrow Road to the Deep North*. London: Vintage.
- Flanagan, Richard, 2017: *Ozka pot globoko do severa*. Ljubljana: Beletrina. Prev. Leonora Flis.
- Gordimer, Nadine, 1987: *Burgerjeva hči*. Maribor: Obzorja. Prev. Janko Moder.
- Gordimer, Nadine, 2000 [1979]: *Burger's Daughter*. London: Bloomsbury.
- Haddon, Mark, 2004 [2003]: *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time*. London: Vintage.
- Haddon, Mark, 2004: *Skrivnostni primer ali Kdo je umoril psa*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. Vasja Cerar.
- Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 5. 4. 2021.)
- Orwell, George, 1951 [1945]: *Animal Farm*. London: Penguin.
- Orwell, George, 1982: *Živalska farma*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije. Prev. Boris Grabnar.
- Vonnegut, Kurt, 1980: *Klavnica pet*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. Branko Gradišnik.
- Vonnegut, Kurt, 2009 [1969]: *Slaughterhouse-Five*. New York: Dial Press.

Literatura

- Breivik, Leiv Egil, 1989: On the causes of syntactic change in English. Breivik, Leiv Egil in Jahr, Ernst Håkon (ur.): *Language Change: Contributions to the Study of Its Causes*. Berlin: Mouton de Gruyter. 29–70.
- Firbas, Jan, 1992: *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haiman, John, 1974: *Targets and Syntactic Change*. Haag: Mouton.
- Halliday, Michael A. K., in Matthiessen, Christian M. I. M., 2013: *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. London, New York: Routledge.

- Herrity, Peter, 2000: *Slovene: A Comprehensive Grammar*. London, New York: Routledge.
- Kavalir, Monika, 2018: Redistributing meaning: Translating English existential sentences into Slovene. Sicherl, Eva (ur.): *V družbi z jezikom in gorami: Zbornik ob jubileju Stanka Klinarja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 109–121.
- Kearns, John, 2011: Strategies. Baker, Mona in Malmkjær, Kirsten (ur.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, New York: Routledge. 282–285.
- Klinar, Stanko, 1996: Samostalniškost angleščine v primeri s slovenščino = (Noun-oriented tendency in English). Klinar, Stanko (ur.): *Prispevki k tehniki prevajanja iz slovenščine v angleščino: Teorija in praksa slovensko-angleške kontrastivne analize*. Radovljica: Didakta. 149–193.
- Klinar, Stanko, 1998: O angleških eksistencialnih (bivanjskih) stavkih. *Mostovi* 32/1. 6–18.
- Koehn, Philipp, 2005: *EUROPARL: A parallel corpus for statistical machine translation*. Machine Translation Summit. 79–86.
- Kroflič, Darja, 1994: *Existential sentences in English and their translation into Slovene*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kunst-Gnamuš, Olga, 1989: Težave s stavčnočlenskim razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih razlik. *Jezik in slovstvo* 35/1–2. 15–24.
- Limon, David, 2002: Word order in Slovene and English. *Mostovi* 36/1. 45–52.
- Limon, David, 2015: Slovene and English word order from a translation perspective. Schlamberger Brezar, Mojca, Limon, David in Gruntar Jermol, Ada (ur.): *Contrastive Analysis in Discourse Studies and Translation = Analyse Contrastive de Discours et Traduction = Kontrastive Diskursanalyse und Translation*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 46–66.
- Mathesius, Vilém, in Vachek, Josef, 1975: *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*. Haag: De Gruyter Mouton.
- McNally, Louise, 2011: Existential Sentences. Maienborn, Claudia, Klaus von Heusinger in Portner, Paul (ur.): *Semantics*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter. 1829–1848.
- Mezeg, Adriana, 2020: Definicija polstavka in njegova raba v sodobni prevodni slovenščini (na gradivu prevodov iz francoščine). *Slavistična revija* 68/2. 265–282.
- Mezeg, Adriana, 2021: L'apposition en français et en slovène: de la théorie à l'usage. *Vestnik za tuje jezike* 13/1. 51–65. DOI: 10.4312/vestnik.13.51-65.
- Milojević Sheppard, Milena, 1992: Polstavki v angleščini in slovenščini. *Vestnik* 26/1–2. 224–237.
- Milsark, Gary Lee, 1974: *Existential sentences in English*. Doktorsko delo. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Perlmutter, David M., 1971: *Deep and Surface Structure Constraints in Syntax*. New York: Holt.
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech in Svartvik, Jan, 1985: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London, New York: Longman.
- Rojko, Neža, 1998: *Tipi angleških bivanjskih stavkov in njihovi ustrezniki v slovenščini*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Žele, Andreja, 2018: O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 59–73.

Translation shifts in existential sentences: On the nominal nature of English and verbal nature of Slovene

English existential sentences exhibit a tendency to condense information within the noun phrase, i.e. the (psychological) subject (*There is/are X*). Slovene, on the other hand, is supposed to be verb-oriented instead, even though such claims have not as yet been sufficiently empirically supported. The paper looks at translation shifts that occur when English existential sentences are translated into Slovene, to verify the hypothesis about the nominal nature of English vs. verbal nature Slovene, including in a temporal dimension. Syntactic and lexical changes are analysed across 200 examples of existential sentences from eight literary works (originally published between 1945 and 2013). The results indicate that the most common strategy is to keep the same clausal structure and (psychological) subject together with the verb *be*, and that the characteristics of the original English clause (whether it contains an expansion or not) are not particularly relevant. The key processes turn out to be replacing inanimate subjects with animate ones and replacing the verb *be* with similar verbs or with verbs that have an idiomatic link to an adjacent noun. Comparison across time suggests that the strategies of changing the subject and the verb are increasingly less important. The contrastive English-Slovene analysis of existential sentences thus reveals additional insights into the syntactic properties of the two languages and into the changing translation practices.

Keywords: English, existential sentences, contrastive linguistics, Slovene, translation

MATURA

DOGODEK V MESTU GOGI IN MODEL NOVE DRAME¹

V spomin Ladu Kralju

Razprava se ukvarja z eno temeljnih dilem, ki jih vedno znova sproža dramatika Slavka Gruma, še posebej *Dogodek v mestu Gogi*, in je povezana z njeno večplastnostjo, skorajda že parataktičnostjo. Prav zaradi te lastnosti tako literarna kot gledališka zgodovina vedno znova nihata med označitvami, kot so ekspresionizem, dekadenca, simbolizem, moderna ... Pokazati poskuša, kako se specifika te nove drame in novega koncepta gledališča ter umetnosti nasploh razkrijejo prav skozi sopostavitvev *Dogodka v mestu Gogi* s pretežno sočasnimi, delno pa tudi predčasnimi ali kasnejšimi estetskimi revolucijami zgodovinskih in delno tudi neoavantgard ter modernizma in neomodernizma dvajsetega stoletja. Na ta način se ob prebiranju in primerjavi s sodobniki in nasledniki izriše (med)mrežni zemljevid tega nadvse zanimivega literarnega dela, ki je podobno kot futuristične, dadaistične, absurdistične, nadrealistične in ekspresionistične sinteze, igre in včasih že antiigre problematiziralo temeljno tematsko preokupacijo dvajsetega stoletja: krizo novodobnega subjekta v z Nietzschejem proklamiranim svetu kot odsotnosti boga. Grumov opus je bil tako, podobno kot tisti ekspresionistov, ob tem pa Kosovelovih dramskih fragmentov in Mrakove *Obločnice* ter Delakove *Kače na nebesnem svodu* heterogen. Različne avantgardne taktike, ki so se predčasno, sočasno ali kasneje razvile v evropski in ameriški modernistični dramatik in prozi prve polovice dvajsetega stoletja, so med seboj stopale v dialog in zanimiva razmerja. Pri tem se znotraj Grumovega opusa najbolj približa nekaterim modernističnim ali avantgardnim postopkom prav *Dogodek v mestu Gogi*.

Ključne besede: nova drama, ekspresionizem, simbolizem, zgodovinska avantgarda, Slavko Grum

¹ Razprava je nastala v sklopu raziskovalnega programa št. P6-0376, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

V času zgodovinskih avantgard, ki je tudi v slovenskem prostoru dezintegriral »klasično pisanje« in ga postopno nadomeščal z modernimi pisavami, je prav Slavko Grum z *Dogodkom v mestu Gogi* predstavljal veliko uganko, ki so jo sodobniki (predvsem Vidmar, Ocvirk, Borko in Šest) sicer razumeli, aдекватno pa so jo začeli teoretizirati in zgodoviniti šele v času neomodernizma sedemdesetih let prejšnjega stoletja do danes. Najbolj dosleden in pronicljiv je bil pri tem urednik njegovih zbranih del dr. Lado Kralj, ki mu s hvaležnostjo in občudovanjem posvečamo pričujočo razpravo.

Tudi Grum je v svoji dramatiki sledil postulatam, ki jih je zapisal Srečko Kosovel: »Moderni pesnik razdira formo, da pride do živega neposrednega življenja« (Kosovel 1977, 3: 740). Tako je tudi najvplivnejši slovenski ekspresionistični in avantgardni dramatik leta 1929 v intervjuju za časopis *Slovenski narod* izrekel pripombo o Aleksandru Tairovu, ki odraža njegovo in avantgardno idejo drame:

Ruski režiser Tairov je bil prvi na Dunaju, ki je stare igre uprizoril s tovrstno moderno scenografijo. Tairovova scenografija je takšna, da bi bila primerna za sodobno igro, vendar on takšne igre nima – medtem ko jaz imam igro, a nimam režiserja. (Grum 1976, 1: 427.)

Pri tem je imel v mislih dva pojavi: svojo igro *Dogodek v mestu Gogi*, zelo izvirno ekspresionistično igro, ki je leta 1930 prejela nagrado jugoslovanskega ministrstva za prosveto v Beogradu, eno od največkrat uprizorjenih slovenskih iger dvajsetega stoletja. In režijski koncept in tehniko, ki ju je z navdušenjem opazoval, ko se je udeležil dunajske predstavitve Tairovega Komornega gledališča in njihove znamenite uprizoritve Wildeove *Salomé*.

Zdravnik Grum je igro *Dogodek v mestu Gogi* napisal v letih 1928 in 1929 ali morda celo dve leti prej. Igra je bila objavljena leta 1930 in prvič uprizorjena leta 1931 v Slovenskem narodnem gledališču v Mariboru, kmalu zatem pa tudi v Ljubljani. Spada med avantgardne igre »medvojnega obdobja« (tj. med prvo in drugo svetovno vojno), pri njenem nastanku pa so imele pomembno vlogo avantgardne gledališke in znanstvene revolucije. To je lahko podlaga za začetno razumevanje igre. Igra je bila verjetno najvplivnejša nova drama tega obdobja. Kot je zapisal Lado Kralj: nastala je zaradi nekaterih srednjeevropskih in nekoliko provincialnih avstrijskih in slovenskih odmevov tega obdobja:

/.../ dvajsetih let in charlestonske mode, ki se je izražala v glasbi, plesu, oblekah flapper in skodranih laseh pri ženskah; tablica Ouija kot vizitka spiritualističnih, teozofskih in okultnih sekt z zloglasno Madame Blavatsky na čelu; nova spolna svoboda in ženska emancipacija; psihoanaliza ali, natančneje, svetovanje Sigmunda Freuda v konvencionalnem stanovanju srednjega razreda, vendar še vedno precej utesnjenem, na Bergstrasse 19 blizu dunajskega Donavskega kanala /.../ zasvojenost z narkotiki /.../ psihoza samomorov z zadušitvijo s plinom, požiranjem vžigalnih konic in skoki z mostov; ruska oktobrska revolucija in grožnja boljše vizma, vzpon fašizma in nacizma ter črne srajce, rjave srajce ... (Kralj 2007: 89–90.)

Grum, študent medicine na Dunaju, je veliko časa posvetil požiranju knjig in umetniških del: Henrik Ibsen, Maurice Maeterlinck, August Strindberg, Arthur Schnitzler, Lev Tolstoj. In nemške ekspresionistične dramatike, med njimi Georga Kaiserja, dunajskega slikarja in pisatelja Oskarja Kokoschko (najverjetneje ga je navdušil s svojim natančnim preučevanjem histeričnega in neizprosne boja med spoloma, pa tudi z zelo inovativnimi novimi dramskimi postopki). Zdi se, da se Grumova kratka proza in igre včasih navezujejo tudi na koncept iger Luigija Pirandella, ki poudarjajo probleme identitete.

Vplivi so torej precej heterogeni, verjetno najbolj očitno pa je na samo zasnovo Grumove poetike v *Dogodku* vplival Strindberg in to celo z nekaterimi naturalističnimi elementi, ob tem pa predvsem s simbolističnimi postopki. Prevzel je predvsem Strindbergovo povezovanje zločina in krivde z erotiko ter z erotičnimi dogodki v preteklosti (resničnimi ali namišljeni), opozarjanje na dejstvo, da tako rekoč ne obstaja jasna meja med resničnostjo in sanjami, in da se represivni vidik človeškega značaja velikokrat izraža v sanjah, prav erotika pa je polje, znotraj katerega se najbolj očitno dogaja represija.

Hkrati pa je bil Grum tipičen predstavnik tretje generacije slovenskih avantgardistov, ki je delovala v času, ki sovпада z ekspresionizmom, začenši s prvo svetovno vojno in z zaključkom v začetku tridesetih let. Ekspresionistične igre njegovih sodobnikov Ivana Preglja, Stanka Majcna, Franceta Bevka, Mirana Jarca so ekspresionistične tehnike združevale s tehnikami socialnega realizma in gibanja Neue Sachlichkeit, nove stvarnosti ali nove objektivnosti, njihova tema pa je bila zelo pogosto vojna, nižji sloji in razosebljena človeška skupnost, iz katere naj bi se rodil ekspresionistični novi človek. Ekspresionizem se je v slovenskem prostoru združeval s poetično dramo (Miran Jarc), pri Ivanu Mraku tudi z drugimi precej radikalnimi postfuturističnimi tehnikami in temo avantgardne revolucije duha.

Slovenske in druge jugoslovanske avantgarde tistega časa so same sebe videle kot del evropske in svetovne kulturne scene ter razvijale specifične sloge in ideologije, ki so kritizirali zahodnoevropsko prevlado, npr. tržaški konstruktivizem in zenitizem. Čeprav lahko Gruma štejemo za naslednika in sodobnika avantgard Micića, Vepoljanskega, Delaka, Černigoja, Marija Kogoja, pa tudi kritičnih levičarskih pisateljev, kot je Miroslav Krleža, čigar prve igre so bile prav tako ekspresionistične, je njegova estetika bolj lastna modernističnemu pristopu k formi, specifični montaži prizorov, izposojenih in predelanih iz različnih virov: od Zolajeve novele *Pour une nuit d'amour* (*Za noč ljubezni*) do Strindbergove *Gospodične Julije* in *Sonate strahov* (ki jo citirata in uprizarjata dva izmed protagonistov Grumovega *Dogodka v mestu Gogi*).

V obdobju, ko je zenitizem Ljubomirja Micića propagiral »balkanizacijo Evrope« ter trdil, da se kulturni napredek ne širi z Zahoda na Vzhod, temveč obratno, z Orienta na Okcident, se je Grum zanimal za modernistične umetniške postopke nove umetnosti na Zahodu in Vzhodu ter za freudovsko psihoanalizo in njene možnosti

uporabe na področjih dramatike in gledališča. Zanimali so ga tudi umetniški postopki filmskih avantgard od Ernsta Lubitscha, Friedricha Wilhelma Murnaua, Fritza Langa do Sergeja Eisensteina. Predvsem pa sta ga zanimala nova oblika in slog, ki ju je označil kot »infantilna«.

Začnimo z genezo in avtorjevimi namerami leta 1928, ko je začel snovati in pisati igro. »Trenutno si delam beležke za neko dramo, ki jo nameravam zgraditi v povsem svojevrstnem, infantilističnem štilu,« (Grum 1976, 1: 419–420) je zaupal Božidarju Borku in nadaljeval:

Drame pa nisem začel pisati iz kake nujnosti, temveč povsem iz enostavnega veselja do teatra. In hotel sem tvegati poizkus, napisati igro, ki more zadržati tudi današnjega trudnega, na sanjah tako zelo obubožanega človeka dve uri v gledališču, pridržati v gledališču človeka, ki sicer rajši pobega v kino in variete. (Grum 1976, 1: 448.)

Grumov namen je bil torej napisati igro, ki bo primerna za novi čas in novega, »trudnega«, »na sanjah obubožanega« človeka. Kaj točno je mislil s svojevrstnim, »infantilističnim štilom«, lahko le ugibamo. Gotovo pa je snoval igro, ki bo imela specifično, novatorsko obliko, s katero bo lahko primerno obdelal tematike, ki jih je obravnaval že v svoji kratki prozi. Na to opozarja tudi Lado Kralj, ko zapiše, da je bil *Dogodek* »verjetno edina slovenska drama v času med obema vojnama, ki se ji je posrečilo na osnovi razpadlega ekspresionizma zgraditi novo dramaturško formo, v skladu s podobnim razvojem sodobnega evropskega gledališča.« (Grum 1976, 1: 461.)

Vzore je iskal znotraj različnih medijev in gledaliških zvrsti, od gledališča, romana toka zavesti do filma. Božidarju Borku je tako tik pred premiero svoje igre, v »Razgovoru z dr. Slavkom Grumom« 19. septembra 1931, izpostavil: »V zadnjem času sem z velikim zanimanjem prečital Joyceovega *Ulyssesa*« (Grum 1976, 1: 450). Toda vzore in vzorce za novo tehniko svoje igre, ki bo črpala iz romanesknih vzorcev, je iskal precej širše od modernistične Joyceove proze, tudi pri Anatolu Francu, Hamsunu, ruski prozi in drugje.

Že njegovi sodobniki so opozarjali, da lahko njegovo literarno tehniko primerjamo z »romani notranjega monologa« (Borko), ob že omenjenem Joycu tudi s Proustom in Virginio Woolf. Vse to pelje v smeri modernistične pisave, kar je zagovarjal predvsem Borko, ki je med drugim tudi zapisal, da »Grum – kakor nekateri moderni pisatelji, n. pr. James Joyce, Virginia Woolf, Italo Svevo itd., izhaja iz trodimenzionalnega prostora in ne loči časa v ostro opredeljene enote ...« (Grum 1976, 1: 430–431). Druga smer, ki jo omenja tokrat znotraj dramske pisave, Borko, je tista Ferdinanda Brucknerja, ki uveljavlja novo pojmovanje odrskega prostora.

Kralj je ob primerjavi s Cankarjem izpostavil tudi nesporen vpliv nemškega ekspresionizma, ki je razviden iz »tehnične izvedbe drame in deloma tudi atmosfere« (Grum 1976, 1: 444). Osip Šest, ki je poskrbel za ljubljansko uprizoritev igre, je

Grumov univerzum v gledališkem listu povezal z grotesko in groteskno fantastiko E. T. A. Hoffmana, Villiers de l'Isle Adama, Gustava Meyrinka in Hannsa Heinza Ewersa (Grum 1976, 1: 446). Slednja dva je Grum kot svoja sodobnika tudi dobro poznal. Zadnji kritik ljubljanske uprizoritve, komparativist Anton Ocvirk, je (sicer kot negativno lastnost) izpostavil še dve temeljni komponenti Grumove poetike: »intelektualizem in psihiatrični scientizem«, ki sta po njegovem mnenju večkrat zasenčila »pesniško silo« (Grum 1976, 1: 459) ter dodal, da dejanja prebivalcev Goge spominjajo »vse bolj na zdravniške ordinacijske sobe, na blaznice in zavode za umobolne, kakor pa na eminentno pesniška spoznanja in oblikovanja.« (Grum 1976, 1: 459.)

Tudi kritični in strogi Josip Vidmar je leta 1930 po izidu knjige v *Ljubljanskem zvonu* podal za svoje standarde zelo pozitivno kritiko, zaključil jo je s skorajda preroškimi besedami ter poudaril novosti in daljnosežnosti Grumove poetike:

Ponavljam: Grumovo delo ni močno in veliko po svoji Človečnosti, ni povsem dognano niti ni resnično osebno. /.../ Toda navzlic tem zelo tehtnim ugovorom je treba delu priznati, da vsebuje dovolj živ privid in da posreduje dovolj smotreno, sodobno – groteskno in izvirno obdelano halucinacijo o demonu Erosu. Artistično je pomemben in zanimiv pojav v našem današnjem slovstvu. Poleg Preglja je Grum v objektivnih oblikah najodločnejši in najizrazitejši iskalec in stvaritelj novega sloga. Delo obehta dramatika, nekateri prizori pa tudi resničnega čarodeja, ki ji zadnji obraz – umešništva. (Vidmar 1930: 565.)

Vsi naštetih poskusi sočasnih literarnih in gledaliških kritikov in zgodovinarjev pričajo o tem, da so tako rekoč brez izjeme opazili posebnost in nenavadnost Grumove igre, da pa so jo estetsko in teatrološko-literarno teoretično le s težavo opisali in brali. To je prispevalo k dejstvu, da sprotni ocenjevalci prelomnosti Grumovega *Dogodka v mestu Gogi* zaradi pomanjkanja metodološkega aparata niso znali najbolje oceniti in tako igra ni bistveno vplivala na neposredni razvoj slovenske dramatike do druge svetovne vojne.

Tudi ko se je leta 1938 Ocvirk v *Ljubljanskem zvonu* pregledno lotil prikaza slovenske literature po prvi svetovni vojni v eseju »Pregled slovenske literature od leta 1918 do 1938«, se mu je zdela dramatika nasploh najbolj šibek člen slovenske literature, ki je tudi znotraj ekspresionizma »neizmerno manj uspel kakor v pesmi in prozi« saj »odrski element zahteva še več realnega vzdušja, še več dogajanja kakor druge pesniške vrste, zato je v njej vsaka abstrakcija neučinkovita« (Ocvirk 1938: 598). Modernistične Grumove prijeme je torej Ocvirk razumel kot napako v dramski strukturi, kot neučinkovito abstrakcijo. Pri tem pa se mu je zdel med vsemi ekspresionističnimi dramskimi deli najbolj učinkovit prav *Dogodek v mestu Gogi*, za katerega je »snov najel iz Zolaja, a jo svojstveno preobličil v slogu modernistične literarne smeri.« (Ocvirk 1938: 598.)

Tako je *Goga* zares močno vplivala šele na sodobno slovensko dramatiko, očitneje šele v času neomodernizma in kasnejšega postmodernizma šestdesetih,

sedemdesetih in osemdesetih let prejšnjega stoletja. Njegovo pojmovanje nove drame pa je verjetno še bolj povezano z gledališkimi inovacijami Tairova, njegove odmevne uprizoritve *Salomé*. Metodo Tairova, s katero je vertikalno razdelil oder (»vertikalna konstrukcija«) in s tem pridobil več prizorišč, na katerih je bilo mogoče hkrati predstaviti različne dramske prizore, je videl kot možno načelo za sodobno nearistotelsko dramaturško tehniko, pri kateri je uporabil pomembno scenografsko inovacijo simultanosti ali fragmentarnosti kot primerno tehniko za avantgardne igre. Povezal jo je z lastnim razumevanjem Freudove psihoanalitične tehnike, ki raziskuje področje sodobne dramatike in odpira uprizoritev delovanju nezavednega. Čeprav si je od Tairova izposodil tudi elemente pantomime, marionetnega giba in v manjši meri slapsticka ali klovnijadi, se je dobro zavedal, da je prelomnica v njegovi dramski tehniki posledica tako Tairovega kot Freudovega vpliva.

S pomočjo Freudove psihoanalize in ustrezno reinterpretacijo le-te za svoje potrebe je izumil dramski stroj, s katerim bi lahko zajel tudi svet, ki se nahaja onstran vsega, kar ni običajna zavestna dejavnost, se pravi svet fantazije, podzvesti, omame, niča in smrti. Pri tem ni uporabljal konkretnih psihoanalitičnih tehnik, ampak je izhajal primarno iz Freudovih *Predavanj za uvod v psihoanalizo*, sam pa – kot opozarja Lado Kralj – ni imel nobenega praktičnega ali tudi le informativnega poznavanja analitične terapevtske tehnike (Kralj 1987: 231). O reinterpretaciji psihoanalize za svojo dramatiko priča tudi sintagma »psihoanalitično sproščenj« kot principu razrešitve dramskega dejanja (Grum 1976, 1: 426). V spominih na svoja študijska leta na Dunaju je tako Grum zapisal:

Na moje psihološko gledanje je mogočno vplivala Freudova psihoanaliza, ki je imela svoje izhodišče na Dunaju in je bila prav v tistih povojnih letih v največjem razmahu. Moja razdvojena, nad življenjem razočarana duša je bila prav pripravna njiva za sprejem teh nauk. (Grum 1976, 2: 420.)

Drama o psihopatskem življenju v provincialnem mestu Goga je tako postala ena najbolj intrigantnih slovenskih dram. Z njo je Grum ustvaril specifično dramsko strukturo, s katero ni uspel zadostiti moralnim standardom niti liberalcev in levicarjev na eni strani niti katoličanov na drugi. Kot pravi Lado Kralj:

Grum se ni ukvarjal niti s spodbujanjem narodne osvoboditve niti s krščansko etiko. Po drugi svetovni vojni pa se je odnos do igre precej spremenil in *Dogodek v mestu Gogi* je – podobno kot *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* Ivana Cankarja – postal standardna negativna metafora v slovenščini, pričevanje o samouničevalnem potencialu v slovenski kolektivni zavesti in kot tak pomemben del nacionalne mitologije. (Kralj 2007: 67.)

Tako kot futuristične, dadaistične, absurdistične, nadrealistične in ekspresionistične sinteze, igre in včasih tudi antiigre: tudi Grumov *Dogodek v mestu Gogi* problematizira temeljno tematsko preokupacijo dvajsetega stoletja: krizo novega v svetu, ki ga zaznamuje odsotnost boga. V enem od intervjujev (kako značilno za njegov

čas, kar vse prepogosto pozabljamo) je Grum to situacijo opisal z naslednjo mislijo: »Moderne drame končujejo z nerešenimi konflikti, pustje gledalca z dvomom in trpljenjem v srcu, ga ne odrešijo. Zato je Maeterlinck napisal, da je nemogoče ustvariti dramo, odkar smo izgubili boga.« (Grum 1976, 1: 426.)

Grum nam v svojem *Dogodku v mestu Gogi* ponuja lastno različico ekspresionistične drame s specifično sinkretično mešanico simbolizma in psihoanalize, in sicer psihoanalitično nadgradnjo, zgrajeno na simbolističnem temelju, ki ga opisuje kot »magični krog poletov iz zavesti«. Lado Kralj trdi:

Ta krog zajema snov iz realnega življenja; znotraj njega je manjši krog – »zavestna resničnost« –, ki prejema žarke ali duhovno energijo od zunaj in daleč visoko, s skrajnega roba sveta onkraj, iz »sevalne točke zavesti«. (Kralj 2007: 94.)

Za njegove like (kot za številne ekspresionistične junake, med drugim Tollerjevega Hinkemanna) realno postane neznosno. Kralj tako govori o »zavestni resničnosti (egu, duši), /ki/ prečka življenjski krog na eni od petih obodnih točk: sanje (sanjarjenje, umetnost, religija); omamljanje (alkohol, droge); bolezen (nevroza, zločin); smrt (samomor) ali spanje. Zavestna resničnost prebije krog in se vrne k svojemu izvoru – v svet onkraj.« (Kralj 2007: 95.)

Kljub temu ne smemo pozabiti, da je bil *Dogodek v mestu Gogi* napisan leta 1929, ko je kralj Aleksander razpusil parlament, ukinil ustavo in se v prizadevanjih za jugoslovansko enotnost postavil za diktatorja. Etnične ali verske stranke in organizacije so bile prepovedane, opozicijski politiki pa aretirani. Grumove ekspresionistične igre ne moremo interpretirati, ne da bi jo povezali s političnimi okoliščinami jugoslovanske politične krize in krize demokracije, nove težnje nekaterih evropskih vlad po močnih izvršilnih organih in avtoritarnih režimih, ki so od Mussolinijevega prihoda na oblast leta 1922 ogrožali parlamentarizem.

Toda najgloblji vpliv je vseeno imel Freud: Grum je dramske taktike in tematike v igri povezal s Freudovo idejo in zapisal, da je v svoji drami postavil kot »odrešujoči princip / nadomestitev božanstva s psihoanalitičnim sproščanjem. Ljudi sem pokazal kot lutke podzavestnih sil, katerih se rešijo z izživetjem, kakor se nevrotik ozdravi z izpovedjo zdravniku in se potolaži in uteši grešnik pri izpovedi v cerkvi« (Grum 1976, 1: 426). Tako psihoanalitične lastnosti likov v *Dogodku v mestu Gogi* predstavljajo specifično »nadomestitev božanstva s psihoanalitičnim sproščanjem.« Grum je v svoji igri (podobno kot v kratkih zgodbah) ljudi prikazal kot lutke podzavestnih sil, od katerih se osvobodijo tako, da te sile v polnosti doživijo, tako kot se nevrotik ozdravi s svojo izpovedjo zdravniku.

Tairov je obnovil tridimenzionalno prizorišče, da bi ustvaril »nadrealistični«, ne-realistični model in tako statično gledališče simbolizma spremenil v dinamično, včasih skoraj kubistično gledališko sceno. Grum je bil navdušen nad tem izumom, ki ga je opisal z izrazom »vertikalna konstrukcija«. Dramaturgijo svoje nove igre

je namerno zgradil na način, ki je bil podoben Tairovovi delitvi odrskega tlora na več enot, ki jih je s pomočjo lesenega ali jeklenega ogródja ali tudi barvnih platen vertikalno razdelil na različne višine in geometrijske mase. Tako je zasnoval specifično dramaturgijo, pri kateri ni uporabljal osrednjega prostora, temveč večje število različno visokih odrskih prostorov ali igralnih površin, kar mu je omogočilo sočasno razvijanje dejanj različnih likov. Grumovi liki so se kot Tairovovi igralci mehanično premikali po členjenem prizorišču, kar je spominjalo na lutke. Ta princip lepo ponazarja tudi scenski osnutek Ivana Vavpotiča za prvo uprizoritev igre v ljubljanski drami v sezoni 1931/32 (gl. sliko 1).

Slika 1: S. Grum: *Dogodek v mestu Gogi* – scenski osnutek scenografa Ivana Vavpotiča, Drama Narodnega gledališča v Ljubljani, 1931. Režija Osip Šest. Hrana Ikonoteka SLOGI – Gledališki muzej.

Tako Grum kot Tairov sta uporabljala nekatere simbolistične metode pisanja in uprizarjanja (Maeterlinck, E. G. Craig). Poleg tega je Grum v svojih dramaturških postopkih uporabljal scenska načela ruskega reformatorja režije in gledališča, pri čemer je poudarjal simultano in fragmentarno tehniko pisanja. Scenografija njegove igre kaže na bližino koncepta gledališkega prostora pri Tairovu:

V nekaterih sobah ni prednjih sten in je tako pogled vanje občinstvu popolnoma svoboden.

(...)

V stavbi poleg te prebivalci stlačeni v izbe druga vrh druge (...)

Vse prizorišče dojmi groteskno in neistinito, kakor hišice in figure v sejamski streljarni.

(Grum 1976, 1: 174.)

Vpliv Tairova na Grumovo dramaturgijo lahko primerjamo z vplivom, ki ga je imel Antoinov *Théâtre libre* na Ibsna. V obeh primerih je koncept prostora, ki sta ga avtorja izbrala kot sestavni del svoje nove dramaturgije, predstavljal veliko več kot le formalni postopek ali rešitev: prerasel je v specifično metonimijo sveta. Tako je kraj uprizoritve igre vplival na dramski prostor in njegovo dramaturško strukturo, kot je razvidno iz odrskih navodil prvega dejanja:

Vrata ostanejo odprta – ta prostor ni brez prednje stene, da bi se prosto videlo vanj – v sobi vznikne luč. Kdaj pa kdaj je opaziti v nadaljevanju skozi odprto vrat, da se prestopita po sobi njuni postavi. (Grum 1976, 1: 181.)

Zanimivo interpretacijo znotraj poskusov razumevanja Grumove dramatike v okviru sočasnega avantgardnega evropskega konteksta je leta 1932 prispeval Frank Wollman, ki je v širšem kontekstu češko-slovenskih in evropskih vplivov poudaril, da ima *Dogodek v mestu Gogi* simultano sceno že zdavnaj pred avstrijskim dramatikom Ferdinandom Brucknerjem, »na njej pa dobro dramo, najbrž boljšo od Brucknerjeve ‚Elizabete Angleške‘, kar zadeva psihoanalizo.«² Lado Kralj sicer opozarja, da je Wollmanova trditev netočna, saj je Bruckner simultano sceno vpeljal že v *Zločincih* leta 1928, kar pa ne negira povezanosti med dramatikama avstrijskega in slovenskega avtorja in bazenom poznega ekspresionizma in postopne geneze nove stvarnosti (Grum 1976, 1: 462).

Če počasi zaokrožimo: Ena temeljnih dilem, ki jih vedno znova sproža dramatika Slavka Gruma, je povezana z njeno večplastnostjo, skorajda že parataktičnostjo, zaradi katere tako literarna kot gledališka zgodovina vedno znova nihata med označitvami, kot so ekspresionizem, dekadenca, simbolizem, moderna ... Zato se specifična njegove nove drame in novega koncepta gledališča ter umetnosti nasploh razkrijejo prav, ko njegovo temeljno dramsko delo *Dogodek v mestu Gogi*, ki različne literarne taktike zvede na hibridno, a izjemno novatorsko poetiko, primerjamo s pretežno sočasnimi, delno pa tudi predčasnimi ali kasnejšimi estetskimi revolucijami od ekspresionizma, ruske avantgarde do modernistične drame.

Na ta način se ob prebiranju in primerjavi s sodobniki in nasledniki izriše (med) mrežni zemljevid tega nadvse zanimivega literarnega dela, ki je podobno kot futuristične, dadaistične, absurdistične, nadrealistične in ekspresionistične sinteze, igre in včasih že antiigre problematiziralo temeljno tematsko preokupacijo dvajsetega stoletja: krizo novodobnega subjekta v z Nietzschejem proklamiranim svetu kot odsotnosti boga, ki ga Slavko Grum v enem svojih intervjujev – kako tipično za njegov čas, na kar prevečkrat pozabljamo – ubesedi takole: »Zato je Maeterlinck napisal, da je nemogoče ustvariti dramo, odkar smo izgubili boga.« (Grum 1976, 1: 426.)

² Povzetek Wollmanovega članka O češkoslovaško - jugoslovenskih kulturnih stikih, ki ga je avtor objavil v češkoslovaško-jugoslovenski reviji v Pragi, je izšel v rubriki Kulturni pregled častnika *Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko* (10. 3. 1932), letnik 13, številka 59. str. 3.

V razpravi »Od Preglja do Gruma (Slovenska ekspresionistična dramatika)« brez dvoma največji poznavalec Grumovega dela Lado Kralj med drugim zapiše trditev, ki je nesporna: »simbolizem in dekadenca se v Cankarju in Župančiču nista povsem izživila in še naprej sta pronicala v slovensko literaturo, včasih celo v še bolj radikalni, dotlej na Slovenskem neznani obliki« (Kralj 1999a: 1). Naš preliminarni zaključek se torej glasi, da je tudi za Grumov opus (podobno kot opus drugih t. i. ekspresionistov Majcna, Preglja, Jarca, Bevka ... kot tudi sopotnikov, npr. Kosovelovih pred kratkim odkritih dramskih poskusih in Mrakove *Obločnice* ter Delakove *Kače na nebesnem svodu*) značilna heterogenost literarnih taktik, ki med seboj stopajo v dialog in zanimiva razmerja: simbolizma, ekspresionizma, dekadence, moderne, zametkov modernizma in pa avantgardnih tehnik, kot so se predčasno, sočasno ali kasneje razvile v evropski in ameriški modernistični dramatiki in prozi prve polovice dvajsetega stoletja. Pri tem se znotraj Grumovega opusa najbolj približa nekaterim modernističnim ali avantgardnim postopkom prav *Dogodek v mestu Gogi*.

Da je bil Grum fasciniran z zgodovinsko avantgardo in da je želel na ruševinah starega graditi novo dramsko paradigmo, priča tudi naslednja izjava v intervjuju v *Slovenskem narodu* leta 1929: »Rus Tairov je na Dunaju prvi vpriporil stare drame s tako moderno scenerijo. Tairov ima torej sceno, ki bi odgovarjala moderni drami, pa nima take drame, jaz imam pa tekst brez režiserja« (Grum 1976, 1: 427). Kot opozarja Lado Kralj v razpravi *Drama in prostor*, je Grum koncept prostora, ki ga je videl aprila leta 1925, ko si je na Dunaju ogledal *Salomo* Tairova, videl kot novo, zmagovito gledališko konvencijo, jo sprejel in uporabil na telesu drame: »Učinkovala je na dramatikovo pisavo in brž ko se to zgodi, ne gre več samo za prostor, temveč za dramatikov svet, za metonimijo obstoječega. Grum se je prav dobro zavedal, da se je preobrat v njegovi dramski tehniki zgodil pod vplivom Tairova.« (Kralj 1998: 77.)

Toda hkrati je za svojo dramo skonstruiral novo strukturo, jo zgradil »kot mozaik iz posameznih slik«, kot novo dramo za novega človeka, o katerem je zapisal, da »nima svojega teatra«. Ker je bil prepričan, da pisatelji njegovega časa niso razumeli svojega časa, je sam stremel k temu, da bi izumil novo dramo za novo gledališče. Specifična oblika drame, ki jo je izumil, je sicer izhajala in nam priključuje v spomin različne možne heterogene spodbude, npr. avtorje, kot so Witkiewicz, Gombrowicz, Harms, Vvedenski, Pirandello, Bruckner, Brecht ... Toda ta drama ni bila le ekspresionistična, ampak tako rekoč neponovljiv, sicer hibridni model, ki se je izjemno približal dramskemu modernizmu. Toda ta modernizem oziroma avantgardizem je paradoksalno v veliki meri izhajal iz Strindbergove pozne, simbolistične in delno že protoekspresionistične paradigme, na kar opozarja tudi Kralj, ko zapiše:

/Grumove/ mladostne drame pripadajo literarni smeri simbolizma in *Trudni zastori* bi lahko celo veljali za šolski primer simbolizma v slovenski dramatiki. /.../ *Dogodek v mestu Gogi* pa to obzorje močno presega in je že zavezan ekspresionizmu oz. širše, avantgardizmu. Premik v poetiko avantgardizma se je zgodil ob stiku s poznim Strindbergom ...« (Kralj 1999a: 17.)

Fabula in siže *Dogodka v mestu Gogi* sta bila tako posebna in nenavadna, celo tuja za slovenski prostor, da ta ni zares zaznal njene pomembnosti, zato njegova dramaturgija, ki jo je izumil, na žalost ni bistveno vplivala na sočasno slovensko dramatiko in gledališče, vse dokler je niso odkrile kritične generacije modernistov po drugi svetovni vojni. S tem je Grum do neke mere delil usodo ostalih avantgardnih poskusov z dramo, Ivana Mraka, Ferda Delaka in zaenkrat še precej neraziskanih poskusov z dramo Srečka Kosovela.³

Viri

Grum, Slavko, 1976: *Zbrano delo* 1, 2. Uredil Lado Kralj. Ljubljana: DZS.

Grum, Slavko, 2007: *An Event in the Town of Goga*. Translated by Nikolai Jeffs and Rawley Graw. Ljubljana: Litterae Slovenicae.

Literatura

Komelj, Miklavž, 2019: Predgovor. Kosovel, Srečko, 2019: *Vsem naj bom neznan: neobjavljeni del zapuščine*. Knjiga 1. Izbral in uredil Miklavž Komelj. Novo mesto: Goga. 13–54.

Kosovel, Srečko, 1977: *Zbrano delo* 3. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: DZS.

Kosovel, Srečko, 2019: *Vsem naj bom neznan: neobjavljeni del zapuščine*. Knjiga 1 in knjiga 2. Izbral in uredil Miklavž Komelj. Novo mesto: Goga.

Kralj, Lado, 1987: Kje stoji mesto Goga? Slavko Grum: *Goga, čudovito mesto: Dogodek v mestu Gogi, proza, pisma*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 189–241.

Kralj, Lado, 1998: Drama in prostor. *Primerjalna književnost* 21/2. 75–96.

Kralj, Lado, 1999a: Od Preglja do Gruma. *Slavistična revija* 47/1. 1–22.

Kralj, Lado, 2007: Afterward. Slavko Grum: *An event in the town of Goga*. Ljubljana: Litterae Slovenicae.

Ocvirk, Anton, 1938: Pregled slovenske literature od leta 1918 do 1938. *Ljubljanski zvon* 58/11. 459–599.

Vidmar, Josip, 1930: Slavko Grum: Dogodek v mestu Gogi; Igra v dveh dejanjih. *Ljubljanski zvon* 50/9. 562–565.

³ Na Kosovelove dramske fragmente je leta 2019 v spremni besedi k prvi knjigi *Kosovel, vsem naj bom neznan*, opozoril Miklavž Komelj. Izpostavil je dejstvo, da tudi pri očitno dokončanih rokopisih le s težavo lahko uporabimo opis drama: »z izjemo scensko dinamične drobne enodejanke Brez izhoda gre za dramske pesmi v verzih in v prozi (Smrt, Lepa Vida, pesnik in bankir, Mrtvi genij)« (Komelj 2019: 46). Nadaljnje analize bodo pokazale, ali gre res za dramske pesmi v verzih in v prozi ali za hibrid med različnimi vrstami in vrstami, ki ga najdemo v avantgardni in modernistični literaturi v prvih desetletjih XX. stoletja.

Seznam slik

Slika 1: Dogodek v mestu Gogi – scenski osnutek scenografa Ivana Vavpotiča. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ivan_Vavpoti%C4%8D_-_Scenski_osnutek_za_Dogodek_v_mestu_Gogi.jpg#/media/Slika:Ivan_Vavpoti%C4%8D_-_Scenski_osnutek_za_Dogodek_v_mestu_Gogi.jpg.

An Event in the Town of Goga and the Model for a New Drama

The essay deals with one of the fundamental dilemmas that Slavko Grum's plays, especially *An Event in the Town of Goga*, repeatedly raise, and it is connected with their multi-layered, almost paratactic character. It is precisely because of this characteristic that both literary and theatrical history oscillate between labels such as expressionism, decadence, symbolism, modernism, and so on. It attempts to show how the specifics of this new drama and the new concept of theatre and art in general are revealed precisely through the juxtaposition of *An Event in the Town of Goga* with the aesthetic revolutions of the historical and partly neo-avant-gardes, as well as of the modernism and neo-modernism of the twentieth century. In this way, when read and compared with contemporaries and successors, the (inter) media map of this highly interesting literary work emerges, which, like the Futurist, Dadaist, Absurdist, Surrealist and Expressionist syntheses, problematised the fundamental thematic preoccupation of the twentieth century: the crisis of the new-modern subject in the world proclaimed by Nietzsche with the absence of God. Grum's oeuvre was thus, like that of the Expressionists and, at the same time, of Kosovel's dramatic fragments, Mrak's *Obločnica*, and Delak's *The Serpent in the Sky's Dawn*, heterogeneous. The various avant-garde tactics that developed simultaneously in European and American modernist drama and prose of the first half of the twentieth century entered into dialogue and interesting relationships with each other, and it is *An Event in the Town of Goga* that comes closest to some modernist or avant-garde procedures within Grum's oeuvre.

Keywords: New Drama, Expressionism, Symbolism, historical avant-garde, Slavko Grum

INTERVJU

PREJEMNICA PRVEGA TOPORIŠIČEVEGA PRIZNANJA RED. PROF. DR. LIDIJA ARIZANKOVSKA

S prvo prejemnico Toporišičevega priznanja se je pogovarjala dr. Mojca Nidorfer.

Dr. Lidija Arizankovska je redna profesorica na Filološki fakulteti Blažeta Koneškega Univerze sv. Cirila in Metoda v Skopju, kjer predava zgodovino slovenskega jezika, dialektologijo slovenskega jezika, kontrastivno analizo makedonskega in slovenskega jezika, prevajanje iz slovenščine v makedonščino in obratno, tolmačenje iz makedonščine v slovenščino in obratno. Sodeluje pri izvajanju študijskih programov na univerzah v Sloveniji in v Avstriji na univerzi v Gradcu. Leta 1991 je opravila podiplomsko specializacijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pod mentorstvom prof. dr. Jožeta Toporišiča, leta 1996 je na matični fakulteti magistrirala na temo *Funkcionalna obremenitev podedovanih slovanskih pripon za nomina agentis v makedonskem in slovenskem jeziku (s posebnim poudarkom na priponi *-tel'b v ozadju izofunkcionalnih pripon)* ter leta 2001 doktorirala na temo *Iz semantike in skladnje del slovenskih in makedonskih členkov*. Z njenimi prizadevanji je bil leta 2003 na Filološki fakulteti univerze v Skopju akreditiran in redno poteka slovenistični študijski program, diplomanti lahko s študijem slovenistike nadaljujejo na magistrski in doktorski stopnji. Dr. Arizankovska se redno udeležuje mednarodnih znanstvenih srečanj v Sloveniji in po svetu, njena bibliografija pa obsega številne znanstvene prispevke v revijah in zbornikih, monografiji *Funkcionalno optovarovanje na nasledenite slovenski sufiksi za nomina agentis vo makedonskiot i vo slovenečkiot jazik (so poseben osvrt na sufiksot *-tel'b vrz fonot na izofunkcionalnite sufiksi)* (2001) in *Od semantikata i sintaksata na del*

od slovenečkite i makedonskite partikuli (2007) ter učbenika *Dijalektologija na slovenečkiot jazik na makedonski* (2011) in *Izbor od sodremenata slovenečka literatura vo prevod na makedonski jazik* (2011). Bila je predsednica organizacijskega odbora 3. makedonsko-slovenske znanstvene konference v Ohridu (2007) in urednica zbornika po konferenci (2009), predsednica organizacijskega odbora ob praznovanju 50-letnice študija slovenskega jezika na Filološki fakulteti Blažeta Koneskega leta 2010 in moderatorica okrogle mize z naslovom *Slovenistika in makedonistika – izkušnje, perspektive in ideje*. Je vrhunska prevajalka del slovenske književnosti, saj je med drugim v makedonski jezik prevedla osem romanov.

Najin pogovor bi začeli z najbolj aktualnim vprašanjem. V letošnjem letu ste postali prva prejemnica Toporišičevega priznanja, tj. novega priznanja na področju slovenistike, ki ga je v letu 2022 začela podeljevati Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko s Centrom za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Toporišičevo priznanje ste prejeli za izjemne raziskovalne in pedagoške dosežke na vseh stopnjah izobraževanja ter izkazano večdesetletno sodelovanje in krepitev sodelovanja med ustanovami oziroma posamezniki. Še na tem mestu iskrene čestitke. Za uvod v najin intervju bi vas zato najprej vprašala, kaj vam pomeni podeljeno Toporišičevo priznanje.

Najlepša hvala Univerzi v Ljubljani, Filozofski fakulteti, Oddelku za slovenistiko in Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Priznanje je zame velika čast, tako kot sem povedala na podelitvi. Da sem prav jaz tista, ki je prejela prvo Toporišičevo priznanje, in posebej zato, ker mi je priznanje podelila univerza, s katero sodelujem več kot 30 let. Srečna sem, ker je to potrditev mojega dela, ki ga opravljam z ljubeznijo, in da je nekdo to opazil. Pomeni mi spodbudo tudi za naprej.

Vaša poklicna pot je vse od 90. let dalje povezana s slovenščino in Slovenijo, pri tem pa je imel pomembno vlogo prav akademik Jože Toporišič. Kakšen je bil začetek te povezave, zakaj in kako je slovenščina postala vaše osrednje karierno področje?

Na Filološki fakulteti Univerze v Skopju sem zaposlena od leta 1990 in takrat se je začela tudi moja razvojna pot, povezana s slovenistiko. Na fakulteto sem bila sprejeta kot asistentka, mlajša raziskovalka. Študirala sem makedonski jezik in južnoslovanske jezike ter tudi druge slovanske jezike na slavistiki, saj sta to dva oddelka. Na slavistiki sem študirala poljski jezik in književnost, pa tudi ruščino in druge jezike. Ko sem začela s študijem, je bil študij toliko jezikov pravi izziv in tudi zelo zanimiv. Naključje je bilo, da je bil moj prvi izpit v prvem letniku prav iz slovenščine, in dobila sem desetko, kar je bila spodbuda za naprej. Slovenščina mi je bila vedno všeč in sem hvaležna, da sem imela možnost ostati na fakulteti. Potem je bila moja razvojna pot ves čas na relaciji Makedonija–Slovenija, kjer sem raziskovala za magistrsko nalogo in doktorsko delo, ves čas sem sodelovala s slovenisti.

Začetek in to, kar me je spodbujalo še naprej, je bil prav stik z akademikom Jožetom Toporišičem v letu 1991. To so bili posebni, nevarni časi, zgodila se je osamosvojitev Slovenije, razpad Jugoslavije. Tistega leta sem že predtem prejela štipendijo za bivanje v Sloveniji in specializacijo s področja slovenskega jezika. Spomnim se, da sem takrat razmišljala samo o svojem znanstvenem izpopolnjevanju, poleg tega je bilo v Makedoniji vse v redu. Začela se je vojna, jaz pa sem petega ali šestega oktobra prišla v Slovenijo, bil je zadnji let. Letališče Brnik ni bilo odprto, ampak sem se peljala do Celovca in potem z avtobusom do Ljubljane. Prav tako se ni dalo potovati nazaj z letalom, tako da sem do božiča delala, bila skoraj tudi brez telefonske zveze s svojo družino. Delala sem s profesorjem Toporišičem, še vedno se spomnim njegovega kabineta. Veljal je za bolj zadržanega človeka, vendar moram povedati, da sama nisem imela takih izkušenj, bil mi je prav naklonjen, verjetno so bili taki časi. Po drugi strani sem se res zanimala za slovenščino, spomnim se, da so se njegova predavanja začinjala 15 čez sedmo uro, se pravi, 15 minut pred začetkom ure. Čeprav mi na predavanja ni bilo treba hoditi, sem to hotela, saj sem morala izpopolnjevati svoje znanje. Profesor je bil iz starejše generacije, v kateri so bili resni, zadržani in zelo zahtevni profesorji, vendar me to ni motilo. Seveda pa sem imela željo iti domov, z avtobusom, s čimer je povezana tudi anekdota. Malo pred prihodom v Slovenijo, maja, sem se poročila in imela sem moža, ki je čakal doma. Tako sem se vračala pred novim letom domov, z avtobusom, ki je zaradi vojne peljal čez Madžarsko in v Srbijo do Niša, nato sem morala naprej še do Skopja. S sabo sem peljala eno veliko škatlo slovenskih knjig, med katerimi je bil tudi *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Enciklopedija slovenskega jezika*, ki mi jo podaril prof. Toporišič, in veliko drugega gradiva, saj takrat še ni bilo računalnikov, jaz pa sem veliko raziskovala, tudi na Inštitutu Frana Ramovša pri Slovenski akademiji znanost in umetnosti. Škatla je bila tako velika, da je nisem mogla niti nesti. Ko sem morala v Nišu zamenjati avtobus, sem prosila voznika, da jo prestavi. »Kaj pa je to?« je vprašal. »Knjige,« sem rekla. »Pa komu je sedaj do knjig, v vojnem stanju,« je odgovoril. Meni so bile kljub izrednemu stanju, ki je vladalo, pomembne te knjige. V Ljubljano sem se vrnila spet za drugi semester, ki je bil malo lažji, bolj sproščen, prav tako tudi življenje v Sloveniji in Ljubljani. Veliko je bilo dogodivščin, odlično sva sodelovala s profesorjem Toporišičem, to moram poudariti. In sem vesela, da sem vse to opravila, da ste sedaj v Sloveniji to opazili in sem prejemnica prav Toporišičevega priznanja.

Zagotovo bi bil tudi profesor Toporišič zelo zadovoljen z nami, ker vas je cenil, in bi potrdil to, kar smo odločili člani v okviru komisije za podelitev Toporišičevih priznanj. Začetek 90. let je prinesel velike družbene spremembe, sodelovanje je bilo oteženo. Leta 1991 smo naenkrat začeli živeti v različnih državah. Lahko malo razložite oz. pojasnite, kako se je sodelovanje spremenilo, postavilo v nove družbene okvire.

Vesela sem, da nam je uspelo obdržati sodelovanje, pri čemer je bilo ključno to, da sem leta 1991 prišla v Slovenijo. Profesor Toporišič je bil takrat predsednik Komisije za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah. In ko so mi ponudili

delovno mesto na fakulteti v Skopju, je bilo nujno, da naredim specializacijo. Vse to se je zgodilo še pred velikimi družbenimi spremembami. Nismo se zavedali, da bo prišlo do razpada, da bomo v različnih državah. Tako je bila pravilna odločitev, da pridem, saj se je tako dejansko lahko začel razvoj slovenistike v Skopju. Je bila pa potem slovenščina po letu 1991 uvedena kot tuji jezik, predtem je bila od leta 1959 lektorat in od 1976 kot obvezni predmet južnoslovanskega jezika na oddelku za makedonski jezik in južnoslovanske jezike. Možnost izbire slovenščine kot južnoslovanskega jezika je sicer ostala za vse, ki so študirali makedonski jezik ter makedonsko književnost in južnoslovanske književnosti. Kasneje je bilo veliko drugih sprememb, tako kot jih vedno prinašajo reorganizacije ter akreditacije predmetov in študijskih smeri.

Slovenščina kot drugi in tuji jezik se je kot posebno področje v začetku 90. let začela intenzivneje razvijati, prej razpršene dejavnosti so se leta 1991 na Oddelku za slovanske jezike in književnosti povezale v Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, dejavnosti so se z leti sistematizirale tudi na ravni slovenske države, več je bilo štipendij za Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, organizirana so bila srečanja učiteljev, nastajati so začela nova učna gradiva. Kako je bilo na začetku vašega dela – katera učna gradiva ste uporabljali, kako je bilo z metodiko poučevanja slovenščine v 90. letih?

Čisto na začetku sem začela s predavanji o slovenščini, to je bilo leta 1990, ko sem začela delati na univerzi. Istega leta je šla namreč kolegica, ki je učila slovenščino, v pokoj. Te razmere so me prisilile, da sem pripravljala predavanja in vaje iz slovenščine. V glavnem sem to delala kot jezikoslovka, za razliko od prejšnje profesorice, ki se je ukvarjala bolj s književnostjo. Ta usmeritev v jezikoslovje in slovnico je pomenila spremembo, in to še vedno delam. Tako študenti v prvem letniku dobijo dobro podlago za študij jezika. Na začetku smo uporabljali srbohrvaški učbenik, po katerem je delala tudi prejšnja profesorica, vendar sem iz njega takrat vzela v glavnem knjižna besedila, na katerih je bil označen naglas. Za makedonske študente je namreč zelo pomembno, da čimprej ugotovijo, kje ima slovenščina naglas. Uporabljali smo tudi učbenik Hermine Jug Kranjec, ki je bil odličen, besedila v njem so prav tako naglašena. Študenti imajo s tem veliko težav, zato ga tudi sedaj še vedno uporabljam, zlasti na začetku, v prvem semestru izkoristim to, kar je v učbeniku dobro, čeprav so besedila zastarela. Zdaj je seveda lažje delati, ker so na razpolago številni učbeniki, in čestitke Centru za slovenščino, ker je bilo tako veliko narejenega.

Sodelujem tudi v Svetu za makedonski jezik in moram reči, da so tudi pri tem delu slovenske izkušnje zelo dragocene, organizirala sem veliko gostovanj profesorjev iz Slovenije, znanstvenih srečanj ter kulturnih dogodkov. Gre za dragocene povezave in pomembno je, da ostane kontinuiteta v sodelovanju in pri razvoju.

Na Filološki fakulteti Blažeta Koneskega Univerze sv. Cirila in Metoda v Skopju izvajate diplomski in podiplomski študij slovenščine. Študenti začnejo

študij najpogosteje brez predznanja slovenščine, vendar hitro napredujejo zaradi bližine jezikov. Kakšna je njihova motivacija za študij jezikoslovja in prav slovenščine?

Predznanja slovenščine študenti ob vpisu najpogosteje nimajo, to tudi ni pogoj za vpis na študijski program. Zlasti veliko interesa je sedaj za izbirni predmet slovenščine in zdi se mi krasno, da si toliko študentov slovenščino izbere zato, ker jih zanima. Ne zaradi tega, da bi imeli še en dodatni predmet, še eno oceno vpisano v indeksu. Možnost izbire slovenščine imajo študenti na celi univerzi, čeprav so jo do sedaj v glavnem izbirali študenti na naši fakulteti. Ne samo tisti, ki študirajo makedonski jezik, makedonsko književnost ali južnoslovanske književnosti, ampak vsi, ki jim izbiri dovoljuje program. To možnost imajo npr. tudi tisti, ki se pripravljajo na poklic učitelja. Vsako leto se borim, da imajo pravico izbrati slovenščino, potem pa moramo vedno narediti tudi reklamo za vpis. Študenti se namreč ob vpisu v prvi letnik ne zavedajo možnosti, vpišejo se seveda na prvi diplomski jezik. Vsako leto se tudi bojim, koliko študentov se bo vpisalo, do sedaj jih je bilo veliko, vendar ne vem, kako bo z novoakreditiranimi programi. Ti so bili na novo postavljeni po nekih pravilih, ki smo se jih vsi, ki smo programe pripravljali, morali držati. V letošnjem študijskem letu se je na izbirni predmet slovenščine v prvem letniku vpisalo 26 študentov, žal pa se niso vpisali na študij. Do sedaj smo imeli namreč ciklični vpis na slovenščino, tj. vsako peto leto. Letos se je za študij prijavil samo en redni študent, vendar je vodstvo fakultete odločilo, da mora biti iz finančnih razlogov za izvedbo vpisanih najmanj pet študentov. To ni bil pogoj samo za slovenščino, ampak je veljalo tudi za ostale jezike. Seveda smo se učitelji pritoževali nad novimi pravili, ampak nismo nič dosegli. Študent mi je potem tudi pisal, saj ni hotel izbrati drugega študija kot slovenski jezik in književnost, res mi je bilo žal. Vendar smo morali vsi to sprejeti, celo na makedonščino je bilo vpisanih samo devet študentov. Tehnične, naravoslovne vede in računalništvo so vedno bolj aktualni, prav tako veliko študentov odhaja na študij v tujino, menda jih je tudi v Sloveniji letos kar 200.

Študij slovenščine se začne na začetni ravni, zato je veliko ur namenjenih pouku jezika, kar je dobra podlaga za kasnejše predmete iz prevajanja, zgodovine. Pou-darek je na jeziku, potem književnosti in kulturi, zato občasno izvajam tudi predavanja iz kulture. Včasih razmišljam, da skoraj bolj poznam slovensko kulturo kot makedonsko, vedno me je študijsko zanimala, in tudi ko prihajam z družino v Slovenijo na dopust, je zame poučno, ko vidim, kaj vse se je spremenilo. Tako da študenti dobijo odlično osnovo, k temu pripomorejo tudi štipendije, ki jim omogočajo bivanje ne samo na seminarjih in poletnih šolah, ampak lahko pridejo za cel semester v slovensko okolje. To močno prispeva k njihovemu znanju. In naj dodam, da so tisti, ki so končali študij in imajo diplomo iz slovenskega knjižnega jezika in književnosti, vsi zaposleni. Ni jih veliko, vendar dovolj za našo državo, nekateri od njih tudi prevajajo.

Kje se najpogosteje zaposlijo diplomanti slovenskega jezika in književnosti?

Trenutno je to prav poučevanje slovenščine, v glavnem na zasebnih šolah za poučevanje tujih jezikov. Seveda se zaposlujejo tudi v gospodarstvu, ker je veliko slovenskih podjetij, ki imajo predstavništvo v Makedoniji in potrebujejo delavce. Vse to povem tudi na predstavitvah študija slovenščine v maju, saj si študenti ob odločitvi za študij želijo neko varnost, da bodo dobili delo po zaključenem študiju.

Sodelujete tudi pri izvedbi dodiplomskih študijskih programov na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, izvedbi doktorskega študija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ter Univerzi na Primorskem v Kopru, večkrat ste bili gostujoča profesorica na univerzah v Sloveniji in tudi na univerzi v Gradcu. Katere predmete ste poučevali študente slovenistike in slavistike ter kakšen je bil pri tem strokovni izziv?

Sodelovala sem že pri vzpostavitvah študijskih programov na univerzah v Sloveniji, najintenzivneje v Mariboru, saj so na začetku potrebovali profesorje s habilitacijo, z nazivom. Še posebej, ko so ustanavljali drugo, tretjo stopnjo študija. Tudi na ljubljanski Filozofski fakulteti sem sodelovala, ko so začeli izvajati študijsko smer makedonščine. Kasneje sem v Mariboru sodelovala tudi pri izvedbi poučevanja makedonščine, ko je iz Pedagoške fakultete v Mariboru nastala Filozofska fakulteta. V Maribor je odšel moj sodelavec na Filološki fakulteti v Skopju in moj doktorant. Slovenščino je študiral kot drugi predmet, v Ljubljani je bil na študijskem gostovanju, tudi štipendist Ustanove patra Stanislava Škrabca. Takrat smo izkoristili vse možnosti, da je lahko prihajal v Slovenijo. V okviru študija v Skopju in številnih dodatnih projektov je pridobil dobro podlago. Nato so imeli v Mariboru potrebo, da odprejo lektorat makedonščine. Ponosna sem, ker sem sodelovala pri tem razvoju kot mentorica sodelavcu in pri kasnejši vzpostavitvi študija makedonistike, predavanjih in organizaciji študija. V Ljubljani sem večkrat gostovala, leta 2004, 2006, 2008, 2009, 2015 tudi na Pedagoški fakulteti ter leta 2004 in 2009 na Filozofski fakulteti v Mariboru. Z graško univerzo, z Inštitutom za slavistiko, pa smo v času, ko sem bila prodekanja na Filološki fakulteti v Skopju, podpisali sporazum o sodelovanju. Ko so prišli na obisk v Skopje, je bil v delegaciji tudi profesor Erich Prunč, s katerim sva se spoznala in videla večkrat v Sloveniji. Na začetku obiska se je začudil, da me vidi v okviru delegacije vodstva Filološke fakultete, saj je mislil, da delam v Sloveniji. V Gradcu sem večkrat predavala o makedonščini, posebej pa so prišli mnogi poslušat predavanja o primerjavah med južnoslovanskimi jeziki, slovenščino in makedonščino ter o prevajanju. Kasneje sem predavala tudi na slovenistiki v Gradcu, in sicer leta 2006, 2007 in 2010.

Leta 1996 ste na Filološki fakulteti v Skopju magistrirali na temo Funkcionalna obremenitev podedovanih slovanskih pripon za nomina agentis v makedonskem in slovenskem jeziku, leta 2001 je izšla tudi monografija *Funkcionalno optovarvanje na nasledenite slovenski sufiksi za nomina agentis vo makedonskiot i vo slovenečkiot jazik* (so poseben osvrt na sufiksot *-tel'6 vrz

fonot na izofunkcionalnite sufiksi) (2001). Potem ste se zelo temeljito posvetili področju semantike in skladnje, natančneje členkom, in leta 2001 doktorirali na kontrastivno temo *Iz semantike in skladnje del slovenskih in makedonskih členkov*, v letu 2007 pa je izšla tudi znanstvena monografija *Od semantikata i sintaksata na del od slovenečkite i makedonskite partikuli* (2007), ki je zelo pomemben vir za vse jezikoslovce, študente. Študij te teme, ki je v slovenskem jezikoslovju šele kasneje dobila več raziskav, je zahteval odlično poznavanje slovenskega jezika in jezikoslovja, vaše delo je bilo pionirsko na tem področju.

Nazadnje sem imela gostujoče predavanje prav o tej temi. Pri pripravljanju doktorske disertacije sem sodelovala s profesorico Ado Vidovič Muha, ki je bila članica komisije za oceno doktorske disertacije in tudi recenzentka monografije. Temo sem predstavljala na predavanju na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani leta 2009. Bilo je veliko zanimanja, tudi študenti so se zanimali za to temo. Predtem sem se pri magistrski nalogi odločila za temo iz besedotvorja, o katerem tudi za makedonščino ni bilo narejenih veliko raziskav. Obstaja sicer monografija iz besedotvorja, tema se mi je zdela zelo zanimiva in še vedno delam na tem področju. Sedaj imam v Skopju doktorantko, ki se ukvarja z besedotvornjem, somentorica sem tudi doktorantki na Univerzi na Primorskem. Takrat pa sem bila prva, ki sem delala na tem jezikoslovnem področju, na primerjalni temi med makedonščino in slovenščino. Celo leto sem najprej zbirala gradivo na Inštitutu za slovenski jezik na Akademiji in moram priznati, da sem imela toliko gradiva, da bi lahko takrat naredila doktorat ali celo dva. Potem ko sem pisala magistrsko nalogo, sem morala zožiti področje raziskovanja, zato sem izbrala to temo. Po opravljeni raziskavi sem se naveličala besedotvorja in ugotovila, da želim raziskovati drugo področje. Odločila sem se za členke, vendar sem morala posebej elaborirati svojo temo. V tistem času je bilo to zelo avantgardno, moram reči. Morala sem razlagati, da bi raziskovala členke s semantičnega in skladenjskega vidika in tako naprej. Moram priznati, da mi je celo hitreje šlo pri pisanju doktorske naloge, čeprav je bil velik izziv, ker sem imela zelo malo literature na voljo, malo nemške in angleške ter zelo malo makedonske in slovenske. Vendar sem zadovoljna, da sem to naredila, odprla možnosti tudi ostalim, in vidim, da zdaj prijavljajo te teme na znanstvene konference.

Kakšen pa je položaj slovenistike na univerzi v Skopju danes? Vsaka reakreditacija je zahteven proces, v času upada študentov na področjih humanistike, družboslovja, jezikoslovja se ovire ponavadi še zvišajo. Kako potekajo ti procesi pri vas v Skopju?

Za prvo vzpostavitev slovenistike je bil potreben habilitiran učitelj, kasneje je bil moj cilj, da bi dvignila raven slovenščine v smer bolj poglobljenega študija, in menim, da mi je uspelo. Leta 2003 je bil akreditiran triletni študijski program slovenskega jezika, se pravi slovenščina kot drugi diplomski študij, leta 2007 tudi štiriletni samostojni študijski program. Slovenski jezik se poučuje v okviru

ponujenih študijskih programov tudi na drugi stopnji študija, vključno s študijem konferenčnega tolmačenja, ter na tretji stopnji. V novi akreditaciji predvidevamo, da bo slovenščino možno študirati v osmih in šestih semestrih kot samostojni študij, v kombinaciji z drugim jezikom oziroma drugimi jeziki ter kot izbirni predmet. Slovenščina je del predmetov tudi na drugi stopnji jezikoslovnega študija ter doktorskega študija. Moj cilj vedno je bil razvijati slovenistiko, seznanjati študente z literaturo, jezikom, kulturo, prevajanjem in hkrati, da bi vse znanje lahko aplikativno uporabljali. V nekem obdobju sem zato učila tudi po 20 ur tedensko. Zato sedaj ne želim, da se program skrči, vendar skoraj vedno pride do zmanjševanja ur ob reorganizaciji, ker so že vnaprej postavljeni okviri za pripravo programov sedaj takšni, da se število ur zmanjšuje. Seveda se moramo prilagajati. Zanimivo je bilo slišati, ko sem se pogovarjala s profesorjem na Univerzi v Cambridgeu, da ima dva študenta in je zelo zadovoljen, da je tako, ker lahko z njima kakovostno dela. Tudi jaz se borim za to.

S svojimi študenti ste izjemni posredniki slovenske književnosti in kulture v Skopju ter tudi širše. Redno sodelujete z njimi pri projektih programa Slovenščina na tujih univerzah na Centru za slovenščino Svetovni dnevi – med drugim ste prevajali v makedonščino *Žepno slovenščino*, *Antologijo literature Ivana Cankarja* in slovenske dokumentarne filme. Študente vključujete v raziskovalno in prevajalsko delo. Kakšne so izkušnje s tem?

Zelo lepe izkušnje imam s tem. Sedaj sem v novi delovni skupini, ker so ti projekti odlična stvar, in upam, da bomo z njimi nadaljevali. S sodelovanjem v projektih študenti uporabljajo pridobljeno znanje, dobijo izkušnje, občutek, da nekam pripadajo, njihova imena so napisana na publikacijah. Redno pripravljamo tudi promocije, odlično sem vedno sodelovala tudi z veleposlaništvom Republike Slovenije v Skopju. Predzadnji veleposlanik Republike Slovenije je bil tudi avtor, pisatelj, z njim smo skupaj pripravljali predstavitve, nazadnje za *Antologijo literature Ivana Cankarja*, ki je nastala v okviru projekta Svetovni dnevi. Kot zanimivost lahko povem, da je profesor z naše fakultete zadnjo takšno promocijo vključil tudi v svojo biografijo ob upokojitvi. Vsekakor želimo s tem nadaljevati. Vesela sem tudi najinega dolgoletnega, zelo kakovostnega sodelovanja, čeprav sva daleč narazen, v Skopju in Ljubljani.

Ste tudi odlična književna prevajalka iz slovenščine v makedonščino, doslej ste prevedli kar osem romanov slovenske književnosti, med drugim dela avtorjev Vlada Žabota, Draga Jančarja, Maje Novak, tako ste posrednica slovenske književnosti v Severni Makedoniji. Slovensko književnost poznate tako s prevajalskega kot strokovnega vidika. Kakšen je vaš pogled na sodobno slovensko književnost in kakšna je recepcija slovenskih avtorjev v Severni Makedoniji?

Jezik živi s književnostjo, sta povezana, pri prevajanju književnosti gre po eni strani za uveljavljanje jezika in tudi, da bi povezali obe kulturi. Zaradi tega sem

se tudi sama lotila prevajanja. Ker predavam o načinih in strategijah prevajanja, skušam študentom še na ta način približati slovensko književnost. Preko prevajanja potekata učenje jezika in uporaba jezika. Predavam tako strokovni prevod kot tudi literarni prevod, predmet strokovnega prevoda je vključen tudi v novo akreditirane programe. Vedno sem rada brala literaturo, poznam jo, tudi slovensko, posebej sodobno slovensko književnost, in jo skušam predstaviti. Mislim, da se Makedonci zanimajo za slovensko književnost, zato so ti prevodi pomembni in potrebni. Name so se obrnile založbe, da bi prevajala, in čeprav je bilo časovno to zelo zahtevno, se mi je zdelo, da moram to narediti. Ob prevodih spoznaš, koliko znaš jezik, kako poznaš neko kulturo, potem pa je seveda tudi pomembno, da s prevodom omogočiš bralcem, da prevod sprejmejo. Izbor naredi založniška hiša, temu se moraš prilagoditi. Moram reči, da sem uživala, ko sem prevajala literaturo Vlada Žabota, ker je tudi moj prijatelj; takrat je bil predsednik Društva slovenskih pisateljev, jaz pa sem bila gostujoča profesorica na Forumu slovanskih kultur in sem imela možnost posvetiti se temu. Ko sem prevajala roman *Volčje noči*, je bila izziv v knjigi uporabljena religiozna terminologija, ki sem jo morala ustrezno prevesti. Potem sem prevajala roman Maje Novak *Karfanaum ali As killed*, v katerem je bila gradbeniška terminologija, sledil je nagrajeni roman Gabrijele Babnik *Sušna doba*. Ona je gostovala na mojem predavanju na Društvu slovenskih pisateljev leta 2015, ko smo prevod predstavljali, roman je bil izziv s skladenjskega vidika. Prevedla sem tudi roman *Zvenenje v glavi* Draga Jančarja, po katerem je bil posnet tudi film, ki je bil del enega od projektov, Svetovni dnevi slovenske literature na filmu. Takrat smo skupaj s študenti prevajali podnapise filmov, promocijo pa sem naredila na Filološki fakulteti v Skopju. V kulturnem centru Spominska hiša Matere Terezije v Skopju leta 2016 sem predstavila vse štiri romane – Vlada Žabota, Draga Jančarja, Maje Novak in Gabrijele Babnik. Ta predstavitev je bila posebej odmevna, izjemna, nanjo je prišel celo makedonski igralec, ki je igral v filmu *Zvenenje v glavi*. Zdaj zaradi pandemije koronavirusa ti dogodki manjkajo. Založniki si prizadevajo, da bi se več romanov prevajalo, tudi s kulturnega vidika. Nazadnje sem iz slovenščine prevajala otroško slikanico, v načrtu je delo Andreja Blatnika.

Alojzija Zupan Sosič: *A Theory of Narrative*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2022.

Dr Alojzija Zupan Sosič, Full Professor of Slovenian Literature at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana, is a renowned researcher in the field of Slovenian literature, especially narrative. Her scientific monograph entitled *A Theory of Narrative* is the fruit of twenty years of systematic research into a wide variety of narrative texts. It was written with the aim of furthering the understanding of narrative in literature. The author herself describes it as a cross between a scientific monograph and a professional manual, taking into account the latest knowledge in the field of literary studies. Although Alojzija Zupan Sosič's scientific monograph is based on a knowledge of Slovenian literary studies, it also takes into account numerous foreign theoretical works. Despite the in-depth scientific discourse, it is transparent and readable. With its precision and breadth, it definitely exceeds the narrower Slovenian framework and can appeal to both literary researchers and students abroad, as its insights reach into the European and global space. It is therefore logical that the book was translated into Croatian soon after its publication (*Teorija privijesti*, 2021, translated by Ksenija Premur). In autumn 2022, it was also translated into English (by Helena Biffio Zorko) and published by the prestigious

Cambridge Scholars Publishing House in London.¹

Since the original work is very extensive, comprising some 451 pages, the author and the publishing house decided to translate approximately half of the book, which has been condensed, updated and partially "adapted" for non-Slovenian readers in the process of preparation and translation. The English translation of the book is thus divided into three extensive parts and several chapters as well as an Introduction, which primarily illuminates the research area (theory, narratology, prose, narrative theory, narrative, narrative turn). This is followed by the first part, entitled Classical and Post-Classical Theory of Narrative. Classical narrative theory includes Russian formalism and structuralism, poststructuralism, semiotics and deconstruction, as well as postclassical cultural, cognitive, rhetorical and feminist narratology and gender narratology. While the classical theory of narrative emphasises intertextuality and breaks down the boundaries between literary and non-literary discourse, highlighting the multi-meaning of

¹ Since the book already received positive (Slovenian) responses when it was published in 2017, this review is intended for all other readers, especially foreign ones. It has therefore been translated into English in order to reach a wider readership.

the text and the validity of different interpretations, the post-classical theory of narrative emphasises the context, the text, the reader and the critic, and has a more interdisciplinary orientation. It is directed at the circumstances and consequences of different readings. A special chapter is dedicated to feminist narratology, which is part of the movement for political, social and economic gender equality. The chapter is divided into several theoretical approaches: the starting point, for example, S. Beauvoir, and later J. Kristeva, L. Irigaray, H. Cixous, G. Deleuze, etc. Like other narratologies, feminist narratology is derived from methodological pluralism, whereby it is constantly updated and examines story and discourse with the help of a gender perspective. It produces a gender-aware reading of narrative texts, focusing especially on the evaluation and canonisation the texts by female authors. In *A Theory of Narrative*, Zupan Sosič also includes a chapter on the narratology of genders, so-called gender studies, which brings a very current approach to literature research.

The continuation of the scientific monograph deals with the analysis of wording methods in narrative. In the section entitled *Storytelling as a Human Universality*, the author explains storytelling as a universal human activity that has been treated by many theories, from Croce, Barthes, Jameson, Lyotard, Prince, Herman, Abbott and Brooks, to Biti and Koron. She then focuses on the wording modes of the narrative, such as narration, description and transmission of speech and their mixing, while also taking into account the structure and purpose of the text. In the author's opinion, the term narration

includes several meanings, from mode and procedure to action, as it takes into account the procedural nature of narration and its reception circumstances. The author then explains the terms narrative and narratability, taking into account the findings of Fludernik and Kernev Štrajn. She also addresses the mimetic nature of the narrative, pointing out that mimeticity includes not only imitation, but also the creative shaping of the presented reality. In the chapter *Realism of Narratives*, she states that, in the nineteenth century, for instance, literature was also based on found notes, memoirs and diaries, which influenced the literary direction and the method and technique of writing, as well as the appearance of so-called ordinary subjects in the narrative, in a shift towards objectivity and natural causality. All of this enabled many new narrative processes and trends in twentieth-century literature (social realism, neorealism, postrealism, etc.). In the chapter entitled *Theory of Possible Worlds*, the author writes that, although fictional worlds are often analogous and similar to the real world, they are not an imitation of the real world, but instead represent autonomous worlds and various possibilities surrounding the world of reality, since the fictional world has been constructed by the author. In the continuation, entitled *Fictional Narratives*, the author states that every narrative is a state of fictional truth, but is connected to the real world in a complex way. Here she quotes Eco, who wrote about the "fictional contract": when the reader reads a fictional narrative, he or she "plays" as if participating in the real event. The reader feels empathy, which is conditioned by imaginative role-taking. Eco

also wrote about the fact that narratology deals with the signs by which a fictional text differs from a non-fictional one. Among the mentioned factors, the role of the narrator is most often reflected. Zupan Sosič also considers Abbot's conclusions from his *Introduction to Narrative* (2009). She further discusses digressions in the narrative, viz. deviations from linearity, such as moving away or turning aside from the narrative line: essayisation, lyricisation and scriptisation. The scientific monograph teaches us that essayisation is a process that already appeared at the beginning of the twentieth century with the advent of modernism. It introduced major changes to the traditional narrative, leading to the birth of modern narrative techniques and the emergence of the so-called modern novel. All distances to the narrative belong to the subjective colouring of the essay, humour, irony, parody and grotesque. According to Zupan Sosič, essay writing deepens the narrative and gives it meaning. This chapter is supplemented by examples from literary works, e.g., Mira Mihelič and Milan Kundera. The author goes on to discuss lyricisation, which means enriching the narrative structure with lyrical elements, replacing realistic conventions. Scenarios in the context of scriptisation, the introduction of dramatic elements into the narrative text, are also common.

The second, more extensive section in the present scientific monograph deals with description. This second mode of wording mostly dominates modernist texts, in which description and speech are the most important elements. In literary theory, the author draws attention to the contribution of Slawinski, who

wrote about the fact that, in the modern novel, the individual is no longer the most important part of reality, having given up his or her place to objects, which is why description can become the central part of storytelling precisely in the age of modernity. Slawinski built his theory as a denial of Barthes's theses. He strove for the "emancipation of description" and argued that description does not interfere with the semantics of the narrative, and that it is an important guide to the narrative. Zupan Sosič also explains the characteristics and differences between consensual, dispersed and developed description, focusing on transparent and puzzle-like description and supporting her findings with the examples of novels such as *The Tin Drum* by Gunther Grass and *Prišleki* (*Newcomers*) by Lojze Kovačič.

In the next, more comprehensive chapter, Zupan Sosič focuses on the mediation of speech, the role of which has only gained importance in narrative theory in recent decades (Biti, Fludernik, Thomas et al.). Representation of speech, that is, dialogue, monologue, inner monologue, stream of consciousness and experienced speech, increased significantly in modernism, and dialogues are important for the cohesion of the action structure. In this context, Zupan Sosič examines two dialogue novels: Philip Roth's *Deception* and *Da me je strah* (*That I'm afraid?*) by Maruša Krese.

In the continuation of her scientific monograph, Alojzija Zupan Sosič devotes herself to narrative elements: story and narrative, the beginning and end of the narrative, narrator, focalization, literary person, literary event, and literary time and space. In the section Story and

Narrative, she discusses the two-level conception of narrative. In this context, she considers intertextuality, which includes the reader's "weaving" of the current reading with all other readings interwoven in his or her reading memory and a certain cultural environment. This replenishment process, however, is never finished. She then analyses the elements of the narrative and, following Culler, draws attention to the so-called double logic of the narrative. The story is a precursor to narrative discourse, while at the same time emerging from it. This is followed by the definition of a framework narrative, examples of which can be found both in Boccaccio and Calvin, as well as in the Slovenian writer Tavčar.

Theoretical treatment of the beginnings and ends of narratives is rarer in literary studies, and it was the author of the present monograph who introduced them to Slovenian literary studies. The beginnings and ends of the narrative are indispensable in directing the reading narrative. At the same time, they belong to the so-called strong positions of the text, to which Zupan Sosič adds the title, the epigraph (motto), the subtitle, stylistic figures, proverbs, quotations and personal names. The beginning of the narrative can also be connected with the end, which often determines how we should understand the text as a whole (as discussed by Biti 1997; Prince 1987; Phelan 2007; Dillon 1980; Eco 1999, etc.). Furthermore, the preface can be both an extra-literary and an intra-fictional element, as it is part of the entire book (Lanser 1981), Genette (1997). There is also the so-called anti-beginning, when the reader is "thrown" into the action as a process, instead of

being introduced to it gradually, such as in the works *To the Lighthouse* and *Jacob's Room* by Woolf. According to Zupan Sosič, the title is the "text of the text", directing reading attention. Well-known examples are listed, such as the title *Ana Karenina*, which foreshadows the character's novel, the title *Beloved*, which is abstract, the title *Childhood*, which comments on the content, etc. In addition to the beginning, Zupan Sosič also devotes herself to the end of the narrative, which should be read as a conclusion, as the sum of the entire meaning, since it is supposed to "hide" the essence; although every narrative has an end, not every narrative has its own conclusion. Kafka's novel *The Trial*, for instance, does not have a conclusion; its end is a so-called open end.

The third chapter of this part of the monograph deals with the narrator, taking into account the research of Adorno, who, in *Notes on Literature*, dealt with the place of the narrator in the modern novel. Zupan Sosič writes that the narrator has never withdrawn from narrative texts, but recently he or she has reappeared in basic metaliterary texts (as noted by Abbott, Fludernik, Zerweck, etc.). The author treats the narrator as a structural part of the text or a linguistic subject, as he or she plays an important mediating role. German narrative science (Friedmann, Stanzel) has dealt with this extensively, while Anglo-American and Russian narrative science has devoted less attention to this question. In the narrative, in addition to the narrator, there is also the category of the narratee (a term introduced by Prince), that is, the person to whom the narrator is narrating. The narratee appears in the text as a fictional listener. Zupan

Sosič defines the types of narrators according to four criteria: grammatical person (first-person, second-person and third-person), mode of transmission of narrative information (authorial or omniscient and figural), reliability of information (reliable and unreliable) and typical declarative action, the so-called reporter, interpreter and evaluator. She also writes about the qualities of an authorial and omniscient narrator (who has an overview of the entire event) and a figural narrator (who narrates the viewpoints of the characters in the story, such as in Proust, Butor, Woolf, Zupan), as well as reliable and unreliable narrators. In this way, Zupan Sosič systematically introduces the unreliable narrator into Slovenian literary knowledge, which she supersedes with the category of a three-part division according to the narrative position: the division into the category of reporter, interpreter and evaluator of the narrative. This last innovation is also something new in the field of world literary studies, which until now has used the three aforementioned categories only to define an unreliable narrator.

In the fourth chapter, called Focalization, the author explains the concept of perspective and focalization, which was previously included in the field of the narrator in Slovenian literary studies. Since the term perspective is more general, encompassing both voice and eyes (Wales 1990), it defines the focalizer as “the owner of the point of view, of central consciousness”. This is followed by the division of focalization according to the theories of G. Genett and M. Bal, as well as the definition of internal and external focalization.

The fifth chapter is called Literary Characters. According to Zupan Sosič, the latter has a particularly emphasised position in the narrative, as it remains in the reader's memory the longest. According to her, characters evoke sympathy or antipathy, love or hate, pity, etc. The author uses the designations literary person, literary character, protagonist or figure, claiming that the designation “hero” is outdated. Literary figures move between mimeticity and fictionality. The main literary figures, writes Zupan Sosič, can “emerge” from the texts and become part of general cultural discourse, such as *Don Quixote*, *Emma Bovary* and *Odysseus*. The author draws attention to the double identity of a literary figure: on the one hand, it functions as an illusion of imitation, while, on the other, it creates a new idea in a literary construction. She therefore uses a new term for them: amphibian. Zupan Sosič also researches characterisation and motivation in the context of flat and round literary characters (where the former is a typical, simplified character, and the latter is an unpredictable literary character), the reception of a literary character (when the reader creates fictional characters in his or her performance by composing textual details that are “transmitted” by the narrator) and the internal view (when we experience literary characters mainly from the inside, with the help of their thoughts, experiences and beliefs).

The penultimate and last chapters in the scientific monograph are entitled Literary Events and Literary Time and Space. Within the framework of the former, the event, situation, incident, etc. is analysed in terms of plot, suspense and

gap, while the latter examines the connection of time and space, objective and subjective time and space, simultaneous time, narrative and story time, anachrony (analepsis and prolepsis), space in the narrative, and narrative and story space.

Intended for both literary scholars and students, *A Theory of Narrative* by university professor Alojzija Zupan Sosič is the first synthetic scientific work of its kind in Slovenia. This testifies to the fact that writing such a book is a very ambitious and demanding task, which in the past was beyond many otherwise excellent Slovenian literary researchers. All of the research of her predecessors in the field of literary studies was more or less partial in the light of this monumental monograph, which is also reflected in the ranking of her monograph in the prestigious place of humanistic research in Slovenia. Despite the fact that the monograph is an in-depth and scientifically innovative work, Alojzija Zupan Sosič deliberately does not offer complete models for the analysis and interpretation of literary texts, as she wants her scientific work to remain open to further possibilities and research. I am convinced that, with its English translation, the monograph *A Theory of Narrative* will become an indispensable part of scientific literature abroad, just as it has been for some time in Slovenia.

Silvija Borovnik
Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovanske jezike in
književnosti

Anna Gálisová, Adela Ismail Gabríková, Michalela Mošaťová: *Seriózne jazykové hry*. Banská Bystrica: Belanium, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2021.

Recenzirana publikacija *Resne jazykovne igre (Seriózne jazykové hry)* je metodični priročnik za učitelje slovaščine kot tujega jezika na Slovaškem in v tujini. Didaktično usmerjene jazykovne igre, ki so sestavni del praktičnega jazykovnega pouka slovaščine kot tujega jezika, prvenstveno niso namenjene zabavi, zato se je kolektiv avtoric odločil za naslov *Resne jazykovne igre*. Priročnik torej vključuje igralne aktivnosti, ki imajo predvsem izobraževalni namen in jih lahko uporabimo v katerikoli fazi učnega procesa. Z njimi lahko posredujemo znanje, ga utrjujemo, razvijamo komunikacijske spretnosti in ustvarjalnost učečih se.

Priročnik, ki je nastal kot odgovor na potrebe lektorjev slovaškega jezika kot tujega jezika, ponuja različne igre in zabavne aktivnosti, s katerimi lahko lektorji poživijo pouk in pritegnejo študente, da so bolj motivirani za učenje. Igre, ki so predstavljene v priročniku, lahko uporabimo za vse jazykovne ravni in niso starostno omejene. K mnogim aktivnostim so izdelani tudi delovni listi, na katerih so razne kartice, besedila ali pa načrti iger. Informacije za lektorje so v opisu igre vključno s pravilnimi rešitvami. Posamezne igre in dejavnosti so v metodičnem priročniku razdeljene na več delov.

Prvo skupino tvorijo ogrevalne aktivnosti, ki skušajo študente usmeriti k učenju jezika, za njihovo izvedbo pa potrebujemo le pisalo, papir ali tablo. Sem sodijo razne aktivnosti od leksikalnih, slovničnih pa do kratkih iger, katerih cilj je razvijanje komunikacijskih spretnosti. V drugi skupini najdemo leksikalne igre, s katerimi skušamo aktivirati in fiksirati besedni zaklad. V tretjem delu so slovnične igre oz. aktivnosti za vadenje različnih slovničnih struktur oz. za njihovo utrjevanje. Četrta skupina so igre namenjene razvijanju pisanja. Tu najdemo aktivnosti za tvorjenje besedil in za vadenje slovaškega pravopisa. V peti skupini najdemo konverzijske igre za razvoj govorjenja in poslušanja z razumevanjem.

Največ prostora v priročniku zajemajo igre, ki so jih lektorji najbolj pogrešali, in sicer uvodne ogrevalne dejavnosti, igre za utrjevanje besednega zaklada in dejavnosti za razvijanje ustne komunikacije. Igre za usvajanje slovničnih in pravopisnih pravil in aktivnosti za razvoj pisne komunikacije so zastopane v manjši meri.

Vsaka aktivnost v publikaciji ima enako zgradbo. Vsebuje podatek o jazykovni ravni, o času trajanja, o naslovu teme, o didaktičnem cilju, naveden je podatek, ali gre za igro v parih ali

skupinsko dejavnost, tu najdemo tudi informacijo o idealnem številu udeležencev. Na koncu vsake igre so navedeni tudi pripomočki, ki jih potrebujemo za izvedbo dejavnosti. Vsi delovni listi so umeščeni na koncu publikacije.

Večino predstavljenih iger so testirali na izbranih ustanovah v tujini in na Slovaškem, kjer poučujejo slovaščino kot tuji jezik. Sestavni del tega testiranja, s katerim so želeli doseči čim bolj točne podatke o dolžine igre, o idealnem številu udeležencev in drugih parametrih, je bila tudi evalvacija iger z vprašalnikom, ki so jih izpolnili tako lektorji kot študenti.

Pred nami je torej metodični priročnik, ki je prvenstveno namenjen vsem učiteljem slovaškega jezika kot tujega jezika na vseh stopnjah izobraževanja kot tudi lektorjem v jezikovnih šolah, strokovnjakom, ki se ukvarjajo z jezikovno didaktiko in nenazadnje tudi študentom pedagoške smeri, saj lahko v njem najdejo celo paleto dobrih in preverjenih dejavnosti za popestritev pouka slovaščine, za obogatitev določenih učnih vsebin in utrjevanje naučenega, za vzpodbujanje študentov, da bi čim več govorili. Hkrati pa je predstavljeni priročnik lahko tudi navdih učiteljem, da izdelajo lastne aktivnosti ali pa da le modificirajo obstoječe. Vsekakor je pričujoča publikacija velik doprinos za vse učitelje, ki poučujejo slovaščino kot tuji jezik in tudi za vse učitelje, ki poučujejo katerikoli tuji jezik in iščejo ideje za bolj inovativno poučevanje.

Darija Pivk
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slavistiko

V BRANJE VAM PRIPOROČAMO

Damir Globočnik: *Alešovčev Brencelj: Prvi slovenski satirični list*. Ljubljana: Buča, 2023. 335 str.

Poznavalcem slovenske literarne zgodovine 19. stoletja ime časnikarja, dramatika, pripovednika in satirika Jakoba Alešovca (1842–1901) ni neznano. Alešovčeva pripovedna zbirka *Iz sodnjskega življenja* (1874) velja za začetek naše kriminalne ali detektivske povesti. *Ljubljanske slike* (1879), v katerih opisuje različne ljubljanske stanove in poklice, so zanimiv vir za proučevanje življenja v Ljubljani v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. V satirični avtobiografiji *Kako sem se jaz likal* (1879) je hudomušno opisal šolska leta. Šolanje se za Alešovca sicer ni srečno izteklo, saj mu gimnazije v Ljubljani ni

uspelo končati. Preživel se je kot domači učitelj, nato pa je prestopil v novinarske vrste. Pisal je za nemške časnike in revije, leta 1866 je začel sodelovati z Bleiweisovimi *Novicami*.

Svoje mesto v kulturnozgodovinskih pregledih si je Alešovec utrdil kot urednik prvega slovenskega satiričnega lista *Brencelj*, ki ga je začel izdajati 9. januarja 1869 v Ljubljani. Kljub težavam s pridobivanjem naročnikov in zbiranjem naročnine je *Brencelj* z izjemo dvoletne prekinitev zabaval slovenske bralce vse do začetka leta 1886. Alešovec je pri svojem »zabavljivem in šaljivem listu« prevzel malone vse naloge: bil je njegov lastnik, izdajatelj, urednik in pisec dobršnega dela tekstov.

Prvi satirični list so Slovenci sprejeli z naklonjenostjo. V dejstvu, da premorejo v slovenščini pisan satirični list, so videli eno od potrditev, da spadajo med kulturne narode. Alešovec si je prizadeval, da bi bil *Brencelj* zasnovan podobno kot tuji satirični listi. *Brencelj* je poleg Alešovčevih šaljivih sestavkov in podlistkov objavljal tudi karikature. Sprva so jih risali dunajski karikaturisti, od srede sedemdesetih let dalje pa študent bogoslovja Franc Zorec (1854–1930). Vsi risarji so urednika upodobili kot pravcatega »brencelja«. Alešovca se je še zlasti po zaslugi upodobitev na karikaturah oprijelo ime *Brencelj*

- Alešovec. Alešovcu so že v mladih letih začele pešati oči. Težave z vidom so bile sredi osemdesetih let 19. stoletja tako hude, da ni mogel več opravljati časnikarskega in pisateljskega dela.

(D. G.)

Navodila avtorjem¹

Prispevki za *Jezik in slovstvo* morajo biti napisani v slovenščini. Za jezikovno ustreznost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji.

Tehnični napotki

1. Splošno

Avtorji prispevke v elektronski obliki pošljejo na spletni naslov revije jezikinslovstvo@ff.uni-lj.si. Prispevki morajo biti oblikovani v skladu z zahtevami uredništva. Avtorji ob oddaji prispevka uredništvu sporočijo tudi naslov za korespondenco, naslov elektronske pošte in telefonsko številko ter naslov za rubriko *Avtorji* (ime in naslov institucije, v kateri so zaposleni, ali domači naslov).

2. Razprave

Prispevki, namenjeni objavi v rubriki *Razprave*, ne smejo presegati dolžine ene avtorske pole (30.000 znakov s presledki). Besedilo naj bo napisano v pisavi *Times New Roman*, velikost 12, z medvrstičnim razmikom 1,5. Naslov članka in naslovi ter podnaslovi poglavij naj bodo napisani krepko. Besedilo naj bo levostransko poravnano, začetki odstavkov naj ne bodo umaknjeni navznoter, ampak naj bo pred vsakim novim odstavkom, naslovom, podnaslovom obvezno vrinjena prazna vrstica. Daljši navedki (nad tri vrstice) naj bodo ločeni od preostalega besedila, velikost pisave naj bo 11. Izpusti v navedku naj bodo označeni s tremi pikami med poševnima oklepajema */...*. Opombe niso namenjene citiranju literature, njihovo število naj bo čim manjše. Sklici naj bodo navedeni v oklepaju tekočega besedila: (Gantar 2007: 128). V seznamih virov in literature se navajajo samo v besedilu omenjeni viri in literatura.

Navajanje virov in literature

a) knjiga

Gantar, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Lingua Slovenica 3).

Foucault, Michel, 2011: *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis. Prev. Uroš Grile.

b) zbornik

Javornik, Miha (ur.), 2006: *Literatura in globalizacija (k vprašanju identitete v kulturah centralne in jugovzhodne Evrope v času globalizacije)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

c) članek v zborniku

Mikolič, Vesna, 2004: Medkulturna slovenistika – realnost ali izziv? Stabej, Marko (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 37–47.

č) članek v reviji

Krek, Simon, 2003: Sodobna dvojezična leksikografija. *Jezik in slovstvo* 48/1. 45–60.

d) spletna stran

Korpus slovenskega jezika FidaPLUS: <<http://www.fidaplus.net>>. (Dostop dan. mesec. leto.)

Viri in literatura naj bodo navedeni ločeno.

Izvilleček

Članki naj bodo opremljeni tudi s ključnimi besedami in izvillečkom (sinopsisom) v slovenščini in angleščini (to naj bo umeščeno pod naslov članka; naveden naj bo tudi angleški prevod naslova); izvilleček naj obsega od osem do deset vrstic v velikosti pisave 10. V recenzijski postopek bodo sprejeti samo tehnično brezhibno urejeni prispevki s seznamom virov in literature, dosledno oblikovanim po navodilih za citiranje.

3. Ocene in poročila

Prispevki, namenjeni objavi v rubriki *Ocene in poročila*, ne smejo presegati dolžine polovice avtorske pole (15.000 znakov s presledki). Avtorji naj na koncu besedila navedejo ime in priimeke, ime in naslov institucije ter elektronski naslov.

4. Recenzijski sistem

Uredništvo revije za vsako razpravo, ki ustreza formalnim pogojem za objavo, določi dva recenzenta in jima v elektronski obliki pošlje besedilo razprave brez avtorjevega imena in priimka ter recenzijski obrazec. Recenzenta izpolnjeni obrazec skupaj z besedilom prispevka in svojimi komentarji vrne uredništvu, to pa seznanita avtorja z oceno ter predlogi in pripombami recenzentov, pri tem pa poskrbi, da recenzenta ostaneta anonimna. Na podlagi ocen recenzentov se uredništvo odloči, ali je prispevek primeren za objavo. Avtorji so ob oddaji dokončnega besedila dolžni upoštevati pripombe recenzentov. Prispevke za rubriko *Ocene in poročila* pregleda uredniški odbor.

Končna različica besedila

Uredništvo pričakuje, da bo avtor pri pripravi do končnega besedila upošteval pripombe recenzentov oz. uredništva in besedilo v dogovorjenem roku oz. najpozneje v dveh tednih poslal uredništvu v elektronski obliki.

Korekture

Ob korekturnem branju lahko avtor uredništvu sporoči le pripombe v zvezi z oblikovanostjo besedila ali opozori na morebitne tipkarske napake. Korekture se opravijo v treh delovnih dneh.

Avtorske pravice

Z oddajo prispevka v recenzijo uredništvu *Jezika in slovstva* avtor prenese avtorske pravice na založnika, tj. Zvezo društev Slavistično društvo Slovenije. Avtor lahko svoje besedilo pozneje objavlja, vendar mora pri tem vedno navajati prvotno objavo v *Jeziku in slovstvu* ter o tem prej pisno obvestiti uredništvo.

Separati

Avtor razprave prejme izvod revije, v kateri je bila objavljena njegova razprava, in separat v elektronski obliki. Avtorji besedil, objavljenih v drugih rubrikah, prejmejo le izvod revije.

¹ Beseda *avtor* se v celotnem besedilu nanaša tako na avtorje kot na avtorice prispevkov.

Razprave

Katarina Marjanovič

Jezikovno procesiranje med naravnim branjem: koregistracija gibanja oči
in nevronskih odzivov

3

Barbara Riman in Sonja Novak Lukanović

Slovenski jezik in vloga učiteljev slovenskega jezika na Hrvaškem

19

Andreja Žele

Naklon kot morfoskladenjska kategorija v slovenščini

35

Monika Kavalir

Prevodni premiki v bivanjskih stavkih: o samostalniškosti angleščine in
glagolskosti slovenščine

53

Matura

Tomaž Toporišič

Dogodek v mestu Gogi in model nove drame

69

Intervju

Mojca Nidorfer

Prejemnica prvega Toporišičevega priznanja red. prof. dr. Lidija Arizankovska

83

Ocene

Silvija Borovnik

Alojzija Zupan Sosič: *A Theory of Narrative*. Newcastle upon Tyne: Cambridge
Scholars Publishing, 2022.

93

Darja Pivk

Anna Gálisová, Adela Ismail Gabríková, Michalela Mošat'ová:
Seriózne jazykové hry. Banská Bystrica: Belanium, vydavateľstvo
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2021.

99

V branje vam priporočamo

101

Cena:
5,00 €